

DİJİTALLEŞME VE YALNIZLIK DIGITALIZATION AND LONELINESS

III. ULUSLARARASI YALNIZLIK SEMPOZYUMU KİTABI III. INTERNATIONAL LONELINESS SYMPOSIUM BOOK

BİLDİRİLER, MAKALELER, DENEMELER
PAPERS, ARTICLES, ESSAYS

Editörler

Prof. Dr. Ebulfez SÜLEYMANLI
Dr. Öğretim Üyesi Nihan KALKANDELER
Arş. Gör. Bengi ÇAKMAK
Arş. Gör. Berat DAĞ

Editors

Prof. Ebulfez SULEYMANLI
Asst. Prof. Nihan KALKANDELER
Research Assistant Bengi ÇAKMAK
Research Assistant Berat DAG

10-11 Aralık 2021
10-11 December 2021

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 64
DİJİTALLEŞME VE YALNIZLIK
III. ULUSLARARASI YALNIZLIK SEMPOZYUMU KİTABI

Editörler

Prof. Dr. Ebulfez SÜLEYMANLI
Dr. Öğretim Üyesi Nihan KALKANDELER
Arş. Gör. Bengi ÇAKMAK
Arş. Gör. Berat DAĞ

Kapak ve Grafik Tasarım

Bülent TELLAN

ISBN

978-605-9596-69-5

Yayıncılık Sertifika No

69591

Matbaa Sertifika No

68931

Baskı Tarihi

2022

Baskı Sayısı

1. Baskı

İletişim Bilgileri

www.uskudar.edu.tr – yayin@uskudar.edu.tr
Tel: 0216 400 22 22 / Faks: 0216 4741256
Altunizade Mah. Üniversite Sk. No: 14
Pk: 34662 Üsküdar / İstanbul / Türkiye

Baskı - Cilt

Butik Ajans - Sadık Adsız
İstiklal Mah. Kızılay Sok. No: 24
Kızılay Sitesi A Blok Kat: 9 Daire: 36
Ümraniye / İstanbul

Copyright © 2022

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Üsküdar Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi ile çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve satılsa sunulamaz.

Bu kitap III. Uluslararası Yalnızlık Sempozyumu bildirilerinden derlenmiş olup metinlerde yer alan her tür görüş ve düşüncenin sorumluluğu bildirinin yazarına aittir.

DİJİTALLEŞME VE YALNIZLIK DIGITALIZATION AND LONELINESS

III. ULUSLARARASI YALNIZLIK SEMPOZYUMU KİTABI III. INTERNATIONAL LONELINESS SYMPOSIUM BOOK

BİLDİRİLER, MAKALELER, DENEMELER
PAPERS, ARTICLES, ESSAYS

Editörler

Prof. Dr. Ebulfez SÜLEYMANLI
Dr. Öğretim Üyesi Nihan KALKANDELER
Arş. Gör. Bengi ÇAKMAK
Arş. Gör. Berat DAĞ

Editors

Prof. Ebulfez SULEYMANLI
Asst. Prof. Nihan KALKANDELER
Research Assistant Bengi ÇAKMAK
Research Assistant Berat DAG

10-11 Aralık 2021
10-11 December 2021

İçindekiler / Contents

Takdim	
Editörler.....	7
Introduction	
Editors	10
Sempozyum Açılış Konuşması / <i>Symposium Opening Speech</i>	
Prof. Dr. Ebulfez SÜLEYMANLI.....	13
Sempozyum Açılış Konuşması / <i>Symposium Opening Speech</i>	
Prof. Dr. Nevzat TARHAN.....	15
MAKALELER	
Dijital Çağda İnsan İlişkileri ve Yalnızlık: Felsefi Bir Bakış / <i>Human Relations and Loneliness in the Digital Age: A Philosophical Perspective</i>	
Mustafa GÜNAY	19
Erkeğin Yalnızlık Mekânı Olarak Ev Stüdyosu / <i>Home Studio as Man's Space for Solitude</i>	
F. Belma OĞUL ve Oğul KÖKER	30
Hukuksal Açıdan İş Yaşamında Yalnızlaştırma ile Yoksulluk, Şiddet ve Ayrımcılık İlişkisi Üzerine Bir Deneme / <i>An Essay on the Relationship between Isolation in Business Life and Poverty, Violence, and Discrimination from a Legal Perspective</i>	
Kadriye BAKIRCI	41

Dijitalleşen Dünyada İnsan Olma Sorunu / *The Problem of Being Human in a Digitalized World*
Fulya BAYRAKTAR..... 63

Türkiye Dijitalleşme ve Yalnızlık Araştırması Sonuçları / *Results of the Digitization and Loneliness Survey in Turkey*
Ebulfez SÜLEYMANLI ve Nihan KALKANDELER 73

Loneliness Among Women of Different Ages / *Farklı Yaşlardaki Kadınlarda Yalnızlık*
Rita Bobuevna SALMORBEOVA..... 92

Loneliness as a Lifestyle Of Adults in The Context Of Digital Communication / *Dijital İletişim Bağlamında Yetişkinlerin Bir Yaşam Biçimi Olarak Yalnızlık*
Botagöz TOLEPBERGENOVA ve Yelena BARABANOVA 100

Lonely Women Migrants in The Digital Age / *Dijital Çağda Yalnız Kadın Göçmenler*
Sergey RYAZANTSEV, Tamara ROSTOVSKAYA Svoplyasova Svetlana YURIEVNA..... 109

Dijitalin İnsanda İzdüşümü / *Reflection of the Digital on Humans*
Necip ŞEKER 114

DENEMELER

Dijital Dünyada Derin Yalnızlaşma / *Deep Loneliness in the Digital World*
Milay KÖKTÜRK..... 123

Metropol Alanlarda Dijitalleşen Mekânsal Pratikler ve Yalnızlığın Toplumsal İnşası Bağlamında Metaverse Kavramı / *The Concept of Metaverse in the Context of Digitized Spatial Practices in Metropolitan Areas and Social Construction of Loneliness*
Cem TUTAR ve Bilge EVRAN 136

Social Attitudes and Social Well-Being of Citizens During the Period of Self-Isolation / *İzolasyon Döneminde Vatandaşların Sosyal Tutumları ve Sosyal Refahları*
Nigina RAKHİMOVA 152

İnterneti Olan Yalnız Değildir / *The One with the Internet is not Alone*
Bırol GÜVEN 160

Yalnızlık ve İş Dünyası / *Loneliness and the Business World*
Hülya MUTLU..... 165

Takdim

Elinizdeki bu kitap, Üsküdar Üniversitesi bünyesinde 10-11 Aralık 2021’de düzenlenen **“Dijitalleşme ve Yalnızlık”** başlıklı **III. Uluslararası Yalnızlık Sempozyumu**’nda sunulan bildirilerin deşifre, makale ve deneme olarak düzenlenmiş biçimleri ile sempozyumun yarattığı etki bağlamında konuyla ilgili kaleme alınmış makale ve denemeleri içermektedir. Bu bağlamda kitabın dört bölüm çerçevesinde tasarlandığı belirtilebilir. Kitabın ilk bölümünde açılış konuşmalarının deşifreleri verilmiştir. İkinci bölümde sempozyum bildirilerinin makale olarak düzenlenmiş biçimleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde sempozyumun etkisiyle birlikte yazılan makaleler bulunmaktadır. Kitabın son bölümü ise sempozyum bildirilerinden üretilen deneme metinlerini içermektedir.

Deşifresi yapılan açılış konuşmalarının ilki Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı’ya aittir. Süleymanlı, yaptığı konuşmada bütünlüklü bir biçimde dijitalleşme sürecinin ortaya çıkış ve gelişim aşamalarını ele alıp bunun bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini yalnızlık konusunu merkeze alarak değerlendirmiştir. Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü Prof. Dr. K. Nevzat Tarhan’ın ikinci açılış konuşması ise dijitalleşme sürecinin fiziksel, psikiyatrik, psikolojik ve toplumsal açıdan derinleşen olumsuz etkilerini vurgulayarak bu etkilere karşı pozitif psikoloji ekseninde adalet, dayanışma, fedakârlık, tevazu ve iyi oluş değerlerinin önemini gündeme getirmektedir.

Açılış konuşmalarının ardından sunulan bildiri sırasına göre yer verilen makalelerden ilki Doç. Dr. Mustafa Günay’a aittir. Günay, kaleme aldığı makalede insan ilişkileri ve dijitalleşme bağlamında yalnızlık ve birliktelik kavramlarını derinleştirerek bu kavramların oluşturduğu sınırlar ve olanakları değerlendirmiştir. Prof. Dr. F. Belma Oğul ile Araş. Gör. Oğul Köker’in “Erkeğin Yalnızlık

Mekânı Olarak Ev Stüdyosu” başlıklı makalesi, mevcut teknolojinin demokratikleştirici gücünü merkeze alan anlatıların ötesine geçerek ev stüdyolarında erilliğin nasıl inşa edildiğini tartışmaktadır. Prof. Dr. Fulya Bayraktar, makalesinde felsefi açıdan dijitalleşmenin neden olduğu yabancılaşmaya değinirken, bu durumun insanın asli niteliğini hatırlaması ve geliştirmesi için kritik bir eşik olabileceğini de belirtmektedir. Prof. Dr. Kadriye Bakırcı ise iş yaşamında kişi, grup veya bazı grupların yalnızlaştırılması ile sosyal soyutlanma, yoksulluk, şiddet ve ayrımcılık türlerine maruz kalması sürecinin arasındaki ilişkiyi hukuki bir açıdan ele almıştır. Son olarak Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı ile Dr. Öğr. Üyesi Nihan Kalkandeler’in “Türkiye Dijitalleşme ve Yalnızlık Araştırması Sonuçları” başlıklı makalesinde dijital kültürün bireylerin sosyal ilişkilerini dönüştürme gücünü, yalnızlık algı düzeyini ölçerek tespit etmeye odaklandığını görmek mümkündür.

Kitapta sempozyumun etkisine binaen sempozyumdan sonra kaleme alınan dört makale ve bir deneme metni bulunmaktadır. Bu makalelerden ilkinde Rita Bobuevna Salmorbekova, modern toplumda oluşan yalnızlık durumunun bireylerin uyku durumu, dikkat, mantıksal ve sözlü düşünme, bağışıklık sistemi ve hormonal dengesine etkisini incelemiştir. Salmorbekova, bu bağlamda Kırgızistan toplumunda erken evlenme, anlamlı ilişki eksikliği, önemli kayıplar yaşama, pasif teknoloji kullanımı ve aşırı güven duygusuyla ilişkili olarak zihinsel ve fiziksel hastalıklara yol açan geçici ve sürekli yalnızlık durumlarının yaşanabileceğine atıf yapmaktadır. Psikolog Botagöz Tolepbergenova ve Doç. Dr. Yelena Barabanova dijital iletişim bağlamında modern toplumun bir sorunu olan yalnızlığı modern yetişkinlerin bir yaşam tarzı olarak ele almakta ve yalnız yaşamının olumlu ve olumsuz yönlerini vurgulamaktadır. Ryazantsev, Rostovskaya ve Yurievna ise dijital çağa atıfta bulunarak yalnız göçmen kadınların yaşam pratiklerini kaleme almıştır. Diğer taraftan Necip Şeker, dijitalleşmeyle beraber değişime uğrayan toplumsal yaşamı, transhümanizm felsefesi bağlamında buluşturarak üst-insanı öne çıkaran bir perspektif sunmakta ve üst insanı, şimdiki insandan uzaklaştran sosyal dezenformasyonları ve riskleri irdelemektedir. Prof. Dr. Nigina Rakhimova ise kaleme aldığı denemede bir önceki yıl yaşanan pandemi sürecinin aile başta olmak üzere, genel anlamda topluma etkisinin Özbekistan’daki farklılığını gündeme getirmiştir. Rakhimova’ya göre, bu farklılığın oluşmasında içerdiği bütünlüklü risklerle birlikte asli anlamda dijitalleşmenin önemli bir etkisi olduğunu belirtmek mümkündür.

Kitabın son bölümünde ise deneme biçiminde yazılan dört metne yer verilmiştir. Bu noktada Prof. Dr. Milay Köktürk, “Dijital Dünyada Derin Yalnızlaşma” başlıklı denemesinde bireyin zihin dünyasını etkileyen yalnızlaşma süreci ve derin kavramı ile dijital değişim ve dönüşümlerin arasındaki ilişkiyi felsefi bir biçimde ele almaktadır. Doç. Dr. Cem Tutar ile Sosyolog-İletişim Uzmanı Bilge Evran, kaleme aldığı deneme metninde metropollerin kentsel alandan kopuş sürecinde öznelerin dijital teknolojilerin imkânlarıyla birlikte yaratılan sanal topoğrafyalarla sınırlanmasının belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Tutar ve

Evran'a göre, özellikle kapitalist ilişkilerle şekillenen Metaverse kavramı, metropollerde kişiler arası ilişki formlarını çözmüş, yabancılaşmaya neden olmuş ve yalnızlık duygumunu arttırmıştır. Bir diğer denemede Yazar Hülya Mutlu, yalnızlık ve iş dünyası arasındaki ilişkiyi rekabet, çeşitlilik, kapsayıcılık, anlam arayışı ve dostluk kavramları etrafında incelemektedir. Son olarak Yapımcı ve Senarist Birol Güven ise teknoloji ve dijitalleşmenin sanıldığı aksine bireyleri ve bilhassa gençleri yalnızlık hissi, düşüncesi ve durumundan uzaklaştıran bir niteliğinin olduğu yönünde şekillenen bir deneme metni kaleme almıştır.

Sonuç olarak elinizdeki bu kitabın dijitalleşme süreci ve yalnızlık durumunu disiplinler arası ve ilişkisel bir bütünlük dâhilinde açıklamayı ve anlamayı hedeflediğini belirtmek mümkündür. Aynı şekilde kitabın dijitalleşme ve yalnızlık ilişkisi çerçevesinde karşılaşılan çok nedenli, yönlü ve aşamalı sorunlara yönelik olarak bütünlüklü bir çözüm önerisi geliştirmeyi de hedeflediğini vurgulamak söz konusudur. Dijitalleşme ve yalnızlık ilişkisine dair kapsamlı bir kavrayış ortaya koymaya çalışan kitabımızı keyifle okumanızı dileriz.

Editörler

Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı

Dr. Öğr. Üyesi Nihan Kalkandeler

Arş. Gör. Bengi Çakmak

Arş. Gör. Berat Dağ

Introduction

This book in your hand includes the transcriptions, articles, and essays of the papers presented at the **3rd International Symposium on Loneliness**, and the articles and essays written on the subject in the context of the effect created by the symposium. In this context, it can be stated that the book is designed within the framework of four chapters. In the first part of the book, the transcripts of the opening speeches are given. In the second part, there are forms of symposium papers arranged as research articles. In the third part, there are articles written together with the effect of the symposium. The last part of the book includes essays produced from symposium papers.

The first of the opening transcribed speeches was made by Prof. Ebulfez Süleymanlı, the President of the Symposium Organizing Committee. In his speech, Süleymanlı addressed the emergence and development stages of the digitalization process in a holistic manner and evaluated the effects of this on the individual and social level, centered on the subject of loneliness. Üsküdar University's Founding Rector Prof. K. Nevzat Tarhan's second opening speech, on the other hand, emphasizes the deepening negative effects of the digitalization process in terms of physical, psychiatric, psychological, and social aspects, and brings up the importance of justice, solidarity, self-sacrifice, modesty, and well-being in the axis of positive psychology against these effects.

After the opening speeches, the first of the articles presented in the order of the presentation belongs to Assoc. Prof. Mustafa Günay. In the article, Günay deepens the concepts of loneliness and togetherness in the context of human relations and digitalization, along with evaluating the limits and possibilities created by these concepts. Prof. F. Belma Oğul and Research As-

sistant Oğul Köker's article titled "Home Studio as Man's Space for Solitude" discuss how masculinity is built in home studios by going beyond narratives that center the democratizing power of current technology. In her article, Prof. Fulya Bayraktar mentions the alienation caused by digitalization from a philosophical point of view, and states that this situation can be a critical threshold for people to remember and develop their essential human quality. Prof. Kadriye Bakırcı, on the other hand, discusses the relationship between the isolation of individuals, groups or some groups in business life and the process of being exposed to social isolation, poverty, violence, and discrimination from a legal perspective. Finally, Prof. Ebulfez Süleymanlı and Asst. Prof. Nihan Kalkandeler focus on determining the power of digital culture to transform the social relations of individuals by measuring the loneliness perception level in their article titled "The Results of Turkey Digitalization and Loneliness Research".

In the book, there is four article written after the symposium and an essay text due to the effect of the symposium. In the first of these articles, Rita Bobuevna Salmorbekova examines the effect of loneliness in modern society on the sleep state, attention, logical and verbal thinking, immune system, and hormonal balance of individuals. In this context, Salmorbekova refers to the possibility of temporary and permanent loneliness that leads to mental and physical diseases in Kyrgyzstan society due to early marriage, lack of meaningful relationships, experiencing significant losses, passive use of technology, and overconfidence. Psychologist Botagoz Tolepbergenova and Assoc. Prof. Yelena Barabanova deals with loneliness, a problem of modern society, as a lifestyle of modern adults in the context of digital communication and emphasizes the positive and negative aspects of living alone. Ryazantsev, Rostovskaya and Yurievna, on the other hand, wrote about the life practices of lone immigrant women, referring to the digital age. On the other hand, Necip Şeker brings together the social life that has changed with digitalization in the context of the philosophy of transhumanism, presents a perspective that emphasizes the superhuman, and examines the social disinformations and risks that distance the superhuman from the current person. Prof. Nigina Rakhimova, on the other hand, brings up the distinguishing influence of the pandemic process experienced in the previous year on the society in general, especially on the family, in Uzbekistan. According to Rakhimova, it is important to state that digitalization has an important impact on the formation of this distinguishing factor, together with the integrated risks it contains.

In the last part of the book, there are four texts written in essay form. Prof. Milay Köktürk, in her essay titled "Deep Loneliness in the Digital World", philosophically deals with the relationship between the process and the deep concept of loneliness that affects the mental world of the individual and digital changes and transformations. Assoc. Prof. Cem Tutar and Sociologist-Communication Specialist Bilge Evran emphasize that the limitation of subjects to

virtual topographies created with the possibilities of digital technologies is determinative in the process of breaking away from urban areas in metropolises. According to Tutar and Evran, the concept of metaverse, especially shaped by capitalist relations, has dissolved the forms of interpersonal relations in metropolises, caused alienation, and increased the sense of loneliness. In another essay, Author Hülya Mutlu examines the relationship between loneliness and the business world around the concepts of competition, diversity, inclusivity, search for meaning, and friendship. Lastly, Producer and Screenwriter Birol Güven states that technology and digitalization have a quality that, contrary to popular belief, alienates individuals, especially young people, from the feeling, thoughts, and situation of loneliness.

Editors

Prof. Ebulfez Süleymanlı

Asst. Prof. Nihan Kalkandeler

Research Assistant Bengi Çakmak

Research Assistant Berat Dağ

“Dijitalleşme ve Yalnızlık” Sempozyum Açılış Konuşması

Prof. Dr. Ebulfez SÜLEYMANLI

Üsküdar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Kurucu Rektörüm, Değerli Akademisyenler, Saygıdeğer Konuklar, Medyamızın Değerli Mensupları ve Sevgili Öğrenciler;

Bu yıl üçüncüsünü **Dijitalleşme ve Yalnızlık** ana temasıyla düzenlediğimiz Uluslararası Yalnızlık Sempozyumu Düzenleme kurulu adına hepinizi sevgiyle ve saygıyla selamlıyorum.

Sanayi Devriminden sonra, toplumsal değişim anlamında en büyük etkiyi yaratan ve adına “dijital devrim” de denilen yeni bir dönemle karşı karşıyayız. İnsan aklının somut bir ürünü olan teknik bilgi ve teknolojik araçlar, günümüzde toplumsal yaşamın dokusuna sızarak daha önce olmadığı kadar bireylerin sosyal ilişkilerini dönüşüme sokmaktadır. Bu değişim, teknolojik olduğu kadar, bireysel ve toplumsal manada meydana getirdiği dönüşüm bakımından da önemli ve üzerinde detaylı olarak durulması gereken bir alandır. Özellikle kültürel bağlamda bireyleri etkisi altına alan dijital kültür, bireyin kimlik yapısında büyük değişiklikler yaparak gerek sosyal, gerekse özel yaşamında büyük farklılaşmalara yol açmaktadır. Dijital teknoloji araçları, özellikle de çevrimiçi iletişim araçları, gündelik hayat içerisindeki sosyoekonomik ve kültürel alana etki ederek bir yandan makro ölçekli toplumsal dinamik olarak bu yeni döneme ait fırsatlar ve imkânlar yaratırken, diğer yandan ise eskinin bilgi ve iş yapma formlarını kökten dönüştürerek yeni bir dünya düzeni inşa etmektedir.

Dijitalleşen dünya, içinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisi sırasında iş ve eğitim yaşamındaki etkinliklerin kesintisiz sürdürülebilmesi, kamusal alanda enformasyonun akışının sağlanması ve yeni bilgi formlarının üretilmesi gibi birçok olumlu özelliğe sahiptir. Ancak bu teknolojiler, bir o kadar da, We-

ber'den beri toplumbilim alanında tartışılan araçsal akıl ve onun toplumsal tezahürlerinin bir ürünü olarak sosyoekonomik yaşamda yeni denetim sistemlerinin, verimlilik ve kârlılık altında insani özün sosyo-psişik formda geri plana atılmasıyla da ilişkilidir. Dijitalleşme, bu bağlamda, özellikle liberal ekonomik sistem içerisindeki üretim süreçlerinde bireylerin toplumdan yalıtılmasıyla, hedonik ve insani öze yabancılaşmış yeni bir birey tipolojisinin yaratılmasıyla ilişkilidir. Bu teknolojiler, kültürel alanda, yerel öğeleri ticari olmaları ve kâr edilebilmeleri ölçüsünde küresel ekonomiye eklemelerken bireylerin toplumsal yaşamda zaman ve mekân boyutunda tutunma noktalarını imha etmektedir. Bu teknolojilerle birlikte gittikçe kendi sosyokültürel ve ruhsal kalıplarından uzaklaşan bireyler, dijital mekânlarda yaratılan sanal kolektiviteler ile bir topluluk duygusu yaşasalar da gündelik hayatın içerisinde yabancılaşma, yalnızlık hissi ve bireylerarası ilişki formlarında çözümler artmaktadır. Başka bir deyişle, dijitalleşmenin iletişim, kültürlenme, güncel gelişmeleri anlık takip edebilme gibi artılarının yanında bireylerin yaşam dengesini ele geçiren bir güce sahip olduğunu da gözlemlemekteyiz.

Bu sempozyum kapsamında, belirtilen bu ve buna benzer birçok soru çerçevesinde yalnızlık ve dijitalleşme ilişkisini farklı konu başlıklarıyla çeşitli akademik ve akademi dışı alanlarda çalışan pek kıymetli konuşmacılarımızla irdelemeye çalışacağız. İki gün boyunca dijitalleşme süreçleri ile yalnızlık durumunun arasındaki karmaşık ilişkileri bütüncül, özgün ve derinlikli bir biçimde tartışmayı hedeflemekteyiz. Bir toplumsal olgunun başka bir toplumsal olgunun nedeni olabileceğini, dijitalleşme ve yalnızlık ilişkisi bağlamında da irdeleyebileceğimiz zengin içerikli bir sempozyum programı hazırladık.

Bu tarz akademik etkinliklerin bir başka boyutu da meydana getirdiği üründür. Bu bağlamda, geçen sene "*Pandemi ve Yalnızlık*" başlığı altında düzenlediğimiz sempozyum çıktılarını yayınlamış bulunmaktayız. Umarız bu sempozyumun da çıktılarından böyle güzel bir çalışma hasil olur.

Son olarak, sempozyumun fikir aşamasından gerçekleşme sürecine kadar her tür yardım ve desteği sağlayan Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü Sayın Prof. Dr. Nevzat Tarhan'a, Rektör Vekilim Sayın. Prof. Dr. Mehmet Zelka'ya, sempozyumun gerçekleşmesinde emekleri olan kıymetli Dekanım Deniz Ülke Arıboğan'a, uzmanlık alanlarına göre bu sempozyum için sunum hazırlayan değerli konuşmacılara, Üniversitemizin Kurumsal İletişim Ofisine ve İdari İşlerine, Sempozyum Düzenleme ve Yürütme Kurulunun değerli üyelerine, sempozyumun iki gün boyunca tercüme faaliyetinde bizlere gönüllü olarak yardımcı olacak değerli hocalarıma, araştırma görevlisi arkadaşlarıma ve siz değerli katılımcılara gönülden teşekkür ederim. İlgili akademisyen ve araştırmacıların bir araya gelmesine aracılık eden bu sempozyumun, yalnızlık konusuyla ilgili yeni bilimsel bilgi ve düşüncelerin üretilmesine vesile olmasını temenni ederim.

Herkese sağlıklı günler dilerim.

“Dijitalleşme ve Yalnızlık” Sempozyum Açılış Konuşması

Prof. Dr. K. Nevzat TARHAN
Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü,
Psikiyatrist

Ebulfez Hocamın şahsında tüm katılımcılara teşekkür ediyorum. Bu sempozyum hayırlı olsun diyorum. İnşallah, güzel sonuçlar ortaya çıkar ve ana teması da çok güzel seçilmiş: Dijitalleşme ve Yalnızlık diye. Bu dijitalleşme ve yalnızlık arasında ciddi bir şekilde sebep-sonuç ilişkisi var. Dijitalleşme arttıkça yalnızlık da artıyor. Dijitalleşme şu anda küresel bir gerçek ve bu gerçeğe karşı biz yalnızlaşma olmadan nasıl bir çıkış yolu bulabiliriz diye çözüm bulmamız gerekiyor. Hep “sosyal medya sosyal medya” deniyor ama dijital medya aslında, sanal medya. Çünkü hiç sosyallik yok ki orada, nesi sosyal oranın. Dijital bir iletişim var. Konuşma yok, sohbet yok doğru dürüst, böyle fiziksel bir temas yok, böyle bir yakınlık yok, içtenlik yok, samimiyet yok, bunun neresine sosyal diyeceğiz ama ismi öyle anlaşılıyor. Aslında sanal medya.

Tabii bu dijital medya, dünyada dijital bir dönüşüm yaşanıyor 2000’lerden sonra. Özellikle 1990’lardan sonra sonuçta ilk internet kuruldu, 2000’lerde ilk başta böyle web sayfaları tarzında, e-postalar tarzında başladı, 2000’lerin ortalarına doğru da artık ciddi bir dijitalleşme, kişinin yeni kendini ifade alanı haline geldi, iletişim alanı haline geldi. Burada dijitalleşme ile yalnızlık arasındaki ilişki yeni bir boyut kazandıracak bir ilişki. Bu 2018’de Davos’ta konuşuldu. Ciddi bir küresel değişimin sinyalleri verildi. Orada dijital kontrol alt-yapısı oluştu. Hatta orada bir itiraz sesi yükseldi. Harrari; “Dünya dijital diktatörlüğe gidiyor, biz özgür son nesiliz” dedi. Ciddi bir yansıma da aldı, haklı. Acaba bunu dedirtecek ne konuşulmuştu? Orada küresel sermayenin, biliyorsunuz, istişare toplantı alanı Davos. Yani orada yeni tanrımız yapay zekâ konusu konuşuldu. Yapay zekâ yeni tanrı olarak görüldü. Tanrı nedir, nedir tanrıdan anladıkları? Her şeye gücü yeten, her şeyi kontrol eden, her şeye hükmeden en

büyük güç. Herkesin itaat etmesi gereken güç anlamında bir tanrı tasavvuru- nu düşünürsek böyle bir durumda yapay zekâya böyle bir anlam yüklendi ve genellikle “zihinlerimiz, beyinlerimiz hack’lenebilir” dendi ki doğru. Şu anda çeşitli Alef dalgalarıyla beyni tedavide kullanıyoruz. Radyo frekansları, daha doğrusu manyetik alanı tedavide kullanıyoruz. Radyo frekanslarının da hayvanlarda etki ettiğini, yani hayvan davranışını değiştirdiğiyle ilgili çalışmalar var, insana geçmedi daha. Beyne mikroçipler yerleştirilerek hastalıkları tedavi etmekle ilgili çalışmalar Parkinson hastalığında yapılıyor şu anda. Elektrolitit yerleştiriliyor cilt altına bağlantıyla kişinin titremeleri kesilebiliyor.

Bilimin yeni uzayı beyin olarak biliniyor. Beyin üzerine araştırmalar arttı. Bu artarken önümüze yeni bir gerçeklik çıktı: Facebook, şirketin adını değiştirdi, Meta dedi. Metaverse dedi. Meta, ötesi demek, biz metakognisyon diye, klinik pratikte uygularken zihin-üstü, düşünce-üstü, biliş-üstü tabiri kullanılırdı. Metaverse denirken evren-üstü, sanal evren planı var şu anda. Bu sanal evren nasıl bir şey diye araştırdım. Orada çevrimiçi oyunlar var, arttırılmış gerçeklik kullanılıyor, özel bir gözlükle, dijital paralarla alışveriş yapılacak oralarda. Günlük yaşam ve finansal sistem oluşacak orada ve sanal bir evren oluşacak Metaverse derken. Arttırılmış gerçeklik teknolojisiyle sanal bir gerçeklik olacak birbirinden bağımsız mecralarda. Mesela diyelim, sosyal medyadaki Facebook, Instagram, Twitter’da bir kimliğimiz var ve orada artık o kimlik üç boyutlu olarak Bitcoin’ler üzerinden harcama yapılacak. Mesela Blockchain’lerle bütün bilgiler kayıt altına alınacak. Blockchain bir nevi ciddi bir değiştiremediğin veri tabanı oluşturuyor. Kendi verisi oluşacak onun. Blockchain aslında dolar, şu anda ne yapıyorsa o da onu yapacak. Her şey kayıt altına alınacak. Dijital varlıklar oluşacak o dünyada. Hatta Barbados orada elçilik açtı. Sanal alışverişler, sanal mağazalar kurulabilecek. Yani insan, orada hiçbir iş yapmadan alışveriş yapacak, gezecek, video ve eğlenceler gibi hepsini sanal evrende yaşayacak. Böyle bir gerçeklikle karşı karşıyayız şu anda.

Sosyal medyayı en çok kullanan Güney Kore’ymiş, ondan sonra İngiltere geliyor, biz de ilk ondayız dünyada. Amerika’dan bile öndeyiz şu anda bunu kullanmada. İstatistiklere bakınca şaşırdım ben. Bakıyoruz Türkiye’de kişi başına günde 5-7 saat kullanım var. Zaten cep telefonlarımız raporluyor. Bu haftalık ortalamanız 5 saattir, 7 saattir diyor mesela. Benimki 5 saat maalesef. Evet, yani bir şekilde birçok şeyi orada hallediyoruz, birçok şeyi oradan çözmeye çalışıyoruz. Bu bize ne oluyor, bizim Psikiyatride, pozitif psikolojide vurguladığımız bir konu vardı: İnsanlık nereye gidiyor, insanlık zenginleşiyor ama ona paralel mutlu olmuyor, mutluluk puanı düşüyor hatta. Suç artıyor, şiddet artıyor, boşanma artıyor, insanlar arasında sorunlar artıyor.

Bu neden oluyor diye yapılan araştırmalarda şu anda California Sendromu diye bahsettiğimiz bir sendrom var. En çok orada dikkati çektiği için onun ismi verildi. Dört tane ana belirtisi var onun: Birincisi hedonizm, yani zevkçilik, insanın ego ideali, yaşam felsefesi olarak haz peşinde koşmayı seçmesi. Yani toplum, vatan ve ülke için fedakârlık yapmayı önemsemeyen, değersizleştiri-

ren, sadece ben önemliyim diyen... Mesela Amerika’da eğitim almış gelmiş bazı psikolog arkadaşlar oluyor, evlilik problemi çıktığı zaman şöyle diyorlar: Sen önemlisin, aile önemli değil, ayrıl git diyor. Yani sen aileye bu kadar bencilce yaklaşırsan, aile demek uzun bir yolculuğa çıkmak demek, uzun bir yolculuğa çıkan bir insan ufak bir krizde ben gemiyi terk ediyorum diyebilir mi okyanusun ortasında? Diyemezsiniz. Yani bunun gibi insanın kendi çıkarına odaklandığı bir yaşam biçimi çıktı ortaya, kendi zevklerini önemseyen. İkinci özellik benmerkezciliğin ön plana çıkması. Ben önemliyim diyor. Aile önemli değil diyor. Aile içi adalet önemli değil, güç eşitsizliği var, erkek kadının üzerinde baskı kurmaya çalışıyor şu anda, ekonomik olarak güçlü çünkü “Hayat mücadeledir” dedi bu öğreti. Bunu orman kanuna benzetti ama o hayvan krallığında geçerli. Ormanlarda güçlü olanın dediği oluyor. Hayvan krallığını insan krallığına değiştirdiler. Bunun sonucunda da ne oldu? Güçlü olan zayıfı ezmeye başladı. Öyle olunca toplumda bencil insanlar, bencilliği, hatta varoluşçu felsefe bencilliği özgürlük olarak görüyor. Yardımlaşma ve tevazuu için şöyle diyor, işletme maliyetlerini arttırır, Nietzsche’nin felsefesidir bu. Bunlar gelişmemişlik işaretidir diyor. Zayıf olan elensin gitsin, ölsün gitsin diyen bir yaşam felsefesi ortaya çıkardı. Batı dünyasının varoluş felsefesinin öğretisidir bu. Üçüncüsü, yalnızlık olarak ortaya çıkıyor. Zevkini amaç edinen, sadece kendi çıkarını düşünen bir kimse, eşi hasta oluyor, kronik bir hasta, dünyaya bir defa geldim diye evliliği bitiriyor. Çocuk ergenlikte sorun yaşamaya başlıyor, ailesi ben 18 yaşından sonra karışmam diyor ve böyle durumlarda sosyal bağlar zayıflıyor. Şimdi yeni sosyal bilimler ortaya çıktı bunu düzeltmek için. Dördüncüsü de mutsuzluk. Acaba virüs var ondan mı diye araştırılıyor, depresyon yapan virüs mü var diye. Mutsuzluk tabii bir duygudur, ruh halidir. Depresyon klinik durumdur. Çok uzun zaman sürdüğü zaman mutsuzluk, beyin kimyası bozuluyor, depresyon oluyor. Uzman yardımı gereken duruma geliyor. Şiddet artıyor, suçlar artıyor, acımasızlık artıyor, bütün bunlar sonucunda toplumsal barış tehlikeye giriyor. Geleceğin tehlikesi nükleer silahlar değil, geleceğin tehlikesi, küresel bencillik. Onun için bunun da sonucu yalnızlık. Metaverse’den sonra sanal dünyaya girecek insanlar, evlenmeye ne gerek var ki diyecek, niye çalışmaya gerek var diyecek. Yani böyle bir dünyada yaşarsa insan, varsa parası orada alışveriş yapıyor, kripto dünyada dolaşma, oyunlar var, heyecan var, hepsi mevcut, ölmeden savaşıyorsun orada. Müthiş bir şey. Film seyrediyorsunuz ya heyecanla sonunu bekliyorsunuz, o filmi üç boyutlu olarak yaşayacaksınız orada. Gözlüğü takacaksın, filmin içinde gezeceksin, müdahale edeceksin savaşa orada, savaşta gidişi değiştireceksin ve bunu üç boyutlu yapacaksın, sanal sokaklarda suç işleyeceksin, cezan olacak mı olmayacak mı orada artık sanal dünyanın yeni kralları nasıl kural koyarsa ona göre hareket edilecek.

Bunun için böyle bir durumda bizim insanlığı bekleyen, gelecek kuşakları bekleyen yalnızlığı vurgulamamız, bununla ilgili bazı şeyler yapmamız çok önemli. Burada üretilen bilgileri biz yayına dönüştürüp bilimsel dünyaya

duyuralım. Bizim vazifemiz bunları yapmak. Sonuçta harikalar çağında yaşıyoruz. İyi ve güzeli biz anlatalım, adım atalım. Bunun karşısında iyi ve güzel değişiklikler olur. En son bir Temel hikâyesiyle bitirmek istiyorum. Temel bir gün piyangodan çok büyük bir para çıksın diye çok dua ediyormuş. Devamlı yatıyor kalkıyor dua ediyor. Sonra melekler diyor ki “Ey Allah’ım, bu Temel çok dua ediyor, piyangodan para çıksın diye bir türlü çıkmıyor. Niye müsaade etmiyorsunuz. Siz içten samimi duaları kabul edersiniz.” O da diyor ki “Temel bir defa bile bilet almadı ki ben ne yapayım” diyor. Onun için biz bilet alalım, bir şeyler yapalım, hiç ummadığımız bir yerde kapılar açılır, hiç merak etmeyin. Üniversite olarak bizim vazifemiz de bu zaten.

Ben bütün katılımcılara, bütün bildiri sahiplerine başarılar diliyorum. Tebrik ediyorum. Hayırlı olsun.

DİJİTAL ÇAĞDA İNSAN İLİŞKİLERİ VE YALNIZLIK: FELSEFİ BİR BAKIŞ*

Mustafa GÜNAY

ORCID: 0000-0002-7733-7897

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, mgunay@cu.edu.tr

Öz

Bu konuşmada, insan ilişkileri bağlamında yalnızlık ve birliktelik kavramları üzerinde durulacaktır. Çünkü insan ilişkileri konusunda karşımıza çıkan en önemli durumlar, yalnızlık ve birlikteliktir. İnsanların birbirleriyle çeşitli ilişkiler kurduğunu biliyoruz. Yalnızlık, insanın varoluşunu anlama bakımından önemli bir kavramdır. Sosyolojik yalnızlık ve varoluşsal yalnızlık şeklinde bazı ayrımlar yapılabilir. Yalnızlık karşısında insanların aşk ve dostluk gibi kavram ve değerlere yöneldikleri saptanabilir. Yalnızlık ve birliktelik, birbiriyle etkileşim içinde olan durumlardır. Bu durumları dijital dünyayla ilişkili olarak irdelemek gerekiyor. Dijital çağda yalnızlık ve birliktelik konusunda ortaya çıkan sorunlar ve olanaklar nelerdir? Bu ve benzer sorunlara felsefenin ışığında cevap aramalıyız. Sadece yalnızlık değil özgürlük, mahremiyet gibi konuları da yeniden düşünmek gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Dijital Çağ, İnsan İlişkileri, Yalnızlık, Birliktelik, Varoluş.

Abstract

Loneliness is not only an unpleasant experience but can also lead to various psychiatric disorders and various physical disorders. Human beings need the other for their psychological and physiological health. Therefore, it is a social entity. This need, which started in infancy, changes shape over time. There can be several reasons for loneliness in romantic relationships. We can categorize these under three main headings as individual reasons, relational reasons, and environmental reasons. In this article, possible suggestions for the causes of loneliness in close relationships are reviewed.

Keywords: Digital Age, Human Relations, Loneliness, Togetherness, Existence.

* Bu çalışmada şu makalemde yararlanılmıştır: "Yalnızlık ve Birliktelik Arasında İnsan İlişkileri", *Temaşa*, Sayı.3, s.98-105, 2015.

Giriş

Her ilişki belli öznelerin, aralarında kurdukları bağıntılar anlamına gelir. İki ya da daha fazla öznenin kurdukları ilişkilere ise genel olarak “birliktelik” ya da “beraberlik” adını veririz. İnsanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin niteliğine göre, çeşitli biçimlerde ortaya çıkması söz konusudur. Arkadaşlık, dostluk, evlilik, komşuluk, düşmanlık... Söz konusu ilişkilerin bozulması ya da sarsılması nedeniyle kişilerin içinde bulunduğu durumu ve yaşadıkları duyguları ise yalnızlık olarak ifade ederiz. Bir bakıma insan ilişkileri yalnızlık ve birliktelik arasında devinir, dönüşür ve süregider.

Bazı Kavramsal Belirlemeler

Yalnızlık ve birliktelik biçimlerinin çok çeşitli olması, bu kavramları ve bu kavramlarla dile getirilmek istenen yaşantı durumlarını yorumlama konusunda da bazı güçlükler yol açabilir. Yalnızlığın başlıca iki biçiminden ve anlamından söz edilebilir. Bunlardan ilki *ontolojik/varoluşsal yalnızlık*, diğeri ise *sosyal/sosyolojik yalnızlık*tır. Ontolojik yalnızlık, pek çok varoluşçu filozofun da ifade ettiği gibi, bireyin tekliliğinden kaynaklanır. Birey bu dünyada, kendi varoluş sorumluluğuyla, özgürlüğüyle, diğerlerinden farklı, kendine özgü bir birey olarak vardır. Sosyal yalnızlık ise bireyin diğerleriyle ilişkilerinin bozulmasından, diğerleri tarafından dışlanmasından ve başkalarından yoksun olmaktan kaynaklanır. Başka bir deyişle diğerleri tarafından terk edilen, tek başına kalan bireyin yalnızlık durumudur. Ancak tek başına olma, her zaman ve her durumda yalnızlık demek değildir.

Rousseau *Yalnız Gezenin Hayalleri* kitabının başında, bireyin yalnızlığına ilişkin şunları söyler: “İşte, yeryüzünde yalnızım; kendimle baş başayım, artık ne kardeşim var ne bir benzerim ne dostum ne de ait olduğum bir toplum.”¹ Aynı şekilde Octavia Paz da yalnızlık ile kişinin dünyadaki durumunun niteliğine işaret eder: “Yalnızlık, insan duygusunun en derindeki gerçeğidir. Yalnız olduğunu bilen ve bir başkasını arayan tek varlık insandır.”² Gasset’ye göre ise “(...) insan yaşamı, *dar anlamıyla* başkasına aktarılamaz olmasından ötürü özünde *yalnızlık*’tır, kökten yalnızlık”tır.³ Gasset, insan yaşamının temelindeki kökten yalnızlığın nedenleri ve görünüşleri konusunda şunları söyler:

“(...) insan yaşamının, insanoğlunun varlığının kökten yalnızlığı, gerçekte kendisinden başka şey bulunmamasından değildir. Tam tersine: Kendisinden başka koskoca bir evren vardır, tüm içindekilerle birlikte. Yani sonsuz şeyler vardır, ama -mesele de bu zaten! -onların ortasında insan, kökten gerçekliğinde, yalnızdır, **onlarla** yapayalnızdır ve o şeylerin arasında diğer insan varlıkları da ol-

1 Jean Jacques Rousseau, *Yalnız Gezenin Düşleri*, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2006), 21.

2 Octavia Paz, *Yalnızlık Dolambacı*, (Bayraktar Yayınevi, 1982), 228.

3 Ortega y Gasset, *İnsan ve Herkes*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995) 60.

duğuna göre, onlarla birlikte yalnızdır. Bir tek varlıktan başkası bulunmasaydı, yalnız demek tutarlı olmazdı. Biricik olmanın yalnızlıkla hiçbir ilgisi yoktur. (...) yalnızlık her zaman için birisinin yalnızlığıdır, yani bir yalnız kalma ve özlem duymadır. (...) başkalarından yoksun kalmak. İster çekip gitmiş olduklarından ister öldüklerinden; her şekilde bizi bıraktıklarından, bizi ... yalnız bıraktıklarından ötürü. Ya da bizim onları bıraktığımızdan, onlardan kaçıp, çöle, çileye çekilip, mone⁴ hayatı sürdürdüğümüzden.”⁵

Görüldüğü gibi birçok filozof, insanın varoluşsal yalnızlığını ve bu durumun insan için anlamını ve ortaya çıkardığı sorunları irdelemişler ve insanın yalnızlıkla olan mücadelesini ve bu durumu aşma olanaklarını belirginleştirmeye çalışmışlardır. Yalnızlık konusundaki çözümler çerçevesinde yalnızlığın çeşitlerinden de söz edilebilir. *Yaratıcı yalnızlık* ve *bunaltıcı yalnızlık* arasında da bazı ayrımlar yapmak mümkündür. Yaratıcı yalnızlık, bilim, edebiyat, sanat, din ve felsefe alanlarında yaratıcılığı besleyen bir hazırlık, mayalanma ve oluşturma dönemi/halidir. Uygarlık tarihinde iz bırakmış pek çok kişinin böyle bir yalnızlık sürecinden geçtiğini görebiliriz. Bunaltıcı yalnızlık ise, sosyal ilişkilerin bozulmasından, insanın kendisine, çevresine ve topluma yabancılaşmasından ortaya çıkan, ilişkilerinin çeşitli nedenlerle sağlıklı biçimde sürdürememesinden kaynaklanan ve bazen de ciddi psikolojik sorunlara yol açan bir haldir. Ancak insanın her bunalımı da onun ruh sağlığını bozan bir unsur olarak da görmek doğru olmaz. Çünkü ontolojik yalnızlığın getirdiği ve bireyin hesaplaşması ve aşmaya çalışması gereken bunalımlar da söz konusudur. Çoğu zamanda kalabalık ortamlarda ve mekânlarda bile insan kendini yalnız hissedebilir, yalnızlık içinde görebilir. *Kalabalıkta yalnız kalmak*, modern çağın ve yaşamın bir fenomenidir. Bu ise yalnızlığın tarihsel ve kültürel gerçeklik içinde kazandığı yeni bir formdur.

Yalnızlık ve birliktelik, insan ilişkilerinin yaşandığı, hissedildiği ve yorumlandığı temel koşullar olmakla birlikte, birbirini dışlayan, dışta bırakan, diğerinin varlığını ortadan kaldıran şeyler değildir. Yalnızlık ve birliktelik, birbirini kapsar, birbirine dönüşür ve etkileşim söz konusudur. Bir bakıma yalnızlık süreçlerini yaşamış, yalnızlık bilince ulaşmış, ontolojik yalnızlığının farkında olan bireylerin, diğerleriyle daha yapıcı, anlamlı ve değer taşıyan ilişkiler kurabilmesi mümkündür. Bu nedenle yalnızlık, insanın birlikteliklerinin anlam ve değerinin öğrenilebilmesi ve değerlendirilebilmesi açısından da gereklidir.

Yalnızlık ve Birlikteliğin Dayandığı Anlam, Değer ve Amaç Boyutu

İnsanın sosyal bir varlık olması, onun diğerleriyle paylaştığı ortak bazı anlam, değer, amaç, inanç, ilgi ve çıkarları da ifade eder. Etik, politik, ekonomik,

4 Gasset'nin metninde, "kalmak, yoksun kalmak, başkalarından yoksun kalmak" anlamında kullanılmaktadır.

5 Ortega y Gasset, *İnsan ve Herkes*, 62.

dinsel, estetik vb. değerler ve ilgiler, insan ilişkilerinin kuruluşunda, sürdürülmesinde ve bu ilişkilerin değiştirilmesinde de belirleyicidir. Çünkü ilgi ve değerlerimizin ya da bunlara bakış açımızın değişmesi, yansımaları ve etkisini ilişkilerimizde de gösterir.

Belli bir mekân ve zamandaki/çağdaki insan ilişkileri, aynı zamanda o çağın tinselliğinin de göstergesidir. Uygarlık tarihine baktığımızda, karşımıza çıkan tabloda, farklı dönemlerdeki insanlık, farklı söylemlerle ve yaşama tarzlarıyla görünmektedir. İnsan ilişkilerinin tinselliği, içinde yer aldığımız çağın ve kültürün havasını solur. Günümüzde olduğu gibi, bu havanın kirlendiği zamanlarda, insan ilişkilerinin de insani niteliği ister istemez sorgulanmakta ve yeni arayışlara doğru yönelişler başlamaktadır.

Çağımızın koşullarını ve problemlerini, insan ilişkileri bakımından da anlamak ve yorumlamak durumundayız. Modern çağın ve kimilerine göre de artık postmodern çağın koşulları, insanı ve onun ilişkilerini yeniden değerlendirmek gereğini duyurmaktadır. Söz konusu koşullar içinde, özellikle teknoloji ve teknolojinin hayatımızda tuttuğu boyut ve işlevler, yalnızlık ve birlikteliğe de olumlu ve olumsuz biçimlerde yansımaktadır. İletişim teknolojileri bizim dünya ve insanlar hakkındaki farkındalığımızı ve haber kaynaklarımızı çoğaltmış görünmektedir. Ancak her türlü iletişim teknolojisine sahip olan insan, bu aygıt ve olanakları, diğerleriyle olan ilişkilerini güçlendirme yönünde mi kullanmakta, yoksa ilişkiler ve iletişim dediğimiz şey, giderek daha zayıflamakta ve anlamını kaybetmekte midir? Günümüzde insanların genel bir yalnızlık durumuna girdikleri ve diğerleriyle beraberlik ve dayanışma biçimlerinden uzaklaşıp uzaklaşmadıkları da önemli bir sorudur. Paz, çağımızda karşılaştığımız bir çıkmaza işaret eder: “Çağdaş dünyanın yalnızlığı, dünyanın çıkmazını yansıtan bir aynadır.”⁶

Günümüzde yalnızlık ve birliktelik kavramlarını dijital araç, ortam ve olanaklar bağlamında da ele almak gerekmektedir. Şimdi dijital çağ olarak da adlandırılan günümüzde yalnızlık kavramının yeni anlamlar kazanması ve yeni sorunlar içermesi söz konusu mudur? Bu sorular günümüzden bazı yazar ve düşünürlerin de ilgi alanında yer almaktadır. Bunlar arasında Lars Sevendsen, Byung-Chul Han ve James Bridle sayılabilir.

Dijital Dünyada Yalnızlık ve Birliktelik

Dijital Çağın İnsanı Yalnızlaştırıyor mu? Dijital evrende insanlar yalnızlaşıyor mu yoksa yalnızlıktan kurtuluyor mu? Dijital iletişim teknolojileri (internet, sosyal medya, akıllı telefonlar vb.) geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde iletişim, paylaşım, haberleşme olanakları ve ortamları sunarken acaba söz konusu dijital dünyada insanın yalnızlaşması probleminden söz etmek doğru mudur? Bu konuda farklı görüşler ve değerlendirmeler yapıldığını saptayabiliriz.

---

6 Paz, *Yalnızlık Dolambacı*, 238.

Yalnızlığın Felsefesi kitabının bir bölümünde Lars Svendsen, bazı kişilerin görüşlerini anarak yalnızlık ve sosyal medya ilişkisini ele alır. Bunlardan biri olan “Hubert Dureyfus’a göre, internet birbirimizden soyutlanmamıza, böylece güven, sorumluluk ve görev duygusunun altının oyulmasına neden olacaktır, Shery Turkle, sosyal medyanın bizi nasıl ‘birlikte yalnızlaştırdığını’ yazar.”⁷ Svendsen, “en felaket tellalı açıklamalar”ın Isaac Asimov’un *Naked Sun* adlı romanında yer aldığını söyler. “Solaria’da insanlar yalnız ya da en fazla bir eş ile yaşar, doğumlarından itibaren başkalarıyla kişisel temastan kaçınmayı öğrenirler –buna ‘görme’(seeing) derler- ve bunun yerine, kişiyi simgeleyen resimler yoluyla sanal iletişim olan ‘görüşme’yi (viewing) tercih ederler.”⁸

Svendsen, internet kullanımının insan ilişkilerine etkileri konusunda şöyle demektedir: “İnternet kullanımıyla ilgili deneysel çalışmalar, insanların çoğunlukla bunu arkadaşları ve aileleri ile teması korumak için kullandıklarını göstermektedir, hem de yüz yüze görüşmeler yaparken sosyal ağlarını da genişletirler. Sosyal medyada aktif olan insanlar aynı zamanda internet dışında sosyal açıdan daha faal olma, daha geniş sosyal ağlara sahip olma ve gönüllülüğe dayalı organizasyonlara daha fazla üye olma eğilimindedirler.”⁹

Svendsen, sosyal medyanın yalnızlaştırıcı bir etkisi olduğu görüşüne karşı çıkar. Aksine sosyal medyanın sosyalleştirici bir rolü olduğunu vurgular.

“Sosyal medya bizi daha asosyal değil daha sosyal yapıyor gibi görünmektedir. Genel olarak, bugün arkadaşlarımızla ve ailelerimizle daha önce yaptığımızdan daha fazla temasa geçiyoruz. Üç yıllık bir dönemde 2.000 Norveçli genç ve yetişkin üzerinde yapılan bir çalışma, sosyal medya kullananların, sosyal medyayı kullanmayanlara göre, daha fazla tanışıklık kurduklarını ve tanıdıklarıyla yüz yüze daha çok fiziksel buluşma gerçekleştirdiklerini göstermiştir. Bu, sosyal medyanın, diğer sosyalleşme biçimlerini yerlerinden etmediği bulgusunu teyit eder. Bu arada, sosyal medya kullanıcıları, sosyal medya kullanmayanlardan daha yalnız olduklarını belirtmişlerdir. Bu elbette sosyal medyanın yalnızlığı beslediği fikrine yüklenebilir ama sosyal medya kullananların genelde daha sosyal oldukları bulgusunun ışığında, bu grubun daha fazla sosyal gereksinim duyduğu, dolayısıyla bu gereksinimlerin karşılanması konusunda daha kolay hüsrana uğradığını öne sürmek makuldür.”¹⁰

Bu noktada yalnızlığı, kişinin ne kadar sosyal ilişki/paylaşım ihtiyacı duyduğunu göz önüne alarak değerlendirmek gerekecektir. Ama tersinden ba-

7 Lars Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, (İstanbul: Redingot Kitap, 2018) 140-141.

8 Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, 141.

9 Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, 142.

10 Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, 142.

karsak, sosyal medya/internet ortamlarında fazla zaman geçiren bireylerin de giderek başkalarıyla yüz yüze ilişkilerden/iletişimden giderek uzaklaşması da söz konusu olmaz mı? Dijital gerçekliğin yaşama dünyasına/sosyal dünyaya yönelik bir uzaklaşmaya/yabancılaşmaya yol açması da söz konusu değil midir?¹¹

Svendsen'e göre, yalnız insanların yalnız olmayanlara göre daha çok interneti kullandıkları da saptanabilir:

*"Bazı çalışmalar, yalnız insanların sosyal medyayı kullanmaya başladıktan sonra daha yalnız olduklarını düşündürmektedir. Yine de bu yüzden sosyal medyanın yalnızlık yarattığını varsaymama-
lıyız çünkü sosyal medya kullanımının patladığı aynı dönemde,
yalnızlığın kendisinin arttığını gösteren hiçbir kanıt ortaya çıkmamıştır."*¹²

Bazı insanların fazla sosyal olmaktan şikâyet edebildiğine de dikkat çeken Svendsen'e göre:

*"Yalnızlık bizim için artık erişilebilir değil ve hayatımızı başkalarıyla kronik sosyal temas içinde yaşamaya mecburuz. Sosyolog Dalton Conley daha da ileri giderek, bireyin yerini 'aitbireyin' aldığını öne sürer. Bu aitbirey sosyal ağın benliğine sızdığı bir figürdür. Açıkçası bu biraz abartılı görünebilir ama önemli olan nokta şu ki çoğu kişi sosyal olarak öncekinden daha tecrit edilmiş değildir: Buna karşın hipersosyal olduk. Bu yüzden liberal bireyin yalnızlık sorunu aşırı yalnızlık değil, belki de bu denli sosyalleşebilir olduğundan yalnızlığın çok nadir hale gelmesidir."*¹³

Bu bağlamda artık yalnız kalmak değil yalnız olamamak gibi bir sorun belirlemektedir.

Genellikle olumsuz yönleriyle içine düşülen bir durum, bir ruh hali olarak yalnızlıktan söz edilmekle birlikte giderek yalnızlığın ve elbette mahremiyetin kayboluyor olması da üzerinde düşünülmesi gereken bir sorundur. Aşırı sosyallik, benliğin her anlamda aşırı dile getirilip görünüşe çıkarılması (fotoğraflar vb.) özel yaşam alanının da giderek daralmasına ve hatta ortadan kalkmasına yol açabilir. Çünkü dijital ağların kuşatmadığı, içinden geçmediği herhangi bir alan kalmamış görünüyor. Ticaretten eğitime eğlenceden yönetim işlerine

11 Bu bağlamda "metaverse" adıyla başlayan oluşumların, dijital ortamı/gerçekliği hayatın ve dünyanın yerine geçirme yönünde tekno-kapitalist bir girişim olduğu söylenebilir. Tüketim kültürünün varoluşsal cazibe ve arzularla sürdürülmesi yönünde teknik olanaklarla inşa edilen post-modern bir mağara dünyası şeklinde algılanabilir. Ancak bu mağaranın içinde sunulan olanaklar, insanın dünyayla ve kendisiyle olan diyalogu krize sokabilir daha da derinleştirebilir. İnsanın teknolojiyle ilişkisindeki kontrolü giderek zayıflar görünmektedir.

12 Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, 143.

13 Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, 143.

kadar hemen her şeyin gerçekleştirildiği dijital ortamın getirdikleri kadar götürdüklerinin neler olduğunu da düşünmek, sorgulamak gerek. İnsan ilişkileri de dijital ağın içinde yaşandığından yalnızlık kadar birliktelik/arkadaşlık vb. kavramlara ve durumlara eleştirel bir gözle bakmak yerinde olur.

İnsanların çoğunlukla gönüllü olarak ve fazla düşünmeden dijital dünyada yer aldıkları söylenebilir. Dijital dünya bu bağlamda birçok olanakların yanı sıra çeşitli tehditler ve sorunlar da içerir. Günümüzün önemli bir düşünürü olan Byung-Chul Han bu konuda şöyle demektedir:

“Bugün kendimizi hiçbir talimat, hiçbir zorlama olmaksızın gönüllü olarak gözler önüne seriyoruz. Verilerimizi, kendimize ilişkin enformasyonu, hakkımızda kimin, ne zaman, hangi vesileyle, neyi bildiğini bilmeksizin gönüllü olarak internete koyuyoruz. Bu kontrol edilemezlik özgürlüğün ciddiye alınması gereken bir krizi gösterir. Ayrıca gönüllü olarak ortalığa saçılan veriler de bizzat veri güvenliği kavramını işlevsiz kılar.”¹⁴

Birçok bilginin, fotoğrafın vb. internete konularak paylaşılması, insan ilişkilerinin sosyal yönünü güçlendirmekte midir yoksa aslında belli bir egoizmin ve narsisizmin ortaya çıkışı mıdır, sorusu üzerinde düşünmeye değer görünmektedir. Kendini göstermek, görünür kılmak ve bunun için de yaptıklarını/yaşadıklarını dijital ortama aktarmak/taşımak günümüzün yaygın bir eğilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medyada ve internet ortamında görünmenin insanın hayatını dijital ortam ağırlıklı biçimde sürdürmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Bu bağlamda paylaşılabilir olanlar ile paylaşılmaması gerekenler, dile getirilmesi gerekenler ile hiç de gerekli olmayanlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaması, hiçbir ölçüt ve sınırlamanın söz konusu olmayışı bir özgürlük müdür yoksa bizi giderek özgürlükten ve mahremiyetten uzaklaştıran bir süreç midir, sorusu oldukça önemlidir. Bu bağlamda dijital ortamda atılan her adımın, her sözün ve davranışın biz unutsak bile unutulmaması söz konusudur. Günümüzde insan hayatının yansıdığı dijital ağda attığımız her adımın iz bırakması, kayda geçirilmesi bir gözetimi/takibi içermektedir:

“Bugün her tklamamız, arama amacıyla girdiğimiz her kavram kayda geçerilir. İnternetteki her adımımız gözlenir ve kaydedilir. Hayatımız tümüyle dijital ağa yansır. Dijital genel görünümümüz kişiliğimiz, ruhumuz hakkında son derece doğru bir iz bırakır, belki de olduğumuzu sandığımız kendimizden daha doğru ya da daha eksiksiz bir iz.”¹⁵

Bu bağlamda teknolojinin kayıt altına aldığı herşey insan yaşamını belirleyen, yönlendiren ve kontrol eden bir anlam ve işlev taşımaktadır. İnsanın dijital ortamlardaki adımları ve ayak izleri hem politik hem de ekonomik bo-

14 Byung-Chul Han, *Psikopolitika-Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 20-21.

15 Han, *Psikopolitika-Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, 69.

yutuyla önem taşımaktadır. Bireysel irade ve seçimlerin anlamı ve işlevi, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorun/konu olarak belirmektedir.

Yaşamını dijital ağda sürdüren bireylerin içinde buldukları toplum, Han'a göre artık bir "şeffaflık toplumu"dur. Bu yeni toplum/toplumsallık ise insan ilişkileri ve bu ilişkilerin yaşandığı dijital ortamlar/koşullar içinde birçok kavramı, değeri ve unsuru yeniden düşünmeyi gerektirir. Dijital dünyanın içine çekildikçe zamanın büyük bölümünü burada geçirdikçe, insanın dış dünyaya ve kamusal hayata yabancılaşması da artmaktadır. Her ne kadar yeni dayanışma biçimleri ve birliktelik olanakları getirse de sanal/dijital ortamı hayatın ve dünyanın yerine koymak kabul edilebilir bir şey değildir. Teknolojik olanakların ve dijital ortamların hem bireyin gerçeklikle ilişkisini hem de içinde bulunduğu toplumu/toplumsallığı köklü biçimde değiştirmesi söz konusudur. Bu bağlamda Han günümüz toplumun belirgin özellikleri arasında özellikle şu kavramlardan söz eder: olumluluk(like/beğenme), teşhircilik, teklifsizlik vb. "Teşhircilik toplumunda her özne kendi reklam nesnesidir. Herşey sergi değeriyle ölçülür. Pornografik bir toplumdur."¹⁶

Her şeyin metalaştırıldığı bir sistemde dijital ortamın da bundan farklı olması söz konusu değildir. Günümüz toplumunu "teklifsizlik toplumu" olarak niteleyen Han'a göre:

*"Günümüz dünyası eylem ve duyguların temsil edildiği ve yorumlandığı bir tiyatro değil, mahremiyetin sergilendiği, satıldığı ve tüketildiği bir pazardır. Tiyatro temsilin, pazarsa sergilemenin mekanıdır. Böylece günümüzde teatral temsil yerini pornografik sergiye, teşhirciliğe bırakır."*¹⁷

Bu bağlamda "like/beğeni" kilit kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Beğeniye dayanan yargı günümüz toplumunun olumsuzluğun her türünden kaçınan bir olumluluk toplumuna dönüşmesine neden olmaktadır.¹⁸

Han, olumluluk toplumunda beğeni yargısının anlamını ve işlevlerini şöyle açıklar: "Olumluluk toplumunun genel yargısı Like/beğendim'dir. Facebook'un Dislike/Beğenmedim seçeneği sunmamadaki kararlılığı anlamlıdır. Olumluluk toplumu, iletişimi sekteye uğratacağı için olumsuzluğun her türünden kaçınır. İletişim değerinin tek ölçütü de enformasyon değiş-tokuşunun hacmi ve hızıdır. Hacminin büyümesi ekonomik değerini de arttırır. Olumsuz yargılar iletişimi olumsuz yönde etkiler. İletişim 'beğendim'in ardından 'beğenmedim'e kıyasla daha çabuk kurulacaktır. Reddetmenin taşıdığı olumsuzluk her şeyden önce ekonomik olarak değerlendirilemez."¹⁹

Han'ın olumluluk toplumu olarak niteliği günümüz toplumunda karanlık

16 Han, *Şeffaflık Toplumu*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 27.

17 Han, *Şeffaflık Toplumu*, 53.

18 Bu bağlamda Bacon'un "idoller eleştirisi"nden yola çıkarak, dijital ortamlarla/teknolojiyle ilgili günümüz idollerinin irdelenmesi yerinde olur.

19 Han, *Şeffaflık Toplumu*, 23.

yönler bulunduğu da söylenebilir. Bilim ve teknolojinin belirleniminde şekillenir görünen günümüz kültürü ve toplumunun aydınlanmış bir toplum mudur? İnsan aydınlanmış mıdır? Düşünme ve kavrayış gücü bakımından, takındığı tavır ve sürdürdüğü yaşama tarzı bakımından aydınlanma ve özgürleşme yolunda insan özlediği yerde midir? Yoksa Bridle gibi ortaya çıkan “yeni karanlıklar” mı söz konusudur? Bilindiği gibi Kant, günümüzden 200 küsur yıl önce aydınlanmış bir çağda yaşanıp yaşanmadığı sorusuna yönelik olarak henüz aydınlanmamış ama aydınlanmaya giden bir çağda yaşandığını söylemişti. Peki, bugün içinde yaşadığımız dünya ve toplum aydınlık mı aydınlanmış mı? Yoksa yeni karanlıklardan mı söz etmek gerekir? James Bridle’nin *Yeni Karanlık Çağ-Teknoloji ve Geleceğin Sonu* kitabında yaptığı gibi... Teknolojinin özellikle geride kalan yüzyılda ortaya koyduğu gelişme hızının, toplumları ve insanları hızla dönüştürmesinin yadsınamayacağını söyleyen Bridle, bu noktada önemli bir hususa dikkat çeker: kavrayışımızın dönüşmemiş olması. Bridle, bu durumun nedenlerinin de yanıtlarının da oldukça karmaşık olduğunu söyler: “Teknolojik sistemlere öylesine gömülmüş haldeyiz ki pratiğimizi de düşünce tarzımızı da onlar şekillendiriyor artık. Ne bu sistemlerin dışında durabiliyoruz ne de onlarsız düşünebiliyoruz.”²⁰ İşte bu noktada insanın hem genel olarak teknolojiyle ilişkisi hem de içinde yer aldığı dijital ortamlardaki durumu hakkında eleştirel ve sorgulayıcı düşünmenin vazgeçilmez bir önemi bulunduğunu söylemek yerinde olur. Bradley, teknoloji karşısında insanın durumunu ele alırken özellikle düşünme tarzımızın değişmesi gerektiğini vurgular.

Tüm kültür endüstrilerinin, baskısını gittikçe artıran bir korku ve şiddet anlatısının geri besleme döngülerine dönüştüğüne dikkat çekerek Google ve Facebook örneklerinden de söz eden Bridle, bu çerçevede “ağ” kavramını gerçekliğin temsilcisi olarak irdeler:

“Ağ, inşa ettiğimiz gerçekliğin en iyi temsilcisidir; çünkü onu düşünmek en az gerçekliğin kendisini düşünmek kadar zordur. Ağı cebimizde taşıyor, ağ bağlantısı kurabilmek için direkler, veriyi işlemek için veri merkezleri inşa ediyoruz ama ağ ayrı ayrı birimlere indirgenemez, yerelleştirilemez, bünyesi gereği çelişkilidir –dünyanın ta kendisi gibidir. Bilerek veya bilmeyerek, ağ daima yaratılan bir şeydir. Yeni bir karanlık çağda yaşamak pratikteki bu bilinmezlikleri, bu tür çelişki ve belirsizlikleri kabul etmeyi gerektirir.”²¹

Daima baskıcı bir tarihle bilinmez bir gelecek arasına sıkışmış bir şimdide düşünüp yaşadığımızı söyleyen Bridle, düşünmeye, kavrayış gücünün geliştirilmesi gerektiğine yönelik vurgusuyla, insanlığın içinde bulunduğu teknolojik ortamda yaşamının öznesi olma imkânını kaybetmesinden kaynaklanan kaygı ve tehditler kadar bugünümüz ve geleceğimiz için bir umut arayışını da ortaya koyar.

20 James Bridle, *Yeni Karanlık Çağ-Teknoloji ve Geleceğin Sonu*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 12.

21 Bridle, *Yeni Karanlık Çağ-Teknoloji ve Geleceğin Sonu*, 84.

Sonuç ve Değerlendirme

Yalnızlık ve birliktelik arasındaki bağlantılar ele alınırken aynı zamanda özgürlük ve mahremiyet gibi kavramların da düşünülmesi gerekir. Yalnızlık, kişinin özgürlüğü ve kişiliğin özgür gelişimiyle ilgili bir kavramdır. Kişinin yalnızlığı ve mahremiyeti, bir bakıma onun toplumun her türlü baskı ve dayatmalarına karşı koyma ve korunabilmesi demektir. İnsanın insan olmasında diğerlerine, toplumsal ilişki, kurum ve ortamlara ihtiyacı olduğu kadar, aynı zamanda yalnızlığa da ihtiyacı vardır. Burada söz konusu olan yalnızlık, bireyin kendini tanıma ve keşfetme süreciyle ilgilidir. Sürekli gözlenen, gözaltında tutulan bir insanın yalnızlığından ve mahremiyetinden söz edilebilir mi? Burada karşımıza çıkan politik baskı ve gözlem mekanizmaları, insan ilişkileri açısından, birlikteliklerimiz kadar yalnızlıklarımıza da sahip çıkmamız gerektiğini gösterir. Bu bağlamda Svendsen'in dikkat çektiği sorun günümüz insanına özgüdür: "Yalnızlığın çok nadir hale gelmesi." Bu nedenle dijital ortamın/sosyal medyanın insanı yalnızlaştırmasının aksine onun yalnızlığına imkân vermemesi gibi bir durum/sorun karşımıza çıkmaktadır.

Han ise yaptığı çözümlenelerde dijital dünyanın sağladığı birçok olanaqlarla birlikte önemli tehditler ve sorunlar getirdiğine dikkat çeker. Onun eleştirel yaklaşımında insan için özgürlük ve mahremiyetin değerine yapılan vurgu belirgindir. Dijital ağın içindeki insanın hallerini yeniden düşünme ve sorgulama imkânlarını irdeleyen Han, dijital ortamın da metalaştırılmasından söz eder. Bu bağlamda mahremiyet pazarına dönüşen dijital ortam, teşhircilik toplumunun güncel buluşma alanı haline gelmiş görünmektedir.

Bridle, yalnızlık sorununu/kavramını doğrudan ele almamakla birlikte, yaptığı saptama ve değerlendirmelerde, en önemli sorunlardan birine, insanın teknolojik ortamda yaşamının öznesi olmaktan çıkmasına dikkat çeker. Onun bu çerçevede bilerek ya da bilmeyerek sürekli oluşturduğumuz "ağ"a yönelik düşünme ve kavrayış gücünün geliştirilmesi yönündeki önerileri, insanlığın geleceği bakımından da önem taşımaktadır.

Gerçek yaşamda olduğu gibi, dijital ortamlarda da yalnızlık ve birliktelik, insan ilişkilerinde karşılaştığımız iki temel durumdur. Ancak yalnızlığın ve birlikteliğin çeşitli biçimleri ve özellikleri olduğu da görülmektedir. Aynı zamanda değişen toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olarak da insan ilişkilerinin niteliği değişebilmektedir. Çağımızın toplumsal ve teknolojik gelişmeleri bağlamında, yalnızlık ve birliktelik konusunda yeni durumlar ve sorunlar ortaya çıkmaktadır. İletişim teknolojilerinin hayatımızın içine yoğun biçimde girdiği bir dönemde, yalnızlığın ve yabancılaşmanın da önemli bir sorun durumuna gelmesi dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak insanı anlamak ve değerlendirebilmek için onu kurduğu ilişkiler bağlamında ele almak gerekir. İnsan ilişkilerini anlamaya yöneldiğimizde ise yalnızlık ve birlikteliği bir arada düşünmek, çok anlamlı ve çok yönlü olarak ele almak uygun olur. İnsan ilişkilerini anlamanın yolu yalnızca sosyolojiden

ya da psikolojiden değil aynı zamanda felsefeden geçmektedir. Dijital çağda yalnızlık ve birliktelik konusunda ortaya çıkan sorunların ve olanakların felsefenin ışığında araştırılması gerekir. Sadece yalnızlık değil özgürlük, mahremiyet gibi konuları da yeniden düşünmek durumundayız. Teknolojiyi anlamamanın, insan ve teknoloji ilişkisini değerlendirmenin ve dijital ortamda var olmanın anlamını sorgulamanın yolu felsefeden geçiyor. Dijital çağın felsefesi, bu dönemin insan, toplum sorunlarına yöneldikçe yeni kavramlar, kavrayışlar ve düşünceler de ortaya çıkacaktır. Elbette burada en büyük umut ve güç kaynağı, insanın eleştirel düşünceye vereceği önem ve değer olacaktır.

Kaynakça

- Bridle, James, *Yeni Karanlık Çağ-Teknoloji ve Geleceğin Sonu*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Kemal Güleç, 2020.
- Gasset, Jose Ortega, *İnsan ve Herkes*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Neyyire Gül Işık, 1995.
- Han, Byung-Chul, *Şeffaflık Toplumu*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Haluk Barışcan, 2017.
- Han, Byung-Chul, *Psikopolitika-Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Haluk Barışcan, 2019.
- Paz, Octavia, *Yalnızlık Dolambacı*, Ankara: Bayraktar Yayınevi, Çev. Bozkurt Güvenç, 1982.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Yalnız Gezenin Düşleri*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, Çev. Ester Yanarocak, 2006.
- Svendsen, Lars, *Yalnızlığın Felsefesi*, İstanbul: Redingot Kitap, Çev. Murat Erşen, 2018.

ERKEĞİN YALNIZLIK MEKÂNI OLARAK EV STÜDYOSU*

F. Belma OĞUL

ORCID: 0000-0002-5042-6953,

Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı ve
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ogulb@itu.edu.tr

Oğul KÖKER

ORCID: 0000-0003-3907-4333,

Araş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ve Dr. Erol Üçer
Müzik İleri Araştırmalar Merkezi, koker@itu.edu.tr, yazışmadan sorumlu yazar

Öz

Müzik kaydı amaçlı ev stüdyoları üzerine yapılan mevcut çalışmalarda bu alanların sıklıkla cinsiyetlendirilmiş alanlar olarak tarif edildiği görülmüştür. Zaten sosyal alanlar olan bu stüdyolar, dijital devrimle beraber ağ-tabanlı sosyal ağların da birer parçası haline gelmiştir, fakat teknolojik gelişmenin demokratikleştirici olduğuna dair iyimser anlatılara rağmen cinsiyetlendirilmişlik bu alanların tanımlanmasında hala belirleyici bir niteliklidir.

Bu stüdyolar, kullanıcıları için bir inziva alanı olarak işlev üstlenirken evdeki diğer bireyler için yalnızlaştırıcı bir alan olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda, teknolojinin demokratikleştirici gücü anlatılarının ötesine geçip ev stüdyolarında erilliğin nasıl inşa edildiğini tartışmak önemli görünmektedir.

Gelecekteki araştırmalar için bir ön çalışma niteliğindeki bu metinde, yukarıda bahsi geçen konular irdelenecek ve “hegemonik erillik” kavramının ev stüdyolarının incelenmesinde kullanışlı olabileceği tartışılacaktır. Bu kapsamda, ev stüdyolarını “adam mağaraları” olarak okuyacağız, ve bu alanların geleneksel cinsiyet düzenini nasıl yeniden ürettiğini tartışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Yalnızlık, Ev Stüdyosu, Erkeklik, Dijitalleşme, Demokratikleşme.*

* Oğul Köker’in İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müzik Ana-bilim Dalı’nda F. Belma Oğul danışmanlığında yürüttüğü doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

Abstract

Current studies on music recording home studios often define these spaces as gendered. These studios, which were already social spaces, have become part of network-based social networks through the digital revolution, but contrary to the narratives about the democratising nature of technological development, genderedness is still decisive in defining these spaces.

While these studios function as a space of solitude for their users, they can also be understood as an isolating space for other dwellers at home. In this context, it seems important to go beyond the narratives about the democratizing power of technology and scrutinize how masculinity is constructed in home studios instead.

In this text, which is a preliminary study for future research, the above-mentioned issues will be examined, and it will be discussed that the concept of “hegemonic masculinity” can be instrumental in studying home studios. In this context, we will read home studios as “man caves” and discuss how these spaces reproduce the traditional gender order.

Keywords: *Loneliness, Home Studio, Masculinity, Digitalisation, Democratisation.*

Giriş

Bu metinde devam eden bir tez çalışmasının alana çıkmadan önce bize düşündürdüklerini, söz konusu çalışmanın düşünsel altyapısını paylaşacağız. Az çalışılmış bir alan olarak evde amatör olarak müzik yapılan stüdyoları etnografik yöntemle ve çeşitli teorilerle incelemeyi hedeflediğimiz tez çalışmasında öncelikli olarak dijital teknolojinin (ve genel olarak teknolojilerin) gelişimi ve ucuzlamasıyla müzik yapımının demokratikleştiği anlatısının Türkiye’deki müzisyenler açısından ne ifade ettiği, böyle bir demokratikleşme diskurunun benimsenip benimsenmediğini görmek istiyoruz.

Henüz alana inmesek de kısıtlı sayıdaki mevcut kaynakları inceleyerek bir öngörüye sahip olduğumuzu düşünüyoruz. Bu yazıda söz konusu kaynaklardan bir kısmına değinip bunları dijitalleşme ve yalnızlık açısından inceleyeceğiz.¹ Öncelikle bu metinler üzerinden ev stüdyosunun genel niteliklerini saptayacağız, sonrasında ise ev stüdyolarının dijitalliğine ve cinsiyetlendirilmişliğine odaklanacağız. Ardından ev stüdyosunun evi paylaşan bireyler için

1 Özellikle, Eliot Bates, “What studios do,” *Journal on the Art of Record Production* 7, (2012), erişim 30 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/what-studios-do/>; Alice Tomaz de Carvalho, “The Discourse of Home Recording: Accessibility, Exclusion and Power” (Yüksek Lisans Tezi, Montreal Üniversitesi, 2011), erişim 22 Kasım 2021, <https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/handle/1866/7085>; ve Stefanos Kaloterakis, “Creativity and home studios: An in-depth study of recording artists in Greece,” *Journal on the Art of Record Production* 8, (2013), erişim 30 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/creativity-and-home-studios-an-in-depth-study-of-recording-artists-in-greece/>. Yöntemsel olarak sırasıyla etnografi, odak grubu, ve diskur analizi kullanan bu üç çalışmanın iyi bir başlangıç noktası oluşturduğunu düşünüyoruz.

yalnızlık konusunda nasıl imkanlar sağladığı veya sağlamadığına değineceğiz. Son olarak gelecek çalışmalar için önemli olduğunu düşündüğümüz bazı notlarımızı paylaşarak bitireceğiz.

Ev Stüdyosunun Nitelikleri

Ev stüdyolarının tanımlanması ve nasıl ele alınacağına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak kamusal bir alan olmayan evde bulunmaları ve evde konaklayan kişiler arasındaki ilişkiyi şekillendirmeleri her yaklaşımda ortak bir yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bates, stüdyoların yaptığı şeylere, içindeki sesleri etkilemek ve şekillendirmek, dış dünyadan izole etmek, yeni teamüller ve sosyal ilişkileri şekillendirmek gibi örnekler verir.² Bates, stüdyoların kimi zamanlar “rahim” [“womb”], “sığınak” [“bunker”], ve “adam mağarası” [“man cave”] gibi cinsiyetlendirilmiş (“anaçlık”, “babacanlık”, “eril egemenlik”) isimlerle de anıldığına değinir.³ Bu bağlamda stüdyo örneğinin bir “rahim” olarak kişinin rahat ve iş dünyasının sosyal ortamından uzakta çalışabildiği koruyucu bir alan olarak tariflenir.⁴ Bizim odaklanacağımız “adam mağarası” kavramını ise Bates, “erkeklerin sahip olduğu ev stüdyoları” olarak açıklar: Bunlar bodrum veya çatı katı stüdyoları veya stüdyoya çevrilmiş garaj veya ahırlar olabilir.⁵

Ev stüdyosu kavramı profesyonel/ticari stüdyolarla bir zıtlık içinde ele alınmamalıdır. Örneğin, Bates’in alan çalışması yaptığı bazı stüdyolar evde olmakla beraber profesyonel amaçlarla kullanılmaktadır.⁶ De Carvalho, evde müzik kaydı konusundaki söylem analizi çalışmasında ev stüdyosunun hem kullanıcılar hem de akademisyenler tarafından sıklıkla insanların konutlarında yer alan amatör veya profesyonel amaçlı yapılara işaret ettiğini belirtir.⁷

Kaloterakis, literatürde ev stüdyosu kavramının net bir tanımının bulunmadığını not düşer ve var olan tanımların ev stüdyosunun profesyonel stüdyodan daha ucuza mal olduğu, hem ev stüdyoları hem de profesyonel stüdyoların profesyonel/ticari kayıtlar üretmeyi amaçladığı, ve ev stüdyosunun ev ortamında yer aldığı gibi hipotezler üzerine kurulu olduğunu belirtir.⁸ Halbuki Kaloterakis Yunanistan’da ses mühendisleri, hobi sahipleri, profesyonel pop/rock müzisyenleri, ve profesyonel klasik müzik müzisyenleri olmak üzere dört ayrı odak grubuyla yaptığı görüşmelerde “ev stüdyosu” kavramının, kullanıcı-

2 Bates, “What studios do,” *Journal on the Art of Record Production*.

3 A.g.e.

4 A.g.e.

5 A.g.e.

6 A.g.e.

7 De Carvalho, “The Discourse of Home Recording: Accessibility, Exclusion and Power,” 19-21, 44.

8 Kaloterakis, “Creativity and home studios: An in-depth study of recording artists in Greece.”

ya, onun müzikle ilişkisine, ve finansal durumuna göre oldukça farklı şekillerde tanımlanabildiğini saptamıştır.⁹

Ev stüdyolarının bir diğer niteliği de -ender rastlanan nostaljik stüdyoları saymazsak- dijitalleşmiş alanlar olmalarıdır. Prior, 80'ler ve erken 90'larda "genç yatak odası müzisyenleri"nin, kaset ve gitar gibi analog müzik yapım araçlarından yazılımlar gibi dijital araçlara geçerek bir dönüşüm yaşadığından bahseder.¹⁰ Bu dönüşüm hem evde hem de profesyonel dünyada müzik üretimi ve kaydında görülmektedir.¹¹ Prior'un bahsettiği dijital dönüşümü ilk deneyimleyen nesil, en azından "gelişmiş dünya"da, internetin doğumunu da deneyimlemiştir.¹² Bir başka deyişle dijitalleşme birçok başka alanda da gerçekleşmiştir. Söz gelimi, Bates, ilk başta öyle gözükmesi de yatak odası, garaj, ahır gibi stüdyo alanlarının bile bazı çevrimiçi ağ tabanlı kültürlerin parçası olarak sosyal ilişkilerle çevrili olduğunu söyler.¹³

De Carvalho, yaygın anlatıda teknolojik gelişmenin ve teknolojinin ucuzlaşmasının demokratikleştirici bir etkisinin olduğunu kabul gördüğünü, ancak bu anlatının hem cinsiyet hem de gelir seviyesi açısından bakıldığında kadınları ve dar gelirliyi dışlayan, yok gören bir söylem ürettiğini söyler.¹⁴ Yani bir demokrasiden ziyade bir güç kullanımı söz konusudur.¹⁵ Öyleyse burada asıl soru internet üzerinden veya yüz yüze olsun, ev stüdyosunda gerçekleşen sosyal ilişkilerin aktörlerinin kimler olduğu, bu ilişkilerin ne tür ilişkiler olduğudur. De Carvalho komşuların evde kayıt yapmak isteyen müzisyen için sıklıkla bir engel teşkil ettiğini belirtir.¹⁶ Ancak benzer bir şekilde ev içi sosyal ilişkiler de denkleme dahildir.¹⁷ Bir aile evi söz konusu olduğunda stüdyo ortamı ve söz gelimi stüdyodaki bilgisayarın kullanımı sıklıkla başkalarıyla paylaşılmak istenmez.¹⁸ Müzik kaydı yapmak için kurulan ortam, sıklıkla bir münzevilik ve ayrımcılık alanı olarak kurgulanır.¹⁹ Yalnız yaşamayan veya "anlayışlı" bir ailesi olmayanlar için diplomasi önemli bir beceri haline gelir.²⁰

De Carvalho yürüttüğü söylem analizi sonucunda hem evde kayıt alanlarının hem de genel olarak kayıt stüdyolarının *cinsiyetlendirilmiş* olduğu fikrine ulaştığını söyler.²¹ Müzik kaydetmek bir erkek aktivitesi, stüdyo bir erkek

9 A.g.e.

10 Nick Prior, *Popular Music, Digital Technology and Society* (Londra: Sage Publications, 2018), 23.

11 De Carvalho, A.g.e., 4-11.

12 Nick Prior, *Popular Music, Digital Technology and Society*, 23.

13 Bates, "What studios do," *Journal on the Art of Record Production*.

14 De Carvalho, a.g.e. 2, 93.

15 A.g.e., 93.

16 A.g.e., 48-49.

17 A.g.e., 49.

18 A.g.e.

19 A.g.e., 50.

20 A.g.e.

21 A.g.e., 82.

alanıdır.²² De Carvalho, genel olarak teknolojinin bir erilliğin dışavurumu olduğunu, teknolojiye hakimiyetin “hegemonik erillik”in inşasında önemli bir rol oynadığı söyler.²³ Eril bir alan olarak stüdyolar, kadın alanlarından kendini ayırır.²⁴ Bu bağlamda ev ortamında stüdyolar, evin diğer sakinlerinden ayrı bir alan yaratmak ya da onlardan kaçmak için bir imkân olarak kurgulanır.²⁵

Devam etmeden evvel hegemonik erillik kavramını açmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Connell’a göre, kadının neden sömürüldüğü ve baskılandığı sorusunun yanıtları yalnızca kadının deneyiminde bulunamaz; cevap kadın ve erkek ilişkilerinde ve yalnızca tek tek ilişkilerde değil toplumsal ilişkilerde de aranmalıdır.²⁶ Erilliğin çalışılması bu kapsamda önemli hale gelir ve bu çalışma alanı cinsiyet ilişkilerinin yapısında erkeğin pozisyonuyla ilişkilendirilen cinsiyet pratiklerini inceler.²⁷ Erillik basitçe erkekle eş tutulamaz, zira bir kadın da erilliği performe edebilir, hatta bazen bedeninin bulunmadığı ortamlarda bile erillik performe edilebilir.²⁸ 90’larda erilliğin söylemsel inşası üzerin yapılan çalışmalar, hem yerel hem de küresel olarak tek bir erillikten bahsetmenin zorluğunu ortaya koymuştur; erilliği erkeklik hormonu ya da erkek beynine bağlayan yaygın anlatların yanlışlığı gözler önüne serilmiştir.²⁹ Connell’in “hegemonik erillik” kavramı böyle bir çerçevede karşımıza çıkar: Tüm cinsiyet hiyerarşisinin içinde, hegemonik erillik en üstte konumlanmıştır, cinsiyet ilişkilerinin yapısında merkezi bir role sahiptir; bu ayrıcalıklı konum özellikle de kadınları sosyal olarak ikincil konuma yerleştirme konusunda cinsiyet düzenini sabitleyici bir işlev üstlenmektedir ve hegemonik erillik yalnızca dişilliklerle değil, ikincil konuma itilmiş ve marjinalize edilmiş erilliklerle de bir karşıtlık oluşturmaktadır.³⁰ Bu bağlamda cinsiyet eşitliği açısından imkanlar sunan erilliklerin halihazırda bulunduğu söylenebilir ancak bunlar hegemonik konumda değildir.³¹

Bates, ister rahim ister sığınak ister adam mağarası olsun, stüdyoların kadın emeğine el koyarak erkeklerin yaratıcılığı ve sosyal etkileşimini arttırmaya yarayan ortamlar olduğunu bildirir.³² Elbette, bir kadının bir ticari/profesyonel stüdyoda eril bir kimliğe bürünmesi ya da ev stüdyosundaki bilgisayarından internet forumlarına erişerek kadın olduğunu gizleyip eril bir performans ser-

22 A.g.e.

23 A.g.e., 83-84.

24 A.g.e., 84.

25 A.g.e., 84-85.

26 Raewyn Connell, “The study of masculinities,” *Qualitative Research Journal* 14, sayı: 1 (Kış 2014): 5-6, erişim 24 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1108/QRJ-03-2014-0006>

27 A.g.e., 6.

28 A.g.e.

29 A.g.e., 7.

30 A.g.e., 8.

31 A.g.e., 9-10.

32 Bates, “What studios do,” *Journal on the Art of Record Production*.

gilemesi mümkündür. Böylece bu eril alanlarda kendine yer açabilir. Ancak Connell'in not ettiği gibi, böyle yapmakta "her zaman belirli bir gerginlik" mevcuttur.³³

Burada kadınların ev stüdyosu deneyimleriyle ilgili bir not düşmek önemli görünüyor: Wolfe, müzik endüstrisinden aktörlerle ama özellikle de profesyonel kadın "sanatçı-prodüksörler" ile yaptığı görüşmeler ve kendi "sanatçı-prodüksör" deneyiminden hareketle ev stüdyosu sahibi olmanın kadınlar için ticari/profesyonel stüdyoların eril egemen ortamından uzaklaşmak ve inzivaya çekilmek gibi imkanlar sunduğundan bahseder.³⁴ Burada inziva ihtiyacının kadınlara özgü olduğuna dair bir iddia yoktur ancak ev stüdyolarının kadının kendini güçlendireceği [empowerment] bir ortam sunması açısından bu nitelik önemlidir. Wolfe'a göre, çocuk bakımı görevinin evlerde kadınlar üzerinde olması sebebiyle de evden çalışabilmek kadınlara bir tür esneklik sunmaktadır.³⁵

De Carvalho, evde kayıt yapma üzerine söylemde kadınların ev stüdyolarında bulunmamasının pek gündeme gelmediğini, eril baskınlığın adeta bir "gerçek", konunun "normatif bir bileşeni" olarak ele alındığını belirtir.³⁶ Bu söylemde kadınlar genelde kaydedilen bir sanatçı, öğrenci, şarkıcı, veya elektronik müzik yapan bir müzisyen olarak yer almakta, stüdyo ekipmanına ya da müzik prodüksiyonuna hâkim olarak resmedilmemektedir.³⁷ Dahası tüm süreçlere hâkim az sayıdaki kadının ise bu yalnız ve zorlu işin altından kalkmak için duygularıyla başa çıkması gerektiğine dair bir anlatı mevcuttur; kendi kendine çalışmak erkek için de zor olarak resmedilse de onun stüdyoda duygularıyla başa çıkması gerektiğine dair bir anlatı mevcut değildir.³⁸ Kanımızca, eğer kadının başa çıkması gereken duygular mevcutsa ve bu durum bir sorun olarak ifade edilecekse bu sorunun kaynağının cinsiyet rollerinde aranması uygun olacaktır.

Ev Stüdyosunun İçinde/Dışında Yalnızlık

Duygu tarihi alanında çalışan Smith, Batı'da yalnız olmayı seçenlere şüpheliyle yaklaşmanın köklü bir gelenek olduğunu ancak Romantik şair ve ressamlarla beraber ruhani ve duygusal anlamda besleyici bir yalnızlık kavramını kurgulanmış olduğunu belirtir: Bu, doğada yalnız kalarak kendini onun yüce-

33 Connell, "The study of masculinities," *Qualitative Research Journal*, 6.

34 Paula Wolfe, "A studio of one's own: Music production, technology and gender," *Journal on the Art of Record Production* 7, (2012), erişim 22 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/a-studio-of-one's-own-musc-producton-technology-and-gender/>

35 A.g.e.

36 De Carvalho, "The Discourse of Home Recording: Accessibility, Exclusion and Power," 86.

37 A.g.e., 86, 88.

38 A.g.e., 88-89.

liği karşısında şaşkınlık, merak ve dehşet duygularına teslim eden, gündelik hayatın dertlerini ve hatta kendilik algısını zayıflatan bir inziva halidir.³⁹

Smith, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise yalnızlık kavramının fiziksel izolasyondan ziyade “acılı bir duygu”yu işaret eder hale geldiğini ve kalabalıklar içinde yalnız olmak anlatısının ortaya çıktığını belirtir.⁴⁰ Günümüze gelindiğinde Smith İngiltere özelinde konuşur ve bir “yalnızlık salgını” anlatısından söz eder: Artan boşanma oranları, yalnız yaşamayı seçen insanların sayısı, artan bilgisayar kullanımı, mevcut kültürün bencilliği yüceltmesi, ve bir toplum kimliğinin bulunmaması bu salgının delilleridir.⁴¹

Bates stüdyolarda izolasyon konusu açıldığında sıklıkla ses izolasyonunun anlaşıldığını ancak “sosyal izolasyon”un da önemli bir konu olduğunu söyler.⁴² Burada not düşmek gerekir ki yalnızlık duygusu sosyal izolasyonun değil, “algılanan” sosyal izolasyonun sonucudur: Sosyal bir tür olarak insan, kişilerarası ilişkiler kurmak ve sürdürmek konusundaki ihtiyacını gideremediği zaman yalnız hisseder.⁴³ Yani yalnızlık duygusunu hissetmeden de yalnız olmak mümkündür. Manusov, yalnız olma isteği ile yalnızlığın araştırmacılar tarafından sıklıkla hatalı bir şekilde aynı şey gibi değerlendirildiklerini bildirir.⁴⁴ Halbuki bazı çalışmalar, istemli olarak yalnız zaman geçirmenin ergenler ve yetişkinlere hem kişisel gelişim hem de ilişkiler konusunda ziyadesiyle faydalı olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵ Manusov, faydalı türden seçilmiş yalnızlığın sıklıkla teknolojiden uzaklaşarak ve başkalarıyla iletişimi keserek dinginliğe erme, kendi algı ve duygularına odaklanma gibi bir işlevi olduğunu söyler.⁴⁶ Yalnız kalmak isteği illa ki bir kaçınmanın sonucunda ortaya çıkmaz, insanlardan kaçınmak gibi bir gayesi olmayan kişiler için bile gönüllü bir yalnızlık olumlu bir deneyim olabilmektedir.⁴⁷

39 Tiffany Watt Smith, “Loneliness” *The Book of Emotions: An Encyclopedia of Feeling from Anger to Wanderlust* içinde, (Londra: Profile Books, 2016), 166-167.

40 A.g.e., 167.

41 A.g.e.

42 Bates, “What studios do,” *Journal on the Art of Record Production*.

43 Jana Lieberz, Simone G. Shamay-Tsoory, Nira Saporta, Timo Esser, Ekaterina Kus-kova, Birgit Stoffel-Wagner, René Hurlmann, ve Dirk Scheele, “Loneliness and the social brain: How perceived social isolation impairs human interactions,” *Advanced Science* 8, sayı: 21 (Kasım 2021): 1, erişim 7 Aralık 2021, <https://doi.org/10.1002/adv.202102076>

44 Valerie Manusov, “In praise of voluntary solitude: The ‘fertile void’ and its role in communication and relationships,” *Atlantic Journal of Communication* 28, sayı: 1 (Kış 2020): 68, erişim 26 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1080/15456870.2020.1684158>

45 A.g.e., 68-69.

46 A.g.e., 70.

47 A.g.e., 72-73.

Ne var ki gelir seviyesi ve yalnız zaman geçirebilme fırsatı arasında bir korelasyon da görünmektedir.⁴⁸ Ek olarak kadınlar üzerindeki baskılar onların ilişkilerinden uzaklaşmayı talep edebilmesini zorlaştırmaktadır.⁴⁹ Burada Wolfe'un ev stüdyolarının kadınların çocuk bakım görevlerini yerine getirirken müziklerini kaydedebilmelerine imkân verdiğini söylemesi akla gelecektir.⁵⁰ Kanımızca, bu konuda çocuk bakımına ek olarak yaşlı bakımı ve genel olarak evin yeniden üretiminden de dem vurmak gerekmektedir. Sonuçta müzik yapmakta da yalnız kalmayı seçmekte de kadının ev içi emeği konusunda sürekliliği hesap vermesi gerekiyor gibi görünmektedir.

Bu noktada yalnızlık bahsine kısa bir ara verip daha önce bahsi geçen adam mağarası kavramına dönmek ilginç olacaktır. Moio ve Beruchashvili, ABD'de banliyölerde yaşayan erkeklerle görüşmeler yaparak erkeklerin kimliklerini kurmasında evdeki erkek alanlarının rolünü incelemiştir.⁵¹ Bu çalışmanın sonucunda adam mağaralarının işe ve iş stresine karşı bir sığınak, profesyonel stresi aile ilişkilerine yönlendirmeden dindirmek için bir alan ve kişilerin baba, eş, ve evi paylaşan bir kişi olarak rollerinin yarattığı baskılardan kaçınmak için bir barınak olarak tanımlandıkları görülmüştür.⁵² Bu çalışmada aileden uzaklaşma ihtiyacı sıklıkla düşünüldüğünün aksine bir sorumluluktan kaçış değil, sorunları izolasyonla çözmek için bir yöntem olarak resmedilmiş, bir duygu regülasyonu aracı olarak sunulmuştur.⁵³ Ayrıca Moio ve Beruchashvili, adam mağaralarının evin erkek bireyleri (mesela; baba ve oğlu) arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve genel olarak erkekler arası arkadaşlığı beslemek için bir alan olarak da işlev gördüğünü rapor etmektedir.⁵⁴ Moio ve Beruchashvili, "hegemonik erillik" kavramı benimsenen bazı çalışmalarda bu erillik şeklinin ayrımcı bir pratik olarak ele alınarak erilliğin inşasının alternatif yollarını açıklayabilecek kimi olası ayrıntıların gözardı edildiğini tartışır.⁵⁵ Moio ve Beruchashvili'ye göre eril alanlar ve erkeklerin tüketim-destekli kimlik üretimi ototerapötik bir işlev taşır ve eril alanlar halihazırda var olan kimliklerin icra edildiği değil, erkekliğin evde yeniden inşa edilmesi için bir altyapı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶

Halbuki erkeklerin iş dünyasından uzaklaşma ihtiyacı⁵⁷ ve aileden uzak-

48 A.g.e., 75.

49 A.g.e.

50 Wolfe, "A studio of one's own: Music production, technology and gender," *Journal on the Art of Record Production*.

51 Risto Moio ve Mariam Beruchashvili, "Mancaves and masculinity," *Journal of Consumer Culture* 16, sayı: 3 (Kasım 2016): 657, erişim 28 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1177/1469540514553712>

52 A.g.e., 664-666.

53 A.g.e., 666.

54 A.g.e., 667-670.

55 A.g.e., 673.

56 A.g.e.

57 Bates, "What studios do," *Journal on the Art of Record Production*; Moio ve Be-

laşma ihtiyacı,⁵⁸ bizi tam da hegemonik erillik kavramına yönlendiriyor. Söz gelimi, aileden uzaklaşma ihtiyacını karşılayabilmek kadınların sıklıkla sahip olmadığı bir ayrıcalık olarak karşımıza çıkıyor. Çalışma hayatının kaçınılacak bir şey olarak deneyimlenmesinde ise Connell'in "şirket erilliği" dediği hegemonik erilliklerin payı olduğunu, yalnızca kadınların değil erkeklerin de sömürüldüğü ve bastırıldığı bir sisteme işaret ettiğini iddia etmek bizce mümkün görünüyor.⁵⁹

Sonuçta ev stüdyoları söz konusu olduğunda hem sosyalleşmenin hem de yalnız kalmanın, kadının ev içi emek sorumluluğu da göz önünde bulundurulursa, cinsiyetlendirilmiş olduğu açık görünmektedir. Ev stüdyolarında inşa edilen erilliğin her zaman hegemonik erillikle tam olarak örtüşmesini beklemek anlamsız olacaksa da—zira stüdyoların birçok farklı erillğe ev sahipliği yaptığı varsayılabilir—bu stüdyoların hegemonik erilliğin etkisi altında şekillenen alanlar olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Kaloterakis bulgularına göre profesyonel stüdyo ile ev stüdyosu tanımları arasındaki farkta ortamda sanatçı/icracı dışında bir ses mühendisinin bulunup bulunmaması belirleyicidir.⁶⁰ Yani ev stüdyosunda müzisyen ses mühendisinin refakatinden muaftır ve bu sebeple ev stüdyosu profesyonel/ticari stüdyoya göre sosyal izolasyon açısından daha da izole bir yer olarak anlaşılabilir. Ancak bu izolasyon, ev stüdyosunun (sıklıkla erkek) kullanıcısı için sadece bir yalnız kalma imkanı değil, ayrıca stüdyoda fiziksel veya sanal olarak kimlerle ilişkilinip sosyalleşeceğine karar verme şansı da sağlamaktadır. Evin diğer sakinleri için ise bu izolasyon, yalnızlaştırıcı bir hal alabilir. Bir başka deyişle ev stüdyosundaki kişinin yalnızlığı tercih etmesi yalnızca kendi deneyimini değil, evde yaşayan diğer bireylerin davranışlarını da evin bir kısmını kullanıma kapatarak şekillendirir. Ev stüdyosu erkek için ev içi sorumluluklardan kaçış ve çevrimiçi bir erkek sosyalleşmesi alanı yaratırken evdeki diğer bireylerin de dışarda tutulmasını sağlar. Bu eril alan, kadınlara ancak ev içi sorumluluklarını yerine getirmeleri şartıyla müsait olan ve geleneksel cinsiyet düzenini sürekli tekrar üreten bir mahiyettedir. Bu bağlamda dijitalleşme ve/veya teknoloji aracılığıyla demokratikleşme söylemleri de mevcut eşitsizlikleri en hafif tabirle örten bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazıda küçük bir kısmını örneklemiş olduğumuz ev stüdyosu üzerine çalışmalar, az çalışılmış bu alan hakkında bize bir giriş tesis ettiği için önemlidir.

---

ruchashvili, "Mancaves and masculinity," *Journal of Consumer Culture*, 664-665.

58 Moisis ve Beruchashvili, "Mancaves and masculinity," *Journal of Consumer Culture*, 666.

59 Connell, "The study of masculinities," *Qualitative Research Journal*, 9, 12-13.

60 Kaloterakis, "Creativity and home studios: An in-depth study of recording artists in Greece," *Journal on the Art of Record Production*.

Ne var ki bu çalışmalarda gözümüze çarpan bazı eksikliklerin gelecek çalışmalarda—örneğin üzerinde çalıştığımız tezde—giderilmesi gerektiğini düşünüyoruz:

- Öncelikle Türkiye üzerine bugüne kadar yalnızca Elliot Bates tarafından çalışmalar yapılmış, ancak bu çalışmalarda ev stüdyosu da olsa profesyonel amaçlı kullanılan stüdyolara odaklanılmış, amatör müzik insanları çalışılmamıştır.
- İkinci olarak bir alanın ev stüdyosu olarak tanımlanmasını sağlayacak asgari şartın ne olduğu belirsizdir; her ne kadar kullanıcıların kendi beyanları, tanımlarını esas almak bir noktaya kadar uygun görünse de müzik yapma ve kaydetme alanını stüdyo olarak tanımlamayacak müzisyenlere ulaşmak açısından ev stüdyosunun belirli bir tanımı olmaması bir engel teşkil etmektedir.
- Üçüncü olarak mevcut çalışmalarda ev denildiğinde konut sahibi olmanın, ikili cinsiyet sistemiyle sorunsuz bir ilişki içinde bulunmanın, geleneksel aile ve evlilik kurumlarını yeniden üretmenin genel pratik olduğu bir dünya resmedilmektedir. Bu resim elbette araştırmaların sonucunda ortaya çıkmıştır, ancak marjinal konumdakilerin varlığı ve nasıllığı konusunda herhangi bir bilginin bulunmaması bizce bir eksiklik teşkil etmektedir. Özel bir çaba gösterilerek bu eksikliğin doldurulması, hem ev stüdyoları konusundaki kavrayışımız açısından hem de hegemonik erillik dışında kalan erillik ve dişilliklerin incelenmesi açısından bir kapı aralayacak gibi görünmektedir.
- Dördüncü olarak mevcut çalışmalar hem evde ve ev stüdyosunda bulunan (kimi dijital) nesnelere hem de insan olmayan canlıların ev stüdyosundaki rolü ve ev stüdyosuyla ilişkisi konusunda pek bir bilgi sunmamakta, mekânı eksikli bir şekilde resmetmektedir.
- Son olarak ev stüdyoları internetin sunduğu imkanlarla kapladığı fiziksel alandan daha geniş bir alanın parçası haline gelmişlerdir; dolayısıyla alan çalışmasında alanın nasıl inşa edildiği konusuna özel bir önem verilmesi gerekli gibi görünmektedir.

Kaynakça

Bates, Eliot. "What studios do." *Journal on the Art of Record Production* 7, (2012), erişim 30 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/what-studios-do/>

Connell, Raewyn. "The study of masculinities." *Qualitative Research Journal* 14, sayı: 1 (Kış 2014): 5–15, erişim 24 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1108/QRJ-03-2014-0006>

De Carvalho, Alice Tomaz. (2011). "The Discourse of Home Recording: Ac-

cessibility, Exclusion and Power.” Yüksek Lisans Tezi, Montreal Üniversitesi, 2011, erişim 22 Kasım 2021, <https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/handle/1866/7085>

Kaloterakis, Stefanos. (2013). “Creativity and home studios: An in-depth study of recording artists in Greece.” *Journal on the Art of Record Production* 8, (2013), erişim 30 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/creativity-and-home-studios-an-in-depth-study-of-recording-artists-in-greece/>

Lieberz, Jana, Simone G. Shamay-Tsoory, Nira Saporta, Timo Esser, Ekaterina Kuskova, Birgit Stoffel-Wagner, René Hurlemann, ve Dirk Scheele. “Loneliness and the social brain: How perceived social isolation impairs human interactions.” *Advanced Science* 8, sayı: 21 (Kasım 2021): 1–12, erişim 7 Aralık 2021, <https://doi.org/10.1002/advs.202102076>

Manusov, Valerie. “In praise of voluntary solitude: The ‘fertile void’ and its role in communication and relationships.” *Atlantic Journal of Communication* 28, sayı: 1 (Kış 2020): 68–83, erişim 26 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1080/15456870.2020.1684158>

Moisio, Risto ve Mariam Beruchashvili. “Mancaves and masculinity.” *Journal of Consumer Culture* 16, sayı: 3 (Kasım 2016): 656–676, erişim 28 Kasım 2021, <https://doi.org/10.1177/1469540514553712>

Prior, Nick. *Popular Music, Digital Technology and Society*. Londra: Sage Publications, 2018.

Smith, Tiffany Watt. “Loneliness.” *The Book of Emotions: An Encyclopedia of Feeling from Anger to Wanderlust* içinde, 166–168. Londra: Profile Books, 2016.

Wolfe, Paula. “A studio of one’s own: Music production, technology and gender.” *Journal on the Art of Record Production* 7, (2012), erişim 22 Kasım 2021, <https://www.arpjournal.com/asarpwp/a-studio-of-one-s-own-music-producton-technology-and-gender/>

HUKUKSAL AÇIDAN İŞ YAŞAMINDA YALNIZLAŞTIRMA İLE YOKSULLUK, ŞİDDET VE AYRIMCILIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DENEME

(Hukuksal Açıdan İş Yaşamında Yalnızlaştırma)

Kadriye BAKIRCI

ORCID: 0000-0002-8135-5027,

Prof Dr, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, kbakirci@hacettepe.edu.tr

Öz

Bu çalışma, iş yaşamında bir kişiyi veya grubu veya bazı grupları yalnızlaştırmanın; yalnızlaştırmanın yol açtığı sosyal soyutlanma ve yalnızlığın, yoksulluk, şiddet ve ayrımcılıkla ilişkisi üzerine bir deneme çalışmasıdır. Çalışmada, sosyal soyutlanma, yalnızlık ve yalnızlaştırma kavramları aralarındaki ilişki; sorumluluk hukuku açısından iş yaşamında sosyal soyutlanma, yalnızlık ve yalnızlaştırma türleri; iş yaşamında sosyal soyutlanma ve yalnızlığa yol açan yalnızlaştırıcı davranış biçimleri; yalnızlaştırmanın yoksulluk, şiddet ve ayrımcılıkla ilişkisi konusunda görüşler ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, hukuksal düzenlemelerin bu konudaki sınırlılığı ortaya konmaya ve geleceğe yönelik önerilerde bulunulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Yaşamı, Sosyal Soyutlanma, Yalnızlık, Yalnızlaştırma, Yoksulluk, Şiddet, Ayrımcılık.

Abstract

This work aims to provide some insights into the consequences of isolating a person or group in the world of work. The following consequences of isolating a person/group are considered: social isolation and loneliness, and the relationship between them; types of isolation of a person/group in the world of work and legal liability arising from such isolation; examples of isolating behavior that lead to social isolation and loneliness in the world of work; the relationship between isolation and poverty, violence and discrimination are discussed. The author also tries to identify the limitations of legal regulations on this issue and to make suggestions for the future.

Keywords: The World of Work, Loneliness, Social Isolation, Isolating A Person/Group, Poverty, Violence, Discrimination

Konunun Tanıtımı

“Yalnızlık” ve “sosyal soyutlanma”, 1950’lerden bu yana psikolojinin, 1970’lerden bu yana sosyolojinin ilgi alanında olmakla birlikte¹ bu olgu, 2018’den itibaren COVID 19 pandemisinin etkisiyle yalnızlığın ve sosyal soyutlanmanın pandemik bir hal alması üzerine, özellikle yaşlı kişilerle sınırlı olarak² acil kamu politikaları gerektiren bir genel sağlık veya halk sağlığı sorunu kabul edilmiş ve uluslararası, bölgesel ve ulusal politikaların ve hukuksal düzenlemelerin müdahale alanına girmeye başlamıştır.

Örneğin, 2018’de Birleşik Krallık Hükümeti, bir “yalnızlık bakanı” atamış ve “Bağlantılı bir toplum-yalnızlıkla mücadele için bir strateji”yi yayımlamıştır³. 2020’de ABD’nde Ulusal Bilimler, Mühendislik ve Tıp Akademileri, “Yaşlı yetişkinlerde sosyal soyutlanma ve yalnızlık: sağlık sistemi için fırsatlar” başlıklı ortak bir rapor yayımlamıştır. Rapora göre, korunmasız yaşlı kişiler yanında göçmenler, eşcinsel, biseksüel ve trans kişiler (LGBT), azınlıklar ve yaşça büyük kişilerin istismarına uğramış kişiler, yalnızlık ve sosyal soyutlanma yaşamaktadır⁴. 2021’de Japonya’da Başbakan, kabinesine bir “yalnızlık bakanı” eklemiş ve konuyu ele almak için bakanlıklar arası bir görev gücü oluşturmuştur.⁵

Uluslararası alanda yaşlıların sosyal soyutlanması ve yalnızlığı ile ilgili öne çıkan belgelerden biri, yaşlı kişilerin, ailelerinin ve çevrelerindekiilerinin sağlığını ve esenliğini korumaya yönelik birbiriyle bağlantılı dört eylem alanını içeren 2021 tarihli BM Sağlıklı Yaşlanma On Yılı (2021-2030) Eylem Planı’dır.⁶

- 1 İlk dönem yayınlar konusunda bkz. Joseph Harold Sheldon, «The Social Medicine of Old Age. Report of an Enquiry in Wolverhampton», *Journal of Gerontology*, 3 (4): (1948). <https://academic.oup.com/geronj/article-abstract/3/4/306/624166?redirectedFrom=fulltext>; Eugene Garfield, “The Loneliness Researcher Is Not so Lonely Anymore”. *Essays of an information scientist, University of Pennsylvania*, (1986). <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v9p033y1986.pdf>; (Robert Weiss, Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation (Cambridge, MA, USA: The MIT Press, 1973)’dan alıntılanmıştır. <https://www.britannica.com/science/loneliness#ref1221849>
- 2 Bkz. UN, Policy brief: The impact of COVID-19 on older persons, (New York City (NY): United Nations, 2020). <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf>
- 3 Bkz. Her Majesty’s Government, A connected society: a strategy for tackling loneliness – laying the foundations for change, (London, 2018). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/936725/6.4882_DCMS_Loneliness_Strategy_web_Update_V2.pdf
- 4 National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, Social isolation and loneliness in older adults: opportunities for the health care system, (Washington DC: The National Academies Press, 2020). <https://www.nap.edu/catalog/25663/social-isolation-and-loneliness-inolder-adults-opportunities-for-the>.
- 5 Bkz. Tomohiro Osaki, As suicides rise amid the pandemic, japan takes steps to tackle loneliness, *Japan Times* (Tokyo, 21 February 2021)), <https://www.japantimes.co.jp/news/2021/02/21/national/japan-tackles-loneliness/>.
- 6 WHO and UN, Decade of Healthy Ageing 2021–2030, (Geneva, 2021). <https://>

Eylem Planı, küresel olarak sosyal soyutlanma ve yalnızlık üzerine çalışmaları yoğunlaştırmak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Eylem Planı'nın amacı, hükümetleri, sivil toplumu, uluslararası kurumları, profesyonelleri, akademiye, medyayı ve özel sektörü, yaşlı kişilerin, ailelerinin ve çevrelerindekiyelerinin yaşamlarını iyileştirmek için, on yıllık ortak eylem için bir araya getirmektir. Eylem Planı aynı zamanda 2015 tarihli BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin kimsenin geride bırakılmayacağı vaadini⁷ gerçekleştirmeyi de amaçlamaktadır. Bu konudaki bir başka belge, 2021 yılında dördüncü defa gözden geçirilen, 2002 tarihli Madrid Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı'dır.⁸ Ayrıca 2010 yılında kurulan BM Genel Kurulu Yaşlı Kişilerin İnsan Haklarının Korunmasının Güçlendirilmesi Çalışma Grubu, yaşlı kişilerin haklarına ilişkin bir uluslararası sözleşme de dâhil olmak üzere, daha fazla araç ve önlemin kabulüne ilişkin fizibilite çalışmaları yürütmektedir.⁹

Öte yandan mevcut uluslararası ve bölgesel sözleşmeler incelendiğinde, bu belgelerde “yalnızlaştırma” terimi kullanılmasa ve “yalnızlaştırmadan” söz edilmese de bazı yalnızlaştırma biçimlerine yer verildiği ve yasaklandığı görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) 111 sayılı İş ve Meslekte Ayrımcılık Sözleşmesi (1958), 202 sayılı Temel Sosyal Koruma Hakkında Tavsiye Kararı (2012); Birleşmiş Milletler'in (BM) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına (1965), Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına (1979), Engeli Olan Kişilerin Haklarına (2006) ilişkin sözleşmeleri, BM İnsan Hakları Komitesi'nin Ayrımcılık Yasağına ilişkin 18 sayılı Tavsiye Kararı ve Avrupa Konseyi'nin (AK) Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1996) bu belgelerdendir.¹⁰

Türk Hukuku'nda ise 4857 sayılı İş Kanunu (İŞK), 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun (EHK), 6098 sayılı Borçlar Kanunu (BK) ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (TİHEKK) “yalnızlaştırma”dan söz etme-

www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing.

7 UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

8 UN Economic and Social Council, Modalities for the fourth review and appraisal of the implementation of the Madrid international plan of action on ageing, 2002 – Report of the Secretary-General, (New York City (NY) (2019). <https://undocs.org/E/CN.5/2020/4>; UN Department of Economic and Social Affairs Ageing, Madrid plan of action and its implementation, (New York City (NY) (2021). (<https://www.un.org/development/desa/ageing/madrid-plan-of-action-andits-implementation.html>).

9 UN Department of Economic and Social Affairs Ageing, Open-ended Working Group on Ageing for the purpose of strengthening the protection of the human rights of older persons, (New York City (NY), Geneva. 2021). <https://social.un.org/ageing-workinggroup/>

10 Bkz. aşağıda “VII.Yalnızlaştırma, sosyal soyutlanma, yalnızlık ile şiddet ve ayrımcılık ilişkisi”.

mekle birlikte, bazı “yalnızlaştırma” biçimlerini¹¹ yasaklamaktadır.

Tanımlar ve Yalnızlık ve Sosyal Soyutlanmanın Yalnızlaştırma ile İlişkisi

Yalnızlık ve sosyal soyutlanma, farklı kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmakta ve bu iki kavram, bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak, açıkça bağlantılı olmalarına ve sıklıkla örtüşmelerine rağmen aynı anlama gelmemektedirler.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), BM ve Uluslararası Telekomünikasyon Sendikasının yaptığı tanıma göre¹² “Sosyal soyutlanma ve yalnızlık birbirinden farklı ancak bağlantılı kavramlardır.” “Yalnızlık”, “arzulanan ile gerçek sosyal bağlantılar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan üzüntü veren subjektif duygular veya sosyal üzüntüdür.”¹³

“Sosyal soyutlanma”, “küçük bir akraba ve akraba olmayan ilişkiler ağına sahip olma ve bu nedenle başkalarıyla çok az veya seyrek etkileşimde bulunmadan kaynaklanan objektif durumdur. Bazı çalışmalar sosyal soyutlanma ile yalnızlık arasında zayıf bir bağlantı tespit etmiştir¹⁴: Sosyal olarak soyutlanmış kişiler mutlaka yalnız kişiler değildir veya mutlaka tersi bir durum da söz konusu değildir. Bir kişinin ne kadar yalnız hissettiği kısmen kendilerinin ve kültürlerinin ilişkilerden beklentilerine bağlıdır.”¹⁵ Sosyal soyutlanma, Wilson ta-

11 Bkz. aşağıda “VII.Yalnızlaştırma, sosyal soyutlanma, yalnızlık ile şiddet ve ayrımcılık ilişkisi”.

12 WHO, UN and ITU, Advocacy Brief: Social isolation and loneliness among older people, (WHO: Geneva, 29 July 2021). <https://www.who.int/publications/item/9789240030749>

13 John T. Cacioppo, Stephanie Cacioppo and Dorret I. Boomsma, Evolutionary mechanisms for loneliness, *Cognition and Emotion*, 28:3–21, (2014). <http://dx.doi.org/doi:10.1080/02699931.2013.837379>; Dan Perlman and Letitia A. Peplau, Toward a social psychology of loneliness, In *Personal relationships*, eds. R. Gilmour and S.Duck, (London: Academic Press; 3:31–56, 1981). <https://peplau.psych.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/141/2017/07/Perlman-Peplau-81.pdf>; Thomas Prohaska et al., “Consensus statement: Loneliness in older adults, the 21st century social determinant of health?”, *Public Health Communication*, (2020). <http://dx.doi.org/doi:10.1136/bmjopen-2019-034967>

14 Caitlin E. Coyle and Elizabeth Dugan, “Social isolation, loneliness and health among older adults”, *Journal of Aging Health*, 24:1346–63, (2012). <http://dx.doi.org/doi:10.1177/0898264312460275>; Andrew Steptoe et. al., “Social isolation, loneliness, and all-cause mortality in older men and women”, *The Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110:5797–801 (2013). <http://dx.doi.org/doi:10.1073/pnas.1219686110>; Jussi Tanskanen and Timo Anttila, “A prospective study of social isolation, loneliness, and mortality in Finland”, *American Journal of Public Health*, 106:2042–8 (2016). <http://dx.doi.org/doi:10.2105/AJPH.2016.303431>

15 J. de Jong Gierveld and Theo G. van Tilburg, Pearl A Dykstra, New ways of theoriz-

rafından toplumla bağlantısı kurularak “ana akım toplumu temsil eden kişiler ve kurumlarla temas veya sürekli iletişim yokluğu” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

Literatürde “yalnızlaştırma” ile ilgili özel bir kavrama veya tanıma rastlanmamıştır. Ancak kanaatimce sosyal soyutlanma ve yalnızlığa yol açan nedenlerden biri de “yalnızlaştırma”dır. Bu nedenle hukuksal açıdan yapılacak bir değerlendirme için ve sorumluluk hukuku açısından “yalnızlaştırma”nın literatüre dâhil edilmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Bu çerçevede kanaatimce hukuksal açıdan “yalnızlaştırma”, hukukun müdahale gerektirdiği durumlarda hareketsiz kalınarak¹⁷ (ihmalî olarak) veya dış müdahalelerle (icrai olarak), kişi veya grupların normal sosyal ağlarından (aile bireylerinden, arkadaşlarından, içinde yer aldığı topluluktan) soyutlanması olarak tanımlanabilir. İş yaşamında yalnızlaştırma ise devlet ve/veya işverenlerin pozitif ve/veya negatif hukuksal yükümlülüklerine aykırı davranması sonucu, kişi veya grupların iş yaşamının dışında bırakılması veya iş yaşamında yalnızlığa ve/veya sosyal soyutlanmaya maruz bırakılmaları olarak tanımlanabilir.¹⁸

---

ing and conducting research in the field of loneliness and social isolation, In Cambridge handbook of personal relationships, eds. AL Vangelisti, D Perlman D, (2nd revised edition. New York City (NY): Cambridge University Press, 2018). https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/71599715/2018_deJong_Gierveld_et_al_New_ways_of_theorizing_and_conducting_research_in_the_field_of_loneliness_and_social_isolation.pdf

16 William J. Wilson, *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, (Chicago: University of Chicago Press. 1987) (Pablo Gracia y Carlos Delclós, Review of Wilson, *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass and Public Policy*, *Athena Digital*, 12(1), 247-250, (2012)'den alıntılanmıştır. https://www.researchgate.net/publication/307780710_Review_of_Wilson_1987_The_Truly_Disadvantaged_the_Inner_City_the_Underclass_and_Public_Policy).

17 Örneğin bkz. *United States v. The School District of Philadelphia and The School Reform Commission*, February 2, 2016. <https://www.justice.gov/crt/case-document/united-states-v-school-district-philadelphia-school-reform-commission-e-dpa>

18 İş yaşamında yalnızlığı, sosyal soyutlanmayı, çalışanların iş tatmini, işe/işyerine bağlılığı ve verimliliği üzerindeki etkileri açısından inceleyen bazı çalışmalarda iş yaşamında yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma, “*işyerinde yalnızlık*” (Bkz. S. L. Wright, C. D. B. Burt and K. T. Strongman, “Loneliness in the Workplace: Construct Definition and Scale Development”, *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68, (2006); S. Özdemir, A. Alkan ve R. Erdem, “İş Yaşamında Yalnızlık ile Mesleki Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 258-285, (2016); H. Akar, “Öğretim Elemanlarının İşkoliklik Eğilimleri ile İş Yaşamında Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(5), 405-417 (2015)); “*işyeri yalnızlığı*” (Bkz. Ferda Alper Ay, “İstismarcı Yönetim, İşyeri Yalnızlığı ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126 (2015); Hale Eda Akduru ve Fatih Semercöz, “Kamu Kurumlarında Örgütsel Dedikodu ve İşyeri

Yalnızlaştırma, Sosyal Soyutlanma ve Yalnızlık Türleri

Kanaatimce, özellikle sorumluluk hukuku açısından sosyal soyutlanma ve yalnızlığın iradi faktörlerden mi yoksa dış faktörlerden mi kaynaklandığı hususu önemli olduğu gibi; sosyal soyutlanmaya ve yalnızlığa yol açan yalnızlaştırmanın da meşru nedenlerden mi yoksa keyfilikten mi kaynaklandığı hususu son derece önemlidir. Aşağıda ikili bir ayrıma gidilerek hukuksal bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır:

1. İradi faktörlerden kaynaklı veya dış faktörlerden kaynaklı sosyal soyutlanma ve yalnızlık ayrımı

Yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma, iradi (gönüllü/tercih nedeni) olabilir; işin niteliği gereği olabilir (örneğin uzaktan çalışma, çağrı üzerine çalışma, ev hizmetlerinde çalışma, izole yerlerde çalışma vb.) veya dış faktörlerden kaynaklı (yalnızlaştırma sonucu) olabilir. Kanaatimce, iradi veya gönüllü yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma hem bireysel hem kollektif negatif bir hak ve özgürlüktür. Bu hak, Anayasa tarafından mahremiyetin/özel yaşamın ve aile yaşamının gizliliği (m.20), haberleşmenin gizliliği (m.21), konut dokunulmazlığı (m.22), yerleşme ve seyahat özgürlüğü (m.23), kimsenin ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaması, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanmaması ve suçlanmaması (m.24), kimsenin düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaması, düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanmaması ve suçlanmaması (m.25), mülkiyet hakkı (m.35), zorla çalıştırma yasağı (m.18) çerçevesinde korunduğu gibi; gönüllü yalnızlığı tercih eden yerel halkların¹⁹ yalnız bırakılması, asimile edilmemele-ri ve kendi kaderlerini tayin hakkına müdahale edilmemesi çerçevesinde de uluslararası düzenlemelere konu olmuştur²⁰. Kuşkusuz gönüllü veya iradi olsa da Anayasa'nın yukarıda sözü edilen ilgili maddeleri uyarınca müdahalenin haklı kılındığı durumlarda (örneğin kamu düzeni, genel sağlık ve genel ahlâkın

---

Yalnızlığına Dair Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Kongresi (ICMEB 17) Özel Sayı*, 106-119, (2017)) veya "örgütsel yalnızlık" (Bkz. Seher Uçkun ve Burcu Üzümlü, "Örgütsel Yalnızlığa Bir Bakış", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(15), 125-130, (2019)) olarak adlandırılmaktadır.

19 Bkz. Inter-American Commission on Human Rights, *Indigenous Peoples in Voluntary Isolation and Initial Contact in the Americas: Recommendations for the Full Respect of Their Human Rights*, 7-81 (2013). <http://www.oas.org/en/iachr/indigenous/docs/pdf/report-indigenous-peoples-voluntary-isolation.pdf>

20 Örneğin bkz. American Declaration of the Rights and Duties of Man adopted at the Ninth International Conference of American States, (Bogotá, Colombia, 1948); American Convention on Human Rights; BM *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*, m.27; ILO Convention No. 169 on Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries; UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, A/RES/61/295, adopted by the General Assembly at its 107th plenary session, (September 13, 2007); dn.19.

korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak), yukarıda sayılan hak ve özgürlükler çerçevesindeki yalnız kalma/yalnız bırakılma hakkına müdahale edilebilir.

2. Meşru nedenlere dayalı olan veya keyfi olan yalnızlaştırma ayrımı

İradi veya gönüllü yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma dışındaki hallerde, yalnızlığa ve/veya sosyal soyutlanmaya, yalnızlaştırma yol açabilir. Bu durumda yalnızlaştırmanın, meşru²¹ bir nedene mi dayandığı yoksa keyfilikten mi kaynaklandığı hususu önemlidir. Çünkü örneğin, sosyal soyutlanmaya yol açan uzaktan çalışma meşru nedenlere dayandığı gibi, meşru nedenlerin varlığı halinde kişileri yalnızlaştırıcı kararlar da alınabilir. Anayasa m.19 uyarınca, “Şekil ve şartları kanunda gösterilen: ... toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; ...” için özgürlüğü sınırlandırılabilir.²² COVID-19 önlemleri çerçevesinde zaman zaman herkese veya 65 yaş üstü kişilere ve 20 yaş altı gençlere genel sağlık gerekçeyle ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu çerçevesinde sokağa çıkma yasağı öngörülmesi veya alınan karantina önlemleri²³ bunun tipik örnekleridir. Ancak kuşkusuz ki yalnızlaştırmanın meşru nedenlere dayandığı hallerde bile devlet, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olmanın (AY m.2, 5 vd.) gereğini yerine getirerek, meşru yalnızlaştırmanın yol açtığı sosyal soyutlanma ve yalnızlığı ve diğer olumsuz sonuçları gidermekle yükümlüdür. Öte yandan kanaatimce meşru olmayan yalnızlaştırma, etik kurallar gereğince ve/veya hukukun müdahale gerektirdiği durumlarda hareketsiz kalınarak veya dış müdahalelerle kişi veya grupların yalnızlaştırılması yoluyla yalnızlığına veya sosyal soyutlanmasına yol açılmasıdır. Bu durumda yalnızlaştırmak araç, sosyal soyutlanma ve yalnızlık sonuçtur. Sonuç itibarıyla meşru nedenlere dayanan yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma hukuka uygun iken; meşru olmayan yalnızlaştırma, bir şiddet biçimi olarak ve koşulları varsa bir ayrımcılık biçimi olarak hukuka

21 “...meşruiyet kavramı bir kurum veya kuralın kendinin üstünde bulunan ‘hukuksal’ veya ‘etik’ bir norma uygun olmasını ifade eder” (Ender Ethem Ay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, (1997)). https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_2_10.pdf

22 Karş. Olmstead, Commissioner, Georgia Department of Human Resources, et al. v. L. C., by Zimring, Guardian ad litem and next friend, et al., Certiorari to the United States Court of Appeals for the Eleventh Circuit, No. 98—536. Argued April 21, 1999—Decided June 22, 1999. <https://www.law.cornell.edu/supct/html/98-536.ZS.html>

23 Bkz.Kadriye Bakırcı, “Impacts of Covid-19 Measures on Women’s and Girls’ Human Rights in Turkey” In *International Organizations and States’ Response to Covid-19*, eds. S.J.Trošić and J. Gordanić, Institute of International Politics and Economics, (Belgrade, 2021). https://www.researchgate.net/publication/357050924_INTER-NATIONAL_ORGANIZATIONS_AND_STATES_RESPONSE_TO_COVID-19

aykırı kabul edilmelidir. Aşağıda iş yaşamıyla²⁴ sınırlı olarak meşru olmayan yalnızlaştırma ile yalnızlık, sosyal soyutlanma, insan hakları ve çalışan hakları arasındaki ilişki üzerine bir beyin fırtınası yürütülmeye çalışılacak, konunun hukuksal dayanakları ve bu çerçevede devletin ve işverenlerin yükümlülük ve sorumlulukları konusunda görüşler geliştirilmeye çalışılacaktır.

İş Yaşamında Yalnızlaştırmaya, Sosyal Soyutlanmaya, Yalnızlığa Yol Açan Davranış Biçimleri

İş yaşamında yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma ile ilgili sınırlı sayıda da olsa bazı çalışmalar mevcut olmasına rağmen²⁵ yalnızlaştırmaya, sosyal soyutlanmaya, yalnızlığa yol açan davranış biçimlerinin ne olduğuna ilişkin çalışmalara rastlanmamıştır.

Genel olarak iş yaşamında yalnızlaştırma, Devletin, uluslararası sözleşmeler, (AY m.90/5) Anayasa ve diğer mevzuat ile öngörülen yükümlülüklerine aykırı olarak meşru olmayan hareketsizliğinin veya ihmalinin sonucu gerçekleşebileceği gibi, devletin meşru olmayan müdahalesiyle de gerçekleşebilir. Devletin, sosyal (m.2) ve eşitlikçi (m.10, 70) devlet olmanın gereğini, meşru/haklı sebep olmadan yerine getirmemesinin yol açtığı yalnızlaştırma, kişi veya grupların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel haklara, fırsatlara, kaynaklara, hizmetlere erişimini veya eşit erişimini veya erişiminin sürdürülebilirliğini; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşama tam katılımını veya eşit katılımını veya katılımının sürdürülebilirliğini engellemektedir.

Yukarıdaki paragrafta sözü edilen yalnızlaştırma biçimine ek olarak iş yaşamında başvuru olan bir diğer yalnızlaştırma türü ise işyerinde başvuru olan yalnızlaştırıcı davranışlardır. Bu tür davranışlar, işverenlerin, uluslararası sözleşmeler, Anayasa ve diğer ilgili mevzuat ile öngörülen eşit davranma ve gözetme yükümlülüklerine aykırı olarak meşru olmayan hareketsizliğinin veya ihmalinin sonucu gerçekleşebileceği gibi, meşru olmayan müdahalelerle de gerçekleşebilir.

Meşru olmayan yalnızlaştırma, kişi veya gruplar üzerinde güç veya kontrol kurmanın, stigma oluşturma, boyun eğdirmenin, pasifize etmenin, sosyal ve ekonomik olarak marjinalize etmenin, hedef alınan kişi veya gruplar aleyhinde düşmanca bir ortam yaratmanın, ayrımcılık ve şiddet uygulamak ve şiddet ve ayrımcılığı sürekli kılmak için başvuru olan yöntemlerin başında yer almaktadır. Özellikle kadınlara, yaşlılara, çocuklara, engellilere, göçmenlere,

24 "İş yaşamı" kavramı için bkz. Kadriye Bakırcı, "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 190 sayılı Sözleşmesi ve 206 sayılı Tavsiye Kararı Işığında İş Yaşamında Şiddet, Taciz, Misilleme ve Ev İçi Şiddet", *Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 151, (2020); Kadriye Bakırcı (ed.), *İs Yaşamında Şiddet ve Tacizle Mücadele Rehberi*, (Ankara, Öz İplik İş, 2020).

25 Bkz. aşağıda "VII. Yalnızlaştırma, sosyal soyutlanma, yalnızlık ile şiddet ve ayrımcılık ilişkisi".

azınlıklara yönelik şiddette ve düşmanca ortam yaratılan iş ortamında bu yöntem, hedef alınanların yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanmaya gömülmelerine yol açarak başkalarından yardım veya destek almasını, kurumsal yardım veya destek arayışına girmesini dolayısıyla maruz kaldıkları hukuksuzluklardan ve etik dışı davranışlardan kurtulma veya kurtarıma şansını azaltır. Ayrıca bazı çalışanların çalışma koşulları yalnızlaştırılmayı kolaylaştırmaktadır. Özellikle görünmez işlerde çalışanların yalnızlaştırılma, yalnızlıkla, sosyal soyutlanma ile karşı karşıya kalma riskleri oldukça yüksektir. Örneğin; ev hizmetlerinde çalışanların ev dışındaki dünyayla ilişkileri kesilerek yalnızlaştırılma riskleri oldukça yüksektir. Ev hizmetlerinde çalışan göçmen ev işçilerinin veya “besleme”²⁶ olarak çalıştırılan ev işçisi çocukların durumları daha vahimdir.

İşyerinde yalnızlaştırma yoluyla yalnızlığa ve/veya sosyal soyutlanmaya yol açma, işyeri zorbalığının yaygın bir aracı ve sonucudur. İşyerinde yalnızlaştırma, hedef alınan kişiyle sosyal teması olan herkesin iş birliğini gerektirir. İşyeri zorbaları, hedeflerindeki kişiye karşı iş birliği kurarak güçlerini de onaylatmış olurlar. Yalnızlaştırma, inkârı kolay ve ispatı zor olan bir yöntem olduğu için gizli işyeri zorbalalarının gözde yöntemidir. İşyerinde başvurulabilecek yalnızlaştırma yöntemleri, kanaatimce genel olarak aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

Yok sayma: Hedef alınan kişiye selam verilmemesi, işyeri ve sosyal ortamlarda yok sayılması vb.

Görmezden gelme: Hedef alınan kişinin önerilerinin, projelerinin ve girişimlerinin, ihtiyaç ve taleplerinin görmezden gelinmesi, yanıtsız kalması vb.

Sosyal dışlama: Hedef alınan kişinin tek başına yapılacak işlerde görevlendirilmesi, işyerindeki döngü dışında bırakılması, toplantılar dahil toplu yapılan faaliyetlere davet edilmemesi veya katılmasının önlenmesi, etkinlikleri, randevuları veya toplantıları kaçırmasına veya geç kalmasına neden olacak davranışlarda bulunulması, e-posta zincirinin dışında bırakılması, fırsatlara erişiminin engellenmesi, kendisinden bilgi saklanması, projelerden, kararlardan, işyeri etkinliklerinden uzak tutulması, yönetimden veya iş arkadaşlarından destek eksikliği, çalışanı etkileyen kararların alınmasına katılımının engellenmesi, işin yapılma şekli üzerinde etkisinin engellenmesi, işyeri içinde hedef alınan kişi(ler) ile sosyalleşmenin/iletişimin reddedilmesi, hedef alınan kişiyle sosyal temasta olan kişilerin çeşitli yöntemlerle hedef alınan kişiyle temas kurmasının engellenmesi vb.

Fiziksel/coğrafi dışlama: Hedef alınan kişinin izole bir yerde görevlendirilmesi, başka bir birimde görevlendirilmesi, fazla seyahat gerektiren işlerin verilmesi, hedef alınan kişinin çalışma masasının veya ofisinin diğer ekip üyelerinden uzak bir alana taşınması vb.

Kontrol edici davranışlar: 2015 tarihli İngiltere ve Galler Ağır Suçlar Kanu-

26 Kadriye Bakırcı, Uluslararası Bölgesel ve Türk Hukuku Açısından Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması, (İstanbul, Beta Yayınları, 2004).

nu (Bölüm 76)²⁷ ile dünyada ilk defa, aile ilişkileri ve özel ilişkilerde yasaklanmış olan *kontrol edici davranışlar*, bir kişiyi, destek kaynaklarından soyutlayarak, kaynaklarını ve kapasitesini kişisel kazanç için sömürerek, bağımsızlık, direniş ve kaçış için gerekli araçlardan mahrum bırakarak ve günlük davranışlarını düzenleyerek, ast ve/veya bağımlı kılmak için tasarlanmış bir dizi davranış olarak tanımlanmaktadır.²⁸

Israrlı takip: Hedef alınan kişinin her türlü iletişiminin, davranışının, söylediklerinin izlenerek sürekli fiziksel ve psikolojik kontrol altında tutulması vb.

Dedikodu ve iftira: İşyeri zorbaları ve destekçileri tarafından hedef alınan kişinin iş yaşamında soyutlanmasına, itibarsızlaştırılmasına, baltalanmasına, aleyhinde önyargılar oluşturulmasına yol açacak yalanlar söylenmesi, dedikodular yapılması, iftiralarda bulunulması vb.

Keyfi soruşturmalar açılması: Hedef alınan kişinin itibarsızlaştırılarak yalnızlaştırılması için aleyhinde keyfi soruşturmalar açılması vb.

Kamuouyuna yönelik beyanatlar: Aşırı durumlarda, hedef alınan kişi aleyhindeki kampanyaların, işyerinin dışına ve hedef alınan kişinin çalıştığı sektöre veya mesleğe yayılması vb.

İşyerinde düşmanca ortama yol açan taciz²⁹ ve/veya cinsel taciz³⁰: Hedef haline getirilen çalışana, bireysel veya kollektif bir biçimde taciz veya cinsel tacizde bulunulması.

İşyerinde yıldırma (mobbing): Hedef alınan çalışana sistematik bir biçimde, bireysel veya kollektif olarak yukarıdaki davranışlar ve benzeri davranışlarda bulunulması.³¹

Bazı uluslararası sözleşmeler ve ulusal bazı yasalar yukarıda sözü edilen

27 Home Office (UK), Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship Statutory Guidance Framework, (2015). [https:// assets.publishing.service.gov. uk/government/uploads/ system/uploads/attachment_ data/ file/482528/Controlling_ or_coercive_behaviour_-_ statutory_guidance.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/482528/Controlling_or_coercive_behaviour_-_statutory_guidance.pdf) ; ayrıca bkz. Evan Stark and Marianne Hester, "Coercive Control: Update and Review". *Violence Against Women*, 25(1), 81–104, (2019). [https://journals. sagepub.com/ doi/abs/ 10.1177/1077801218816191? journalCode=vawa#articleCitationDownloadContainer](https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801218816191?journalCode=vawa#articleCitationDownloadContainer)

28 Kadriye Bakırcı, "Kadın ve Çocuklara Yönelik Şiddete Özgü Yeni Bir Suç Tipi: 'Cebri Kontrol' Suçu", *İktisat ve Toplum*, Sayı: 131, (Eylül 2021).

29 TIHEKK uyarınca, "Taciz: Psikolojik ve cinsel türleri de dâhil olmak üzere bu Kanunda sayılan temellerden birisine dayanılarak, insan onurunun çiğnenmesi amacını taşıyan veya böyle bir sonucu doğuran yıldırıcı, onur kırıcı, aşağılayıcı veya utan-dırıcı her türlü davranış" ifade eder (m.2/1(g)).

30 Kavram için bkz. Kadriye Bakırcı, İş Hukuku Açısından İşyerinde Cinsel Taciz, (İstanbul, Yasa Yayınları, 2000).

31 Kadriye Bakırcı, Üniversite Çalışanları ve Üniversitede Psikolojik Şiddet ve Yıldırma (Mobbing), Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz, (Ankara, Eğitim Sen Yayınları, 2008).

bazı yalnızlaştırma biçimlerini yasaklamaktadır:

111 sayılı İş ve Meslekte Ayrımcılık Hakkında UÇÖ Sözleşmesi, ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, etnik köken, sosyal köken nedenleriyle her türlü ayrı tutma, **dışlama** veya tercih etmeyi (üstün tutmayı/kayırmayı) (m.1); BM Irk Ayrımcılığı Sözleşmesi, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, **dışlama**, **kısıtlama** ya da tercih etmeyi (m.1); BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi cinsiyet ve medeni hale dayalı her hangi bir ayırım, **dışlama** veya **kısıtlamayı** (m.1); BM İnsan Hakları Komitesi'nin 18 sayılı Tavsiye Kararı her türlü temele dayalı ayrı tutma, **dışlama**, **kısıtlama** veya tercih etmeyi (par.7); BM Engelli Hakları Sözleşmesi engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, **dışlama** veya **kısıtlamayı** (m.2) yasaklamaktadır.³²

İşK, iş ilişkisinde cinsel taciz ve her türlü ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırı davranışları (m.24, 25); EHK, engellilere yönelik her türlü ayrı tutma, dışlama, kısıtlama veya tecrit edilmeyi (m.3, 4); BK, iş ilişkisinde psikolojik ve cinsel tacizi (m.417/1); TİHEKK ise, Kanun'da sayılan ayrımcılık temellerine (cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş (m.3/2)) dayalı olarak ayrı tutmayı (m.2/1(a)) ve Kanun'da sayılan ayrımcılık temellerine dayanılarak kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıktırmak amacıyla kasıtlı olarak işyerinde yıldırma (m.2/1(g)) ve her türlü tacizi (m.2/1 (j)) yasaklamaktadır.³³

Yalnızlaştırma, Yalnızlık, Sosyal Soyutlanma ile İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi

Literatürde, yalnızlık ve sosyal soyutlanmaya yol açan yalnızlaştırma ile işsizlik ve yoksulluk ilişkisi konusunda çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak AK Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı m. 30 uyarınca taraf devletler, sosyal dışlanma (social exclusion) ve yoksulluğa karşı korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; sosyal dışlanma ve yoksulluk durumunda yaşayan ya da bu duruma düşme tehlikesinde olan kişilerin ve ailelerinin, özellikle istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür ile sosyal ve tıbbi yardım olanaklarına fiilen ulaşmalarını teşvik edecek genel ve eşgüdümlü bir

32 Bkz. aşağıda "VII. Yalnızlaştırma, sosyal soyutlanma, yalnızlık ile şiddet ve ayrımcılık ilişkisi."

33 Bkz Kadriye Bakırcı, "İnsan Hakları Kurumu Kanunu'nun, Anayasa'nın ve İş Kanunu'nun İlgili Hükümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Emeğin Hukuku Kurultayı-2*, ed. Necdet Basa ve Sema Güleç Uçakhan, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 27 Mayıs 2016); Kadriye Bakırcı, "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 190 sayılı Sözleşmesi ve 206 sayılı Tavsiye Kararı Işığında İş Yaşamında Şiddet, Taciz, Misilleme ve Ev İçi Şiddet", *Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 151, (2020); Kadriye Bakırcı (ed.), *İs Yaşamında Şiddet ve Tacizle Mucadele Rehberi*, (Ankara, Öz İplik İş, 2020); Bkz. aşağıda "VII. Yalnızlaştırma, sosyal soyutlanma, yalnızlık ile şiddet ve ayrımcılık ilişkisi".

yaklaşım çerçevesinde önlemler almayı; bu önlemleri, uyarlanmasını sağlamak amacıyla, gerektiğinde gözden geçirmeyi taahhüt ederler.

EHK m. 4/B uyarınca, engellilerin toplumdaki tecrit edilmeleri ve ayrı tutulmaları önlenmeli ve topluma dâhil olmaları sağlanmalıdır. Engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda bağımsız olarak toplum içinde yaşamaları esas olup özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar. Engellilerin topluma dâhil olmaları ve toplum içinde yaşamaları amacıyla bireysel destek hizmetleri de dâhil olmak üzere ihtiyaç duydukları toplum temelli destek hizmetlerine erişimleri sağlanır³⁴.

Devletin, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı m. 30'da ve Anayasa'da öngörülen sosyal ve ekonomik yükümlülüklerini (m.2, 5, 18, 48, 49, 55), özel bazı gruplara ilişkin yükümlülüklerini³⁵, eşit davranma ve maddi eşitliği sağlamak için pozitif ayrımcılık yapma, kayırmacılık yapmama (m.10, 70)³⁶ yüküm-

34 Engelli kişiler, yaşamları boyunca yalnızlaştırılmayla, sosyal soyutlanma ve yalnızlıkla, yoksullukla, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın dışında kalmayla karşılaşma riski en yüksek grupların başında gelir. Engeli olan kişinin çocuk, kız çocuğu, kadın, yaşlı olması, riskleri daha da artırmaktadır. Engellilerin, engelli olmayanlara kıyasla arkadaşlarını ve ailelerini düzenli olarak görme olasılıkları, hizmetlere erişimi çok daha düşük olduğundan sosyalleşmeleri de çok daha zordur. Stigma, kurumsal destek ve bakım yokluğu, sürekli başkalarına bağımlı olarak yaşamak zorunda olmak, engelli kişileri şiddete ve ayrımcılığa açık hale getirmektedir (Örneğin bkz. Kadriye Bakırcı, "Impacts of Covid-19 Measures on Women's and Girls' Human Rights in Turkey" In *International Organizations and States' Response to Covid-19*, eds. S.J.Trošić and J. Gordanić, Institute of International Politics and Economics, (Belgrade, 2021). https://www.researchgate.net/publication/357050924_INTERNATIONAL_ORGANIZATIONS_AND_STATES'_RESPONSE_TO_COVID-19); Kadriye Bakırcı, "Çalışma Yaşamında Engeli Olan Kişiler: Dışlanmadan Eşitliğe", *Uluslararası Kent ve Engelliler Çalıştayı (18-21 Nisan 2014)*, *Sorunlar, Öneriler ve Bildiriler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını, (Van, 2014).

35 Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapma, özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alma dahil herkesin eğitim ve öğrenim hakkını (m.42); harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malül ve gaziler, engelliler, yaşlılar, korunmaya muhtaç çocuklar dahil herkesin sosyal güvenlik hakkını (m.60, 61) güvence altına almakla yükümlü olduğu gibi; işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü altındadır (m.55). Devlet, çocukların korunması (m.41), gençliğin korunması (m.58), sanat ve sanatçının korunması (m.64), yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının korunması (m.62), başarılı sporcuların korunması (m.59) için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Anayasa uyarınca kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar (m.50).

36 Anayasa m. 10 uyarınca, herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

lülüklerini yerine getirmemesi, bazı kişi veya grupların yalnızlaştırılmasına yol açmakta, yalnızlaştırılma ise yalnızlığa ve sosyal soyutlanmaya, sosyal, ekonomik ve politik dışlanmaya, vasıfsızlığa, işsizliğe ve yoksulluğa yol açmaktadır.

Yalnızlaştırma, Sosyal Soyutlanma, Yalnızlık ile Şiddet ve Ayrımcılık İlişkisi

İş yaşamında yalnızlığın, sosyal soyutlanmanın, çalışanların iş tatminiyle, işe/işyerine bağlılığıyla ve verimliliğiyle ilişkisini inceleyen bazı çalışmalar mevcut olmasına rağmen,³⁷ iş yaşamında yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanmanın, ayrımcılık ve şiddetle ilişkisi konusundaki araştırmalar veya çalışmalar son derece sınırlıdır.³⁸

Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar. Anayasa m. 70 uyarınca, herkes, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez (Bkz. Kadriye Bakırcı, Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku ile Karsılaştırılabilir Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı, Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası ve Türkiye (Ankara, Seckin Yayınları, 2012)).

37 Bkz. dn.18'deki yazarlar.

38 Öte yandan ABD'nde yapılan bir dizi araştırma, sosyal soyutlanmanın/soyutlanmanın eş/partner şiddetine uğramada risk faktörleri oluşturduğunu ve sosyal soyutlanmanın eş/partner şiddetinin olumsuz sonuçlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır (Angela Browne, When battered women kill (New York: Macmillan Free Press, 1987). James, Johnson ve Raghavan "Hiçbir Yere Gidemedim" başlıklı makalelerinde, araştırmaları için görüşülen kadınların çoğunun yalnızlaşmanın/soyutlanmanın fiziksel ve duygusal yönlerini deneyimlediklerini, her durumda yalnızlaşmanın/soyutlanmanın kadınların kendi seçimlerinin değil kendilerine yönelik dayatmanın sonucu olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazarlar, sınırlı sayıda arkadaşa sahip olmanın mutlaka sosyal soyutlanmanın göstergesi olmadığını, ancak sınırlı sosyal ağa sahip olmanın, şiddetin ve uyuşturucuyla ilişkili olayların tekrarlandığı ve yüksek işsizliğin ve mobilite fırsatlarının sınırlı olduğu bir bölgede yaşamının sosyal soyutlanmanın yeterli göstergeleri olduğunu ifade etmektedirler (James, S. E., Johnson, J., & Raghavan, C, "I couldn't go anywhere": Contextualizing violence and drug abuse: A social network study. *Violence Against Women*, 10, 991-1014, (2004). https://www.researchgate.net/publication/258199439_I_Couldn't_go_Anywhere_Contextualizing_Violence_and_Drug_Abuse_A_Social_Network_Study). https://www.researchgate.net/publication/258199439_I_Couldn't_go_Anywhere_Contextualizing_Violence_and_Drug_Abuse_A_Social_Network_Study). (Neil Websdale, Rural woman battering and the justice system: An ethnography, (Thousand Oaks, CA: Sage, 2002). (Christina Lanier and Michael O. Maume, Intimate Partner Violence and Social Isolation Across the Rural/Urban Divide, *Violence Against Women*, 15;

Hogh, Mikkelsen, ve Persson yaptıkları araştırma ile sosyal soyutlanmanın, işyerinde tacizle ve işle ilgili tacizle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.³⁹ Zapf, Knorz ve Kulla da araştırmalarında sosyal soyutlanma ile sözlü saldırganlık ve söylenti gibi zorbalık davranışları arasında ilişkiler bulmuşlardır.⁴⁰

Kanada'da O'Reilly, Robinson, Berdahl ve Banki⁴¹ tarafından yapılan bir araştırma, işyerinde dışlanmanın/yok sayılmanın maruz kalan üzerinde cebri şiddete kıyasla daha kötü sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan

1311, (Sep 2009)'dan alıntılanmıştır. <http://vaw.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/11/1311>) kırsal kesimde ev içi şiddetle ilgili kitabında coğrafik ve sosyo-kültürel yalnızlaşma/soyutlanma ayrımı yapmaktadır. Coğrafik olarak soyutlanmış olmak şiddeti gizlemeyi kolaylaştırırken, yardım talep etmeyi ve yardıma erişmeyi de zorlaştırmaktadır. Öte yandan kırsal kesimde coğrafik soyutlanmışlık, toplumsal cinsiyet rolleri ve patriyarkal ideoloji kadınları şiddete açık hale getiren akut sosyo-kültürel yalnızlaşmayı/soyutlanmayı yaratmaktadır. Sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler, ulaşım hizmetleri gibi hizmetlerin bulunmadığı koşullarda yaşayanların durumu ise çok daha vahimdir (Walter S. DeKeseredy, and C. Joseph, Separation and/or divorce sexual assault in rural Ohio: Preliminary results of an exploratory study. *Violence Against Women*, 12, 301-311, (2006). https://www.researchgate.net/publication/23555427_SeparationDivorce_Sexual_Assault_in_Rural_Ohio_Survivors'_Perceptions; Walter S. DeKeseredy et. al.. *Thinking critically about rural gender relations: Toward a rural masculinity crisis/male peer support model of separation/divorce sexual assault*. Unpublished manuscript , (2006) (Christina Lanier and Michael O. Maume, Intimate Partner Violence and Social Isolation Across the Rural/Urban Divide, *Violence Against Women* 2009; 15; 1311, (Sep 15, 2009)'dan alıntılanmıştır. <http://vaw.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/11/1311>). Websdale'in ve diğer bazı yazarların ev içi şiddetle ilgili araştırmaları, ev içi şiddetin sosyo-ekonomik yoksunluklarla bağı olduğunu ortaya koymaktadır (Neil Websdale, Rural woman battering and the justice system: An ethnography, (Thousand Oaks, CA: Sage, 2002). (Christina Lanier and Michael O. Maume, Intimate Partner Violence and Social Isolation Across the Rural/Urban Divide, *Violence Against Women*, 15; 1311, (Sep 2009)'dan alıntılanmıştır. <http://vaw.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/11/1311>). İngiltere'de yapılan araştırmalar, aile içi şiddet bağlamında sosyal soyutlanma dahil kontrol edici davranışların, fiziksel veya cinsel şiddetin bir ön göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır (Evan Stark and Marianne Hester, "Coercive Control: Update and Review". *Violence Against Women*, 25(1), s. 81-104, (2019). <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801218816191?journalCode=vawa#articleCitationDownloadContainer>).

39 Annie Hogh et al., "Exposure to negative acts at work, psychological stress reactions and physiological stress response", *Journal of Psychosomatic Research*, 73, 47-52 (2012).

40 D. Zapf, C. Knorz, and M. Kulla, "On the relationship between mobbing factors, and job content, social work environment, and health outcomes", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 215-237, (1996).

41 Jane O'Reilly et al., "Is Negative Attention Better Than No Attention? The Comparative Effects of Ostracism and Harassment at Work" *Organization Science*, Vol. 26, No. 3: 774-793, (May-June 2015). <https://www.jstor.org/stable/43661020>

yukarıda sözü edilen UÇÖ ve BM belgeleri⁴², ayrı tutma, **dışlama**, **kısıtlama** ve/veya tercih etme (üstün tutma/kayıрма) ile ayrımcılık arasında ilişki kurmakta ve bu tür eylem ve işlemleri ayrımcılık kapsamında kabul etmektedir.

EHK, engellilere yönelik her türlü ayrı tutma, dışlama, kısıtlama veya tecrit edilme ile ayrımcılık arasında bağlantı kurmaktadır. EHK m.3/d uyarınca, EHK'nun uygulanmasında siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlama, engelliliğe dayalı ayrımcılık oluşturur.

TİHEKK ise Kanun'da sayılan ayrımcılık temellerine dayalı olarak ayrı tutmayla ve kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıktırmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemlerle işyerinde yıldırma ile ayrımcılık arasında bağlantı kurmaktadır. TİHEKK uyarınca kişilerin Kanun'da sayılan temellerden biri veya birden fazlası nedeniyle, bir eylem veya eylemsizliğin sonucu olarak diğerlerinden ayrı tutulması (m.2/1(a)) yasaktır.⁴³ Kanun'da sayılan ayrımcılık temellerine dayanılarak kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıktırmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemler işyerinde yıldırma (m.2/1(g)); ve Kanun kapsamına giren ayrı tutma (m.4/1(a)) ve işyerinde yıldırma (m.4/1(e)) ve taciz (m.4/1(g)) ise ayrımcılık (m.4/1(a)) oluşturur.⁴⁴

ABD'de Hall v. City of Chicago⁴⁵ davasında, Temyiz Mahkemesi, erkek amirinin, bölümündeki tek kadın çalışan olan tesisatçıyı diğer çalışanlardan soyutlamasını, kendisine anlamsız veya önemsiz görevler vermesini, kendisine yönelik fiziksel tehdit içeren yorumlarda bulunmasını ve işyerinde yanından geçerken en az bir kez kasten çarpmasını, bir bütün olarak ele alarak ve ayrımcılığı yasaklayan ABD Yurttaş Haklar Kanunu Bölüm VII'yi oldukça geniş yorumlayarak düşmanca ortam yaratan cinsel taciz⁴⁶ yasağının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Mahkeme, soyutlayıcı davranışların kapsamını belirlemede önemli olduğu için, sözlü ve fiziksel saldırgan davranışlara özellikle odaklanmıştır.

42 Bkz. yukarıda "IV. İş yaşamında yalnızlaştırmaya, sosyal soyutlanmaya, yalnızlığa yol açan davranış biçimleri".

43 Bkz Kadriye Bakırcı, Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku ile Karşılaştırmalı Çalışma Yasamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı, Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası ve Türkiye (Ankara, Seckin Yayınları, 2012).

44 Bkz Kadriye Bakırcı, "İnsan Hakları Kurumu Kanunu'nun, Anayasa'nın ve İş Kanunu'nun İlgili Hükümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Emeğin Hukuku Kurultayı-2*, ed. Necdet Basa ve Sema Güleç Uçakhan, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 27 Mayıs 2016).

45 United States Court of Appeals, Seventh Circuit, Anna M. Hall v. City of Chicago, No. 11-3279, (March 29, 2013). <https://caselaw.findlaw.com/us-7th-circuit/1626902.html>

46 Kavram için bkz Kadriye Bakırcı, İş Hukuku Açısından İşyerinde Cinsel Taciz, (İstanbul, Yasa Yayınları, 2000).

Kanaatimce, Anayasa herkes için eşitlikçi (m.10, 70) ve insan onuruna yakışır bir yaşam ve çalışma hakkını (m.56), genel sağlığı, iş sağlığı ve güvenliğini (m.5, 17, 56, 59), kişilik haklarını (m.5, 17) güvence altına aldığı için⁴⁷ Devletin yükümlülüklerini yerine getirmeyerek yol açtığı yalnızlaştırmanın yarattığı sonuçlar, yapısal şiddet ve ayrımcılık oluşturmaktadır.

Öte yandan İŞK uyarınca işverenlerin, kural olarak, işçileri arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle (m.5) ve işçileri arasında sözleşme tiplerine göre (m.5, 7, 12, 13, 14), ayırım yapması yasaktır.⁴⁸ Ayrıca işverenlerin BK, İŞK ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK) uyarınca işçilerini gözetme ve koruma borcu vardır. Bu çerçevede işveren işçilerin iş sağlığı⁴⁹ ve güvenliğini⁵⁰ ve kişilik haklarını korumakla yükümlüdür. Anayasa, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, TİHEKK ve İSGK ise, aynı yükümlülükleri kamu sektörü için de öngörmektedir. Dolayısıyla işverenlerin ihmali veya icrai davranışlarla yalnızlaştırmaya ve bunun sonucu olarak sosyal soyutlanma ve yalnızlaşmaya yol açmaları, ayırım yasağı borcuna ve gözetim borcu çerçevesinde çalışanların kişilik haklarını koruma, iş sağlığı ve güvenliğini güvence altına alma ve şiddet yasağı yükümlülüklerine aykırılık oluşturur.

Hukuksal Düzenlemelerin Sınırlılığı ve Geleceğe Yönelik Öneriler

İş yaşamında yalnızlaştırma, hedef alınanın, uluslararası sözleşmeler, Anayasa ve diğer mevzuat ile güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinin

47 Anayasa uyarınca, herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir (m.17). İnsanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak Devletin temel amaç ve görevleri arasındadır (m.5). Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz (m.17). Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir (m.56). Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır (m.59); Ayrıca bkz. yukarıda “VI. Yalnızlaştırma, yalnızlık, sosyal soyutlanma ile işsizlik ve yoksulluk ilişkisi.”

48 Bkz Kadriye Bakırcı, Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku İle Karsılastırmalı Calsima Yasamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı, Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası ve Türkiye (Ankara, Seckin Yayınları, 2012).

49 DSÖ, sağlığı “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” olarak tanımlayarak geniş bir sağlık tanımı benimsemektedir. Bkz. WHO, Preamble to the Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health Conference, New York, (19–22 June 1946). https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf

50 UÇÖ/DSÖ Komitesi iş sağlığını, DSÖ'nün sağlık tanımıyla paralel bir biçimde tanımlamaktadır. Bkz. Benjamin O. Alli, Fundamental principles of occupational health and safety, International Labour Office, (Geneva, 2008). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_093550.pdf

ihlalini oluşturur.⁵¹ Dolayısıyla iş yaşamında yalnızlaştırma ve bunun sonucu olan yalnızlık ve/veya sosyal soyutlanma, bir şiddet ve ayrımcılık biçimi olarak hem insan haklarının hem çalışan haklarının hem kamu düzeninin ihlalini oluşturmaktadır.

Kanaatimce iş yaşamı özelinde meşru nedenlere dayalı olmayan yalnızlaştırma, geleceğe yönelik olarak yapılacak olan hukuksal metinlerde, olayın özelliğine göre devletin ve/veya işverenlerin sorumluluğuna yol açabilecek bir şiddet ve ayrımcılık türü olarak açıkça düzenlenmelidir. Bu tür bir adım, sorun hakkındaki farkındalığı artıracak ve caydırıcılığı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akar, Hüseyin. “Öğretim Elemanlarının İşkoliklik Eğilimleri ile İş Yaşamında Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(5), 405-417 (2015).
- Akduru, Hale Eda ve Semerciöz, Fatih. “Kamu Kurumlarında Örgütsel Dedikodu ve İşyeri Yalnızlığına Dair Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Kongresi (ICMEB 17) Özel Sayı*, 106-119, (2017).
- Alkan, Ahmet. “İş Yaşamında Yalnızlık ile Mesleki Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 258-285, (2016).
- Alli, Benjamin O. *Fundamental principles of occupational health and safety*, International Labour Office, (Geneva, 2008). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_093550.pdf
- Ay, Ender Ethem. “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, (1997). https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_2_10.pdf
- Ay, Ferda Alper. “İstismarcı Yönetim, İşyeri Yalnızlığı ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126 (2015).
- Bakırcı, Kadriye. “Impacts of Covid-19 Measures on Women’s and Girls’ Human Rights in Turkey” In *International Organizations and States’ Response to Covid-19*, eds. S.J.Trošić and J. Gordanić, Institute of International Politics and Economics, (Belgrade, 2021). <https://www.researchgate.net/>

51Bkz. Clifford Singer, MD, “Health Effects of Social Isolation and Loneliness”, *Journal of Aging Life Care*, Vol.28, No.1: 4-8 (Spring 2018).https://www.aginglifecare.org/ALCA_Web_Docs/journal/ALCA%20Journal%20Spg18_FINAL.pdf#page=4; ayrıca bkz. Kadriye Bakırcı, *İş Hukuku Açısından İşyerinde Cinsel Taciz*, (İstanbul, Yasa Yayınları, 2000).

publication/357050924_INTERNATIONAL_ORGANIZATIONS_AND_STATES'_RESPONSE_TO_COVID-19)

Bakırcı, Kadriye. "Kadın ve Çocuklara Yönelik Şiddete Özgü Yeni Bir Suç Tipi: 'Cebri Kontrol' Suçu", *İktisat ve Toplum*, Sayı: 131, (Eylül 2021).

Bakırcı, Kadriye. "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 190 sayılı Sözleşmesi ve 206 sayılı Tavsiye Kararı Işığında İş Yaşamında Şiddet, Taciz, Misilleme ve Ev İçi Şiddet", *Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 151, (2020).

Bakırcı, Kadriye. *İş Yaşamında Şiddet ve Tacizle Mücadele Rehberi*, (Ankara, Öz İplik İş, 2020).

Bakırcı, Kadriye. "İnsan Hakları Kurumu Kanunu'nun, Anayasa'nın ve İş Kanunu'nun İlgili Hükümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Emeğin Hukuku Kurultayı-2*, ed. Necdet Basa ve Sema Güleç Uçakhan, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 27 Mayıs 2016).

Bakırcı, Kadriye. "İnsan Hakları Kurumu Kanunu'nun, Anayasa'nın ve İş Kanunu'nun İlgili Hükümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Emeğin Hukuku Kurultayı-2*, ed. Necdet Basa ve Sema Güleç Uçakhan, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 27 Mayıs 2016).

Bakırcı, Kadriye. "Çalışma Yaşamında Engeli Olan Kişiler: Dışlanmadan Eşitliğe", *Uluslararası Kent ve Engelliler Çalıştayı (18-21 Nisan 2014)*, *Sorunlar, Öneriler ve Bildiriler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını, (Van, 2014).

Bakırcı, Kadriye. *Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku ile Karsılastırmalı Çalışma Yasamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı, Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası ve Türkiye* (Ankara, Seckin Yayınları, 2012).

Bakırcı, Kadriye. *Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku ile Karsılastırmalı Çalışma Yasamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı, Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası ve Türkiye* (Ankara, Seckin Yayınları, 2012)

Bakırcı, Kadriye. *Üniversite Çalışanları ve Üniversitede Psikolojik Şiddet ve Yıldıрма (Mobbing), Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz*, (Ankara, Eğitim Sen Yayınları, 2008).

Bakırcı, Kadriye. *Uluslararası Bölgesel ve Türk Hukuku Açısından Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması*, (İstanbul, Beta Yayınları, 2004).

Bakırcı, Kadriye. *İş Hukuku Açısından İşyerinde Cinsel Taciz*, (İstanbul, Yasa Yayınları, 2000)

Browne, Angela. *When battered women kill* (New York: Macmillan Free Press, 1987)

Cacioppo, John T., Cacioppo, Stephanie and Boomsma, Dorret I., *Evolutionary Mechanisms For Loneliness*, *Cognition and Emotion*, 28:3–21, (2014).

<http://dx.doi.org/doi:10.1080/02699931.2013.837379>

- Coyle, Caitlin E. and Dugan, Elizabeth. "Social isolation, loneliness and health among older adults", *Journal of Aging Health*, 24:1346–63, (2012). <http://dx.doi.org/doi:10.1177/0898264312460275>
- DeKeseredy, Walter S., and Joseph, Carolyn. Separation And/Or Divorce Sexual Assault In Rural Ohio: Preliminary Results Of An Exploratory Study. *Violence Against Women*, 12, 301-311, (2006). https://www.researchgate.net/publication/23555427_SeparationDivorce_Sexual_Assault_in_Rural_Ohio_Survivors'_Perceptions
- Garfield, Eugene. "The Loneliness Researcher Is Not so Lonely Anymore". *Essays of an information scientist, University of Pennsylvania*, (1986). <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v9p033y1986.pdf>
- Gierveld, J. de Jong, Van Tilburg Theo, Dykstra Pearl A. New ways of theorizing and conducting research in the field of loneliness and social isolation, In Cambridge handbook of personal relationships, eds. AL Vangelisti, D Perlman D, (2nd revised edition. New York City (NY): Cambridge University Press, 2018). https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/71599715/2018_deJong_Gierveld_et_al_New_ways_of_theorizing_and_conducting_research_in_the_field_of_loneliness_and_social_isolation.pdf
- Her Majesty's Government, A connected society: a strategy for tackling loneliness – laying the foundations for change, (London, 2018). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/936725/6.4882_DCMS_Loneliness_Strategy_web_Update_V2.pdf.
- Home Office (UK), Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship Statutory Guidance Framework, (2015). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/482528/Controlling_or_coercive_behaviour_-_statutory_guidance.pdf
- Hogh, Annie, Hansen, Ase, Mikkelsen, Eva, Persson, Roger. "Exposure To Negative Acts At Work, Psychological Stress Reactions And Physiological Stress Response", *Journal of Psychosomatic Research*, 73, 47-52 (2012)
- Inter-American Commission on Human Rights, Indigenous Peoples in Voluntary Isolation and Initial Contact in the Americas: Recommendations for the Full Respect of Their Human Rights, 7-81 (2013). <http://www.oas.org/en/iachr/indigenous/docs/pdf/report-indigenous-peoples-voluntary-isolation.pdf>
- James, S. E., Johnson, J., & Raghavan, C, "I couldn't go anywhere": Contextualizing violence and drug abuse: A social network study. *Violence Against*

- Women*, 10, 991-1014, (2004). https://www.researchgate.net/publication/258199439_I_Couldn't_go_Anywhere_Contextualizing_Violence_and_Drug_Abuse_A_Social_Network_Study
- Jane O'Reilly et al., "Is Negative Attention Better Than No Attention? The Comparative Effects of Ostracism and Harassment at Work" *Organization Science*, Vol. 26, No. 3: 774-793, (May-June 2015). <https://www.jstor.org/stable/43661020>
- Lanier, Christina and Maume, Michael O. Intimate Partner Violence and Social Isolation Across the Rural/Urban Divide, *Violence Against Women*, 15; 1311, (Sep 2009). <http://vaw.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/11/1311>
- National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, Social isolation and loneliness in older adults: opportunities for the health care system, (Washington DC: The National Academies Press, 2020). <https://www.nap.edu/catalog/25663/social-isolation-and-loneliness-inolder-adults-opportunities-for-the>
- Pablo Gracia y Carlos Delclós, Review of Wilson, The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass and Public Policy, *Athenea Digital*, 12(1), 247-250, 2012. https://www.researchgate.net/publication/307780710_Review_of_Wilson_1987_The_Truly_Disadvantaged_the_Inner_City_the_Underclass_and_Public_Policy
- Perlman, Dan and Peplau, Letitia A. Toward A Social Psychology Of Loneliness, In *Personal Relationships*. Eds. R. Gilmour and S.Duck, (London: Academic Press; 3:31–56, 1981). <https://peplau.psych.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/141/2017/07/Perlman-Peplau-81.pdf>
- Sheldon, Joseph Harold. "The Social Medicine of Old Age. Report of an Enquiry in Wolverhampton", *Journal of Gerontology*, 3 (4): (1948). <https://academic.oup.com/geronj/article-abstract/3/4/306/624166?redirectedFrom=fulltext>;
- Singer, Clifford MD. "Health Effects of Social Isolation and Loneliness", *Journal of Aging Life Care*, Vol.28, No.1: 4-8 (Spring 2018). https://www.aginglifecare.org/ALCA_Web_Docs/journal/ALCA%20Journal%20Spg18_FINAL.pdf#page=4
- Stark, Evan and Hester, Marianne. "Coercive Control: Update and Review". *Violence Against Women*, 25(1), 81–104, (2019). <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801218816191?journalCode=vawa#articleCitationDownloadContainer>
- Stephoe, Andrew, Shankar, Aparna, Demakakos, Panayotes, Wardle, Jane. "Social Isolation, Loneliness, And All-Cause Mortality in Older Men And Women", *The Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110:5797–

- 801 (2013). <http://dx.doi.org/doi:10.1073/pnas.1219686110>)
- Tanskanen, Jussi and Anttila, Timo. "A Prospective Study Of Social Isolation, Loneliness, And Mortality in Finland", *American Journal of Public Health*, 106:2042–8 (2016). <http://dx.doi.org/doi:10.2105/AJPH.2016.303431>
- Thomas Prohaska et al., "Consensus statement: Loneliness in older adults, the 21st century social determinant of health?", *Public Health Communication*, (2020). <http://dx.doi.org/doi:10.1136/bmjopen-2019-034967>
- Tomohiro Osaki, As suicides rise amid the pandemic, japan takes steps to tackle loneliness, *Japan Times* (Tokyo, 21 February 2021). <https://www.japantimes.co.jp/news/2021/02/21/national/japan-tackles-loneliness/>
- Uçkun, Seher ve Üzüm, Burcu. "Örgütsel Yalnızlığa Bir Bakış", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(15), 125-130, (2019).
- UN Department of Economic and Social Affairs Ageing, Madrid plan of action and its implementation, (New York City (NY) (2021). (<https://www.un.org/development/desa/ageing/madrid-plan-of-action-andits-implementation.html>).
- UN Department of Economic and Social Affairs Ageing, Open-ended Working Group on Ageing for the purpose of strengthening the protection of the human rights of older persons, (New York City (NY), Geneva. 2021). <https://social.un.org/ageing-workinggroup/>
- UN, Policy brief: The impact of COVID-19 on older persons, (New York City (NY): United Nations, 2020). <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf>
- UN Economic and Social Council, Modalities for the fourth review and appraisal of the implementation of the Madrid international plan of action on ageing, 2002 – Report of the Secretary-General, (New York City (NY) (2019). <https://undocs.org/E/CN.5/2020/4>
- Weiss, Robert. Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation (Cambridge, MA, USA: The MIT Press, 1973). <https://www.britannica.com/science/Loneliness#ref1221849>
- Wilson, William J. The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy, (Chicago: University of Chicago Press. 1987)
- WHO and UN, Decade of Healthy Ageing 2021–2030, (Geneva, 2021). <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing>.
- WHO, UN and ITU, Advocacy Brief: Social isolation and loneliness among older people, (WHO: Geneva, 29 July 2021). <https://www.who.int/publications/i/item/9789240030749>
- WHO, Preamble to the Constitution of the World Health Organization as

adopted by the International Health Conference, New York, 19–22 June, (1946). https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf

Wright, Sarah Louise, Burt, Cristopher and Strongman, Kenneth. “Loneliness in the Workplace: Construct Definition and Scale Development”, *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68, (2006).

Zapf, Dieter, Knorz, Carmen and Kulla, Matthias. “On The Relationship Between Mobbing Factors, And Job Content, Social Work Environment, And Health Outcomes”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 215-237, (1996).

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA İNSAN OLMA SORUNU*

Fulya BAYRAKTAR

ORCID: 0000-0001-7106-6056,

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,
fulya.bayraktar@hvbv.edu.tr

Öz

Çağımızda insan, kendisinin kendinde bir anlam ve değer taşıdığını unutmuş görünmektedir. Kendisini tanımlayabilmek için maddeye müracaat etmektedir. Maddenin ve gücün esiri hâline gelmiştir. Kimlikler, şahsiyetlerin önüne geçmiştir. Ötekileşme, ötekileştirme, diğerkamılığın yerini almıştır. Yabancılaşma bütün dünyanın problemi- dir. Yalnız ve anlamını yitirmiş bireylerin çoğalmıştır. Bugün her zamankinden daha çok, insanın anlamını hatırlamak, tarih, kültür toplum ve değerler nizamı içerisinde yeniden betimlemek ve buradan hareketle etik bir insanlık idealine yönelmek ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışma, gerçekliğe ilişkin algının değiştirilmesini hedefleyen ve dijital- leşen dünyada, insanların birlikte yaşamasını mümkün kılacak etiği bulmaya yönelik bir denemedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Yalnızlık, Yabancılaşma, Ontik Anlam Kaybı, Anlam arayışı.

Abstract

In our age, man seems to forget that he has a meaning and value in himself. He re- fers to the substance to identify himself. Man has become a prisoner of matter and power. Identities precede personalities. Othering has replaced altruism. Alienation is the problem of the whole world. Lonely and meaningless individuals have multiplied. Today, more than ever, there is a need to remember the meaning of human beings, to redescribe them in the order of history, culture, society, and values, and to turn to an

* Bu bildiri metni, daha önce yayınlanmış olan; Fulya Bayraktar, “Bir Tasarım Olarak Kürenin Küreselleştirilmesi”, *Philosophy and Social-Political Sciences*, 2(41), (2017) ve Fulya Bayraktar, “Birlik Metafiziği ve Birlikte Yaşama Etiği”, *Felsefe Dün- yası*, (2019) makaleleri temele alınarak oluşturulmuştur.

ethical humanity ideal from this point of view. This study is an attempt to find ethics that aim to change the perception of reality and enable people to live together in the digitalized world.

Keywords: *Digitalization, Loneliness, Alienation, The Loss of Ontic Meaning, Search for Meaning.*

Dijitalleşen Dünyada İnsan

İnsanlığın bugün yaşadığı varoluş problemlerinin temelinde yer alan yalnızlık sorunu, esasen varlığa ve varoluşa yüklenen anlamla ilgilidir. Bu anlamın kaynağı çokluk olursa kaos ve yabancılaşma oluşurken, birlik olursa asli bir düzen hâkim olur. Bu nedenle, insanın anlam arayışı, anlamın ontik kaynağı ile beraber düşünülmelidir. Bu bağlamda insanın yitirmekte olduğu anlam ve asli olanın nelîği problematîği yeniden tefekkürün gündemine dahil edilmelidir. Çünkü insanın anlam arayışı, insan olarak varlığını sürdürdürebilmesinin de temel dayanağıdır.

İnsanın gerçek yerine görüntü ile özdeşleştirilmesi, tüm gerçek ilişkilerin önünü kesen donuk kavramlar, etiketler, imgeler, sözcükler, yargılar ve tanımlamalar insanın kendisiyle, diğer insanlarla, varoluşla ilişkisinin kesilmesi durumudur. Ayrılık yanılması, insanın “diğerlerinden” tümüyle ayrı olduğu illüzyonunu yaratan bir düşünce perdesini temsil eder. İnsan bu perde yüzünden fiziksel görünüşler ve ayrı formlar altında olan “bir”liğı unuttur. Bu hal, birliğin aşikâr bir realite olarak hissedilmediğı gaflet durumudur. Bu durum insanın kim olduğuyla ilgili farkındalığını yitirmesine, insanın asli özünü unutmaması ve içindeki birliğı kaybetmesine yol açar.

İnsanlığın madde ile anlam bulur hâle geldiğı bir çağda, temel olarak bir birlik metafiziğı alındığında oluşabilecek sistemi hatırlatmak, insan için bir “aslına davet çağrısı” olarak da okunabilir. Zira bugün, insanın asli anlamı giderek kaybolmaktadır. İnsan tek tipleşmekte, herkesleşmektedir. Herkesleşmek, diyalektik olarak ötekileştirmenin en ontik türüdür zira hiçleşmektir ve hiçleşen ve yalnızlaşan bu tek tip izole insan, her şeyden önce insanlık için ötekidir.

Böyle bir asli anlam kaybı, insanı giderek maddi anlamda daha da güçlü olma arzusuna yöneltir. Bugün insanlığın gündemini oluşturan kavramlardan biri belki de bu nedenle transhümanizm kavramı ya da görüşüdür. Bu görüşle anlatılmak istenen; insanlığın kendisinden sonraki faza geçişi için olası bir köprü oluşturacağı düşünülen geçiş insanı, standart insanın gelişmiş hâlidir. Posthümanizme giden yolda gelişmiş zekâ, farkındalık, güç ve dayanıklılık içerir. Transhümanizm, insan türünün bilişsel ve fiziksel yeteneklerinin artırılması ile uğraşmak, hastalanma ve yaşlanma gibi zayıf yönlerin azaltılmasına çalışılmak amacıyla bilim ve teknoloji yapmayı gerekli gören entelektüel ve kültürel harekettir. İnsan ile ilgili yapılan pek çok çalışma, bugün, transhümanist amaçlarla ilgilidir. Biyoteknoloji, nanoteknoloji, nöroteknoloji, yapay zekâ, genetik mühendisliğı, rejeneratif tıp, sibernetik, sentetik biyoloji, simülasyon, robotik

ve kriyotikler, insan sonrası akımların yakıtıdır.¹

Bu çalışmalara bir çeşit yeni simya demek de mümkündür. Bunların hepsinin temelinde yatan mesele; ölümsüzlük, sonsuzluk arzusudur. Bu Prometeci tutkunun çağdaş ve fütüristik belirişi olarak transhümanizm; uzun, hatta sonsuz yaşama hedefine yönelmiştir. İnsan, kendi kusurlarıyla yani doğasıyla mücadele ederek mükemmelliğe ulaşmaya çalışmaktadır. Mükemmellik fikri, tanrısallıkla ilgilidir ve ölümsüzlük, tanrısallığın aranıdır.² Bu arayışın içinde anlamın ve ahlâkın yeri irdelenmeye muhtaçtır. Bu süreçte kendini bir beden varlığı olarak mükemmel yönelen insan, anlam bakımından nerededir? Böyle bir insanın hayatında yekdiğerinin yeri nedir? Daha da önemlisi, bu kadar çok zekâ çalışması yapılırken, insan neden gittikçe sıradanlaşmakta, daha az zekâ belirtisi göstermekte ve hatta makineleşmektedir? Makine, insan zekâsının ürünüdür ve yapay zekâ, insan zekâsından hareketle çalışır. İnsanın makineleşmesi kadar makinenin insanlaşması da bu nedenle saçmadır. Ancak bugün dijitalleşmenin geldiği noktada, insanın makineleşmesi fikri de aşılmış, insan en azından sanal anlamda posthuman olmaya yönelmiştir. İnsanın kendisi için hayal ettiği beden ve kimlik, ürettiği avatarlarda hayat bulmaktadır.

Öyle görünüyor ki, insan kapasitelerini arttırmak üzere yapılan transhümanist çalışmalar insanın insanlık kapasiteleri ile ilgilenmedikçe, insana kaybettiği anlamı geri vermesi mümkün olamayacaktır. Aynı şekilde, avatarların insani değerlerle donatılması fikri oluşmadıkça, insanlık her bakımdan ontolojik anlamını kaybedecektir. Avatar, insanın dijital kopyasıdır, lakin dijitalleşmenin gelişimi bu kopyanın sadece sanal gerçeklik alanında değil de artırılmış gerçeklik alanında da dolaşabileceğini düşündürmektedir. İnsan bedeninin ve beyninin sınırlarını aşma çabası, Aydınlanmadan beri sınırlarını genişletmeye çalışan insanın kendine kapanması, kendini ilahlaştırması yolunu açmış gibi görünmektedir. Elbette bütün bu çalışmalar insanlık adına büyük birer adımdır fakat amaçları değerden bağımsız olarak düşünülemez.

Bütün bu çalışmalar; aptal, yıkıcı ve ilkel de olabilecek olan insan türünün, zekâ, yaratıcılık, yetkinlik üzerinden kendini aşabileceğini ima eder.³ Ancak burada da, tıpkı Aydınlanma hümanizminde olduğu gibi, insan kendi kendine hapsolür. Anlamın ta kendisi olarak kendini görmeye başlar. Kendini asıl varlık olarak, asıl anlamın yegâne sahibi olarak gören insan varlığının geliştirebileceği yaşama pratiklerinin etik problemleri açıktır. Bedenen güçlendirilmiş “üstinsan” ile birlikte yaşama imkânımız ya da onların birbiriyle birlikte yaşama imkânı nedir? Tek hedefi güçlü olmak olanın, gücü ne için istediği sorusu mühimdir. Mesela tahakküm için mi? İnsan olmanın imkânı birlikte var olmaktan (*coexistence*) geçer. Bu da güç ve tahakkümle değil, sevgiyle mümkündür.

Bugün hem fiziken karşı karşıya olduğumuz üstinsanı yaratma çabaları, hem de dijital ortamda kendimize yarattığımız üstinsan avatarlar, sevgisizlik-

1 Esra Kartal, Soysal “İnsanın Geleceği: Transhümanizm Bağlamında Bir İnceleme”, *İnsanı Yeniden Düşünmek*, (Ankara: İlem Yayınları, 2019): 328-329.

2 Kartal Soysal, *İnsanı Yeniden Düşünmek*, 329.

3 Kartal Soysal, *İnsanı Yeniden Düşünmek*, 334.

ten beslenir. Yani insanın insanlığı sevmemesinden beslenir. Her bir insan varlığının yalnız ve ancak kişisel gelişim peşinde sürüklendiği bir toplumda, solipsizmi aşmak pek mümkün görünmemektedir. Elbette her bir insan varlığının kendini bedenlen, ruhen, duygu bakımından, kültürel anlamda geliştirmesi önemlidir. Fakat amacı yalnız kendini geliştirmek olan ve bir aşkın insanlık amacı taşımayan, yani evrensel bir etik ilkeye dayanmayan böyle bir hareket, her bir ferdin aynı şekilde tanrılaştığı narsistik bir ortam oluşturur ve burada birlikte yaşamak imkânsızlaşır. Bu da derin bir yalnızlık ve yabancılaşma anlamına gelir. Elbette her bir insan özeldir, insan olmak bakımından şerefli ve fakat hiç kimse, hiç kimseden daha özel değildir. Her bir insan varlığı aynı şekilde özeldir. İnsanlar arasında birlikte yaşamayı pekiştirebilecek tek ayırım, hayır işlemekte ve hayır tavsiye etmekte olanların anlamlı kılındığı ayırımdır. Yani insanlık için hayırlı olmaktan kaynaklanacak olan ayırımdır. Bugün insanı özel ve anlamlı kılanın ne olduğu sorusu üzerinde düşünölmelidir.

İnsan doğası, haysiyetin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle insan doğasının değiştirilmesi üzerinde yapılan çalışmalarla insan, insanlık için daha hayırlı hâle mi getirilmeye çalışılmaktadır yoksa mesela Fukuyama'nın ve Habermas'ın dediği gibi, daha uysal, tektip ve yönetilebilir hâle mi getirilmek istenmektedir? Ya da Frodeman'ın söylediği gibi, her bir insanın uzaktan kontrol edilebilir olması mı istenmektedir? Bütün bu etik tartışmalarla sorulmak istenen soru şudur: bu bir haddi aşma mıdır?⁴ İnsanlık eğer sınırlarını genişletecek ise nereye doğru genişletmelidir? Belki de asıl soru bu olmalıdır. Güçten yana mı, adaletten yana mı, yalnızlıktan yana mı, birliktelikten yana mı, çokluktan yana mı, birlikten yana mı, nefretten yana mı, sevgiden yana mı?

Bugün insanlık sürekli bir üstünlük çabası içindedir. Fakat bu üstünlük hiçbir gerçek, insani, entelektüel ve kültürel üstünlüğü ima etmez. Sanki aslında insanlara, satın alınabilecek bir üst insanlık satılmaktadır. Sürekli birbirinden daha üstün, daha güçlü, daha çok hak eden insan yaratma çabası, birlikte yaşamının önündeki en önemli tehdittir. Ölmeyen bir beden, hasta olmayan organlar, senin yerine düşünen bir akıl, kendi kendine çalışan beyin gibi teklifler son derece caziptir ve hangisi tutarsa pazarda satılmak üzere geliştirilir. Bununla beraber, hiçbir insanın insan olmak bakımından yükselmesini sağlamaz. Çünkü bu, ancak etikle mümkündür. Etik bir tekâmül ise iyi insan olmaya yönelmekle gerçekleşebilir. Fakat bunun için de, insanın evrendeki konumunu ve anlamını bu yönelişe imkân verecek şekilde değerlendirmek gerekir. Bu nedenle diyebiliriz ki, posthümanizmin en belirgin problemi, insanı evrendeki herhangi bir şey olarak görmesidir. İnsan mutlak varlık değilse de, posthümanist materyalizmin iddia ettiği gibi, herhangi bir madde de değildir. Buradan doğacak etik son derece tehlikelidir.

İnsan sonrası üst insan, makineleşmiş insan ya da dijital insan yaratma çabaları, asli anlamıyla insanı yok ederken, bugünün insanı kendini sadece bir madde gibi algılama temayülündedir ve eğer insan kendini böyle algılasa,

4 Kartal Soysal, *İnsanı Yeniden Düşünmek*, 343.

ötekini de madde gibi algılar. Bu ise insanın insanı sahip olunan alanda görmesi demektir. Bu da öldürmenin, tecavüzün, işkencenin önünü açar. Yıkıcı eylemler üzerinden insan, insani bir varoluş gerçekleştiremez. Bu, insanı adı konulmamış başka bir tür yapar.

İnsan güçten zehirlenebilen bir varlıktır. Ona etik bilinç verilemezse çok yıkıcı olabilir. O yüzden insan, “insan” olmayı istemelidir. Doğasını değiştirmek kadar, asli doğasını fark etmeyi de istemelidir. Hükmetmek, tahakküm etmek değil, tahakkuk etmek istemelidir. Tekâmül etmek istemelidir. Tekâmül, ahlakidir. İnsanın kötü yönlerinden kurtulup, iyi yönlerini çoğaltma çabasıdır. Bu çaba, “insanın kötü yönlerinin bizatihi insan varlığının kaim unsuru olmadığı, değişim süreci ile giderilmesi gereken arızı unsurları olduğu”⁵ inancına dayanır. Ancak bu dönüşme arzusu otantik ve ontik alanda olmalıdır. Simülasyonlar üzerinde olursa gerçek olmaz. Gerçekliğe ilişkin algının değiştirilmesini hedefleyen ve dijitalleşen dünya, her bir insanı metaverse âlemin avare/flanör avatarları haline getirmeye başlamıştır.

İnsanın insan olarak kendi kendisine verildiği yer, farklılıkların farkında olduğu yerdir. Yani insanın insan olarak, şahıs olarak, özgürlük olarak, sorumluluk olarak kendi kendisini inşa edeceği o yer, yekdiğerleriyle birlikte olduğu yerdir. Yani bütün meselelerimiz insani münasebetlerle alakalıdır. İnsan, farklılıkların içinde olarak birliği, bütünlüğü ve ahengi sağlamak durumundadır. Eğer farklılıklardaki ahengi ve bütünlüğü kavrayamazsa farklı olanı, ötekini mahvetmek ve kendini yüceltmek adına hareket eder ve ne yazık ki ötekini mahvederken kendisini de mahveder. Çünkü insan muhatabıyla insandır, yekdiğeriyle birlikte insandır. Ötekini mahvetmek kendini mahvetmektir. Fakat bugün içine sürüklendiğimiz paradigma, tüm farklılıkları yok etmeye, tek tip makinalar, hatta avatarlar üretmeye yönelmiş görünmektedir. Baudrillard’ın dediği gibi, artık “gerçek ya da hakikate özgü perspektifle bir ilişkimizin kalmadığını gösteren bu farklı bir uzama geçişle birlikte tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edilmiş olduğu bir simülasyon çağına girilmiştir.”⁶ Görünmeyen aktörler, sürekli olarak dünyanın görüntüsünü değiştirmektedirler. Görüntü ile gerçeğin ilişkisini tamamen kesmektedirler.

Küresel dünya tasarımı tek gaye kapitaldir ve bunun için kullanılan asıl yöntem de manipülasyondur. Kitleleri manipüle edebilmek için oluşturulan sanallık ise öncelikle mekânı ortadan kaldırıyor. Dolayısıyla, coğrafya ile ilişkiyi koparıyor. Ayakları yere basmayan bir insanlık, dijital bir ortamda var olmaya çabılıyor. Küreselleşme, yani aslında pazarın belli bir bölgeyle sınırlandırılmaması ve bölgesizleştirilmesi hareketi; kapital sahiplerinin ulusal sınırları aşarak en uygun piyasayı aramalarından kaynaklanmaktadır. Böylece para, insan ve mallar dünyanın her yerinde dolaşır. Kitle iletişim araçları üretilen hayalleri

5 Hacı Bayram Başer, “Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana”, İnsan Nedir, (İstanbul: İlem Yayınları, 2019): 503.

6 Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1998):12.

ve fikirleri bu bölgesiz alanda bölgesizleşmiş nüfusa kolaylıkla ulaştırabilirler.⁷ Bu nedenle küreselleşme, mekâna bağlılığın ortadan kaldırılmasını öngörür. Küreselleşme, mekânla olduğu kadar zamanla da ilişkiyi koparmaktadır. Artık fotoğraf için bile bir nesnenin karşısına geçip o ânı tespit etmek söz konusu değildir. Tamamen sanal imgeler üzerinden yeniden üretilebilen bir şey hâlini almıştır fotoğraf. Böylece de imgenin zaman boyutuyla hiçbir ilişkisi kalmamıştır.⁸

Sanal olan, hakikatin önüne geçmiştir. Paradoksal bir şekilde gerçek bizim için hakiki bir ütopyaya dönüşmüştür.⁹ Simülasyon evreni gerçek-ötesi, sonsuzluk-ötesi yani hiçbir gerçeklik girişiminin kendisine bir son veremeyeceği bir evrendir.¹⁰ Bugün metaverse evrenin kurulduğunu biliyoruz. Bunun içine tamamen dâhil olmadan önce insanlık için bir çıkış yolu aramalıyız. Zira bu yeni evren tasarımı, kullandığı bütün yöntemler ve araçlarla en temelde hakikati kaldırıp yerine dünyevi gayeleri koyuyor. Bunun yeni tarz bir nihilizm olduğu açıktır. Ve bu nihilizmin kendinden önce var olmuş tarihsel biçimlerden çok daha acımasız ve radikal bir biçimdir.¹¹ Bu öyle bir tavidir ki, artık imgeler dahi anlamsızlaştırılıyor.

Anlamdan yoksun bırakılan imge, artık gösterdiğinden daha önemli bir şeydir. İmgenin yansıttığı bir gerçek anlam kalmadığında, sadece gerçek dünya değil, bir müddet sonra imgeler de yok olur çünkü gerçekle imge arasında fark kalmadığında ikisi de yok olur.¹² Böylece önce asli olanın yerine onun imgesini geçirmek, ardından imgeyi de anlamsızlaştırarak ikisini birden yok etmek söz konusudur. Bu yeni tarz nihilizme yol açan yenedünya fikri; asli olanı, ilahi olanı, manevi olanı kovuyor, onun yerine beşeri, ticari, maddi, gayri insani ve dünyevi gayeler ikame ediyor. Bu gayeler, insanlık için gayesi olmak ile eş anlamlıdır. Sahte gayeler her şeyi sahteleştiriyor.

Gerçekliğin yansıması olarak imge olumlu bir anlama sahiptir. Fakat gerçekliğin yerini alan imge artık bir büyüleme aracıdır. Gerçeklikle hiç bağı olmayan imge ise artık simülasyondur.¹³ Yani insan bile artık neredeyse bir simülasyona dönüşmektedir. Hatta dönüşmüştür. Fakat simülasyon her zaman gerçeğe saldırmaktan yanadır.¹⁴ Bu nedenle insanın kendi simülasyonu kendisini yok etmeye çalışmaktadır. Bu simülasyon içinde insanoğlu neredeyse yaratıcı olduğuna inanacak kadar kendini merkeze almış ve fakat ne yaratacağını bilemez hale gelmiştir. İnsan kendine dahi hâkim değildir. Böylece Tanrı

7 Arjun Appadurai, "Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılıklar", *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme Kültür Medeniyet*, 244-245.

8 Jean Baudrillard, *Neden Her Şey Hâlâ Yok Olup Gitmedi?*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2012): 29.

9 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 150.

10 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 185.

11 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 187.

12 Baudrillard, *Neden Her Şey Hâlâ Yok Olup Gitmedi?*, 25.

13 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 17.

14 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 35.

olduğu zannı ile hayvan ya da bitki hatta madde derekesine inen bir insan serüveni görüyoruz. Bu bir tersine evrim gibi okunabilir.

Tekâmül etmek gibi ahlaki bir ideal eski bulunmakta ve değersizleştirilmektedir. Yerine neredeyse gerileme/tereddi, insanı biyolojik organizma derekesine düşürmek, ideal gibi gösterilmektedir. Mesele insanın tanımının değiştirilmesidir. Şu halde insanın yeniden tanımlanması, insan olmaktan kaynaklanan asli kıymetin tekrar hatırlanması gerekmektedir.

Dijitalleşen dünyanın kendine yabancılaşmış insanı, kendini gerçek bir şahsiyet olarak inşa etmek temel insani hedefini, kendini pazarın dayattığı insan suretine benzetmek çabası ile yer değiştirmiş durumdadır. Üstelik bunu dahi sanal bir ortamda yapıyor. Mesela bugün insanlar sanal ortamda kendilerine bir kimlik satın alıyorlar. O kimliğe (yani avatara), istedikleri gibi görünen bir beden çiziyorlar. O kurmaca kimlik ve tasarlanmış bedenle arkadaşlar ediniyorlar, sanal bir hayat yaşıyorlar. Orada herkes neredeyse birbirinin aynı zira pazarın dayattığı ideal bedenler dolaşüyor ekranda. Ve o sözde ideal bedene indirgenen insan, gerçek dünyada da -ki onun da gerçekliği artık yeniden sorgulanabilir- böyle bir beden ve o tasarladığı kişi olmak için gayret ediyor. O kimlik de yine pazarın öngördüğü ve muhtemelen daha fazla maddeye sahip olan bir insan.

Böylece insan, günden güne pazarın satmak istediği insan tipine benziyor. İnsanlar kendilerine satılmak istenen bir kimliği satın almak için çabalıyor. Ve kişilikler, benlikler kaybolan birer kavram olmaya mahkûm kalıyor. İnsan varlık olarak kayboluyor. Çünkü insan, insan olmaya devam etmek için “insan türünün içinde kalarak süreklilik göstermelidir.”¹⁵ İnsan başka bir canlıya dönüşürse, yaşamsal işlevleri devam eder fakat insan artık insan olmaz. Başka bir deyişle bir “tür” değişikliği gerçekleşirse insan var olmaktan çıkar.¹⁶

Dijitalleşmenin dayatmakta olduğu insan modelinin özü itibariyle insan olmaması dolayısıyla insanda bir tarz türsel dönüşüme yol açacağı ve bu sebeple de aslında insanın yok olmakta olduğu öngörülebilir. Yani aslında “insan ontolojik anlamını kaybetmektedir.”¹⁷ Net olarak görülüyor ki dijitalleşen dünyanın bir insan projesi vardır. Elbette dijitalleşme her anlamda kendi başına etik problemler taşımaz. Fakat küreselleşme, dijitalleşme üzerinden kurgulanırken, yepyeni bir insan fikri ile karşı karşıya olduğumuz fark edilmelidir. İnsanın tanımı değişmiştir, böylece de varlığı yok olmak üzeredir. Artık insan düşünmeyen, sorgulamayan, sanat, bilim, felsefe yapmayan, para kazanan ve fakat parayı da hakiki işler yaparak kazanmayan bir insandır. “Kapitalist ekonomide meta hâline gelmiş, şeyleşmiş, salt bedensel varlığa indirgenmiş insanın yalnız kendisi değil, görüntüsü de şimdi medyada/dijital ortamda satılığa

15 Itr Erhart, *Ben Neyim? Kişiler ve İnsanlar Üzerine Bir Çalışma*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014):108.

16 Erhart, *Ben Neyim? Kişiler ve İnsanlar Üzerine Bir Çalışma*, 122.

17 Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existentialism*, (New York: Citadel Press Books, 2002): 9.

çıkarılmış ve kültürel kirlenme her zamankinden fazla olmuştur.”¹⁸ Artık yalnız bedene indirgenmek değil, beden dahi olmamak konuşulabilir.

Bugün artık insan davranışları teknoloji üzerinden değiştiriliyor. Sanal sosyal ortamlar aracılığı ile statü algısı yeniden düzenleniyor. Gösteriş odaklı bir tüketim ve tüketime bağlı elde edilen bir statü fikrinin yaygınlaştığı görülüyor. Üretmekten kaynaklanmayan ve tüketime bağlı bir sosyal statü algısı yerleşiyor. Satın alabiliyor olmak statüyü yükseltiyor. Aslında statü, sosyal hiyerarşide bulunan konumu ifade eden bir kavramdır ve insanlık tarihi boyunca genellikle insanlığa hizmet etmiş olmakla elde edilmiştir. Ancak günümüzde yaşam tarzına, sahip olunan maddelere bağlı olarak elde ediliyor ve sosyal medya bu özelliklere dayalı kimlik etiketlerini yükseltiyor. “Değerler, değer bilinci, farklar, çeşitlilikler, karşı konulmaz bir tek biçimlendirmeye tâbi kılınarak yok ediliyor.”¹⁹

Günümüz insanı gittikçe artan bir şekilde madde/materya bağımlısı olma yolunda ilerliyor. Statü sembolü algısı meta tüketimi odaklı hale geliyor. Varlık olmaktan değil, sahip olmaktan kaynaklanan bir anlam dünyası oluşturuluyor. Ve nihayet çağlar boyunca Tanrının imzasını taşıyan bir eşref-i mahlûkat olarak da düşünülen insan, şimdi ünlü bir tasarımcının imzasını taşımak için savaşıyor. İnsanın aşkın ve mutlak olandan aldığı asli anlamın yerini; pazarın büyük tasarımcılarının imzasını taşıyan nesnelere alınan geçici ve sahte anlamlar alıyor. Tasarım nesnesinden anlam alan insan, tasarım nesnesinin kölesine dönüşüyor. Böylece pazarda yeni Tanrılar oluşuyor. Küresel dünyanın Tanrıları da diyebileceğimiz markalar hayatın asli değerlerinin yerini alıyor. Bu markaların ürettiği nesnelere neredeyse putlaşıyor ve o nesnelere sahip olmak insanları da putlaştırıyor ve “put”, yani “ikon” olmak insanlık tarihi boyunca ilk kez insan olmanın yerini alıyor.

Bir malın pazardaki ederini marka değeri belirler. İnsanı da pazarın malı haline getirirseniz onun da ederini marka değeri belirler. Bu son derece tehlikeli durum alenen insanın nesneleşmeye doğru gittiğini gösteriyor. Nihilizm, materyalizm, hatta putlaştırmak ve putlaşmak yaygınlaşıyor. Gayri maddi bir ortamda, sanal ortamda, materyalizm maddi bir ideal olarak sunuluyor. Diyalektiğin bu kadarı her türlü mantığı zorlamaktadır.

“İmgeler her zaman ölümcül bir güce sahip olmuşlardır. Tıpkı model olarak aldıkları Tanrının ilahi kimliğini yok etmeye çalışan Bizans ikonları gibi. İmge adlı bu öldürücü gücün karşısına gerçeğin görünebilen ve algılanabilen yansılarını gösteren yeniden canlandırmanın sahip olduğu diyalektik güçle çıkılmaktadır. (...) Bir göstergenin bir anlamın yerini alabileceği açıktır. Tanrı bile simüle edilebildikten sonra yani Tanrıya olan inanç göstergelerine indirgenildikten sonra gerisini varın siz düşünün.”²⁰ Bu durumda bugün sahte olanın,

18 Ömer Naci Soykan, “İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne”, *Kutadgu Bilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* (2002): 72.

19 Kenan Gürsoy, “Küreselleşme-Evrenselleşme ve Etik”, *Bir Evrensel Projemiz Var Mı?*, (Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2014): 159.

20 Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 16.

hakikatin yerini almasını önlemek adına hareket edecek bir ikonoklast yani bir put kırıcıya ihtiyaç olduğu açıktır. Put kırıcılık burada tamamen anlamın ve hakikatin üzerini örten sanal göstergeleri bertaraf edecek bir tavır olarak düşünülmektedir.

İslam niçin fitratı korumak istiyordu sorusu bu noktada tefekkürün gündemine dâhil edilebilir. Bir tek fitratın asli manasını kavramış olmak bile bu girdaba düşmeyi engeller. Çünkü fitrat ebedi ve ezeli insan doğasıdır. Maddi ve manevi olarak koruması gereken tabiatdır. İşte küresel/dijital dünya tasarımında tam da bu öz, fitrat ortadan kaldırılmaya çalışılıyor.

Kendini büyüten bu distopyada anlamın kaybolması için anlam taşıyan kavramlar kirletilmekte, içleri boşaltılmakta, anlam taşıyan eserler modası geçmiş olarak takdim edilmekte, anlamın peşinde koşan insanlar ise küçümsemekte hor görülmektedir. Sanat ve edebiyat eğlencelik seviyeye düşürülmekte, bilime, sanata ve felsefeye ilgi duymak alaya alınacak, küçümsenecek bir şey gibi gösterilmektedir. Dijitalleşen dünyada bilimin, tamamen teknolojiye indirgenmesi, Üniversitenin ya da sanatsal, felsefi faaliyetin anlamının ekonomik getirisine endekslenmesi hedeflenmektedir. Dinler günün modasına göre yeniden tasarlanabilecek ve dolayısı ile de tüketilebilecek hobilere dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Modernitenin unuttuğu değerleri yeniden arayan insanlık, gerçek sığınaklar ararken bu kurmaca dermanlara yakalanmış, modern dünyanın bunalımlarından kaçarken, postmoderne tutulmuş görünmektedir. Aslında pazar bize, “Modernizm olmadı Postmodernizm verelim” diye haykırmakta ve satmak istediği bu yeni meta/ ya da meta ta meta ile de hakikati buharlaştırmaktadır. Birbirleri ile hiçbir anlam bağı olmayan kitlelerin küresel dünyasında insan umursamaz, duyarsız, tepkisiz hale gelmektedir. Hatta anlam o kadar kaybolmuştur ki, böyle bir dünyada artık “anlamsız” diye bir şey yoktur.

Küresel dünyanın pazarlamacısı olarak medya, kendi sözde entelektüellerini yaratarak, gerçek entelektüelleri gündem dışında bırakıyor. Sahte problemler üzerinde sahte çözüm önerileri tartışılırken insanlığın gerçek problemleri göz ardı ediliyor. Bir disiplinin uzmanı olmak, bir konuyu derinlemesine bilmek gibi özellikler aranmaz oluyor. Her konuda konuşan ve her şeyden biraz anlayan bir takım meslekler türüyor. Felsefeden dine, tarihten ekonomiye, sanattan tıba kadar her konuda söz söyleme hakkını kendinde bulan medya pazarlamacıları ya pazarlamaları istenen fikirleri henüz kendileri dahi anlamadan pazarlıyorlar ya da ne yazık ki ortada fikir bile olmadan sadece fikri kirletiyorlar. Kavramları, konuları, bir konuyu ele alma biçimlerini kirletiyorlar.

İnsanlık problemlerine çözüm bulabilmemiz için bu problemleri gören ve hissedenden, görülmesi ve hissedilmesi için çabalayanların seslerinin duyulması gerekmektedir. Etik ve evrensel bir insanlık idealinin önündeki en büyük engel, etikten ve evrensellikten uzak sahte kahramanların yaratılmış olmasıdır. Halis tefekkürün gündemden sürgün edilmesidir. İnsanlığın, duruşu ile ve fikirleri ile değerleri gösteren gerçek kahramanlara ihtiyacı vardır. Şahsiyet

olabilmiş, şahsiyet olabilmeyi, iyi bir insan olabilmeyi bir ideal olarak insanlığa fark ettirebilecek rol modellere ihtiyaç vardır. Çünkü şahsiyet pazarını malı olamayacak bir değerdir.

Bu nedenle bugün, insanın aşkınlığını ortaya koyacak etik, estetik ve metafizik bir temellendirmeye ihtiyaç vardır. İnsanın GDO'lu bir biyolojik varlığa dönüşmesi ya da dijital bir sanal varlığa dönüşmesi ya da üstinsana dönüşmesi, kısacası bir başka türe dönüşmesi tehlikesi, teknolojiyi, dijitalleşmeyi ya da her türlü bilimsel gelişmeyi esasen insan için kullanmak gerektiği asli değerinden uzaklaşmaktan ve insana rağmen insan için kullanmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

İnsana insan olma bilincini kazandıran, bir değer bilincidir. Hiçbir başka değer olmasa bile, sadece insan olmanın kendinde taşıdığı anlama yüklenecek değer bile bir değer bilincidir. Bu bilinç kaybolduğunda insanın asli anlamı kaybolur. Bu nedenle, insanlığın, akl-ı selîm, fikr-i selîm ve kalb-i selîm içerisinde, bencilliğinden arınarak, evrenselleştirilebilir bir gayeye ve vizyonla, insan olmanın, insan kalmanın anlamını ve değerini yeniden tefekkürün gündemine alabilmesini umut ediyoruz.

Kaynakça

- Appadurai, Arjun. "Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılıklar", *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme Kültür Medeniyet* içinde, Editör: Kudret Bülbül, Çevirenler: İklim Çakır, Yavuz Çakır, Ankara: Orient Yayınları, 2007.
- Başer, Hacı Bayram. "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana", *İnsan Nedir* içinde, Editörler: Ömer Türker, İ. Halil Üçer, İlem Yayınları, Ankara 2019.
- Baudrillard, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çeviren: Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1998.
- Baudrillard, Jean, *Neden Her Şey Hâlâ Yok Olup Gitmedi?*, Çeviren: Oğuz Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Erhart, İtir, *Ben Neyim? Kişiler ve İnsanlar Üzerine Bir Çalışma*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.
- Gürsoy, Kenan, "Küreselleşme-Evrenselleşme ve Etik", *Bir Evrensel Projemiz Var mı? İçinde*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2014.
- Marcel, Gabriel, *The Philosophy of Existentialism*, New York: Citadel Press Books, 2002.
- Soykan, Ömer Naci, "İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne", *Kutadgu Bilig*, 1, (Ocak 2002).
- Soysal, Esra Kartal, "İnsanın Geleceği: Transhümanizm Bağlamında Bir İnceleme", *İnsanı Yeniden Düşünmek* içinde, Editörler: Lütfi Sunar, Latif Karagöz, Ankara: İlem Yayınları, 2019.

TÜRKİYE DİJİTALLEŞME VE YALNIZLIK ARAŞTIRMASI SONUÇLARI

Ebulfez SÜLEYMANLI

ORCID: 0000-0003-1894-5232, Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi,
ebulfez.suleymanli@uskudar.tr

Nihan KALKANDELER

ORCID: 0000-0002-3362-363X, Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi,
nihan.kalkandelerozdin@uskudar.edu.tr

Öz

Dijitalleşmenin sınırları kaldıran etkisi sayesinde insanların hem haberleşmek hem birbirleriyle iletişim kurmak ve hem de dünyadaki gelişmeleri takip etmek için internet kullanımını arttırdığı göz ardı edilmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, egemen hale gelen dijital kültürün bireylerin sosyal ilişkilerini dönüştürme gücü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın amacı; bireylerin yalnızlık algı düzeylerini ölçmek ve dijitalleşme süreci ile arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Türkiye genelinde geniş yaş aralığından bireylerin katılım sağladığı araştırma, teknolojik determinizmin insan hayatındaki baskın karakterini ortaya çıkarmış ve sosyokültürel açıdan karşılaştırmalı sonuçlar üzerinden farklı yorumlara ulaşmamızı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dijitalleşme, Dijital Kültür, Yalnızlık Algısı, Teknolojik Determinizm.*

Abstract

It is an undeniable fact that the effects of digitalization that is removing the borders make people increase their use of internet both to intercommunicate, communicate with each other and to follow the current events in the world. In this context, the purpose was to determine the power of digital culture, which has become dominant, of transforming the social relations of individuals. Thus, the aim of this research is to measure the individuals' levels of perceiving loneliness and to understand its relationship with the digitalization process. The research, in which individuals from a wide age range participated throughout Turkey, has revealed the dominant character of technological determinism in human life and enabled us to reach different interpretations through socio-cultural comparative results.

Keywords: *Digitalization, Digital Culture, Perception of Loneliness, Technological Determinism.*

Giriş

Dijitalleşen dünya düzeninde, teknoloji bir taraftan toplumun beklenti ve ihtiyaçlarını karşılarken, diğer taraftan yeni yaşam biçimi ve alışkanlıklar yaratarak kültürel anlamda deformasyona sebep olmaktadır. Bahsi geçen deformasyon, en çok insan ilişkilerine yansımakta ve yüz yüze kurulan sosyal ilişkiler zayıflamaktadır. Özellikle gençlerin hedef kitle olarak teknolojik gelişmelere uyum sağlaması ve bu dinamik sürecin bir parçası haline gelmesi, gerçek ile sanal hayatlarının birbirine karışmasını beraberinde getirmektedir. Sanal ortama alışkanlık kazanan bireyler ile uyum sağlamaya çalışanlar ve hiç dâhil olmayanlar arasındaki mesafe ise teknolojinin hızlı gelişimi ile gittikçe açılmaktadır.

Kültürün serbest bir şekilde ve hızla değişmesine neden olan teknoloji ve teknolojik cihazlarla sağlanan iletişim ile toplum olmanın bir özelliği olan yüz yüze ilişkiler ortadan kalkmakta ve bireyselleşme ön plana çıkmaktadır. Dinamik bir süreç içinde gelişen dijital kültür, bilgisayar, internet ve akıllı telefonlarla hızlanmış bilgi üretiminin ve iletişiminin bir sonucu olarak gelişen yeni yaşam ve yaklaşım biçimi olarak tanımlanmaktadır.¹ Bu yeni yaşam alışkanlıkları, aileleri ve aile içi bağları da etkilemekte ve dijital bilinç küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başlamaktadır. Dijital bilincin küçük yaşlardan itibaren oluşturulması, dijital kültüre ve teknolojik ortama hazır olarak doğan çocuklar için son derece önem arz etmektedir ve bu durum, ebeveynlerin önce kendileri için doğru dijital kültür bilincine sahip olmalarını beraberinde getirmektedir.² Dijital kültürün araçlarından biri olan internet, bireylerin gelişimi, sosyal yaşamı, psikolojisi ve eğitimi açısından bilinçlenmeyi gerektirmekte ve ekolojik sistemin doğru inşası açısından sosyolojik bir perspektif sağlamaktadır. Carey'e göre, medya ekolojisi, medyanın teknolojiyle entegrasyonu olup, bu entegrasyon sürecinde insanların karşılıklı bağımlılık ve dinamizmi üzerine odaklanmaktadır. Carey, zamanla insan içindeki değişikliklere yol açanın, medya değişimlerine paralel olduğunu savunmaktadır. Ona göre, insanların düşünmek, etkileşim kurmak ve boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla teknolojik cihazları kullanması, teknolojinin insan hayatının çeşitli noktalarına nüfuz etmiş olduğunun göstergesidir.³

1 Mehlika Karagözoğlu Aslıyüksel, "Bilgi Teknolojileri ve Dijitalleşmenin Türkiye'de Bilgibilim Literatürüne Yansıması: Bilgi Dünyası Dergisi Örneği (2000-2014)", *Bilgi Dünyası*, (2016): 87-103.

2 Mehmet Akif İnci, Ümmühan Akpınar, Adalet Kandır, "Dijital Kültür ve Eğitim", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2017): 493-522.

3 James Carey, *Communication as Culture - Essays on Media and Society* (Londra: Routledge, 1992): 138-139.

Bronfenbrenner'e göre insan varoluşu, büyük ölçüde içinde bulunduğu sistemler ve bu sistemlerin birbirleriyle etkileşimi doğrultusunda belirlenmektedir. Burada sistemden kastedilen, iletişim kuran ve birbirlerini etkileyen insan topluluklarıdır.⁴ Mikro sistem bağlamında düşündüğümüzde, yakın çevresi içinde bireyin davranışlarına etki eden hane içi etkileşim ve ilişkiler dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde internet kullanımı, ev aktivitelerinin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin de gelişmekte olan bir ülke olması dolayısıyla ev aktivitelerinin başında internet teknolojilerinin yer aldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.⁵ Bu nedenle evde vakit geçiren aile bireylerinin, dijital kültürün sunduğu olanakların farkında olmasının yanı sıra, dijital kökenli risklerin de bilincinde olması gerekmektedir. İnsan yaşamını kolaylaştırmanın yanı sıra olumsuz birçok davranışın ortaya çıkmasına da sebep olan teknoloji, determinist bir karaktere sahiptir. Teknolojik determinizm, teknolojinin keşfedilmesiyle ve yenilenmesiyle oluşmaktadır. Bu bağlamda, McLuhan insanın gelişimine etki eden kültürün, iletişim kurma biçimlerine bağlı olarak değişiklik gösterdiğini dile getirmektedir. Bir başka deyişle, ortaya çıkan yeni bir iletişim teknolojisi kültürel değişime yol açmaktadır. McLuhan'a göre teknoloji en başta aletlere şekil verirken, daha sonra gelişen teknolojiler insana ve kültüre şekil vermektedir.⁶

Gelişim ve dönüşümün kaçınılmazlığı ve hızlı dijitalleşme süreciyle birlikte yüz yüze etkileşimler büyük oranda yerini teknolojik araçlar üzerinden kurulan iletişimlere, duygu ve anlam paylaşımı da yerini sembollere bırakmaktadır. İnsanların böylesi bir dinamizme uyum sürecinde kontrolsüz şekilde teknoloji bağımlısına dönüşmesi bizleri bir paradoksa sürüklemektedir. Yalnız hisseden insanlara "dünya avucumda" hissi veren dijitalleşme, insanı daha da yalnızlaştıran bir tehdit haline gelmiş durumdadır. Bu tehditten ve dijital bağımlılıktan arınmak için bilinçli teknoloji okur-yazarlığı ve insanların duygu dünyalarını gerçek etkileşim yollarıyla korumaları önem arz etmektedir.

Beşerî Sermayenin Dijitalleşme Süreci

İnsanı ve çevresini çevrimiçi ortamlara taşıyan teknolojinin, medya, yeni medya ve sosyal medyayı farklı dönemlerde araç olarak kullanmış olduğu görülmektedir. Toplumda ayırım yapmaksızın tek yönlü ya da etkileşimli bir şekilde basın-yayın organları ile bilgileri topluma erişirme amacı taşıyan televizyon, radyo, internet, gazete gibi araçların tümü medyayı temsil etmektedir. İnsanlığın medya ile tanışma süreci, bilinçlenmenin ve bilgi akışının temellerini oluşturmaktadır. Bu temelin üzerine yeni medya ile sanal bir dünya inşa edilmiş ve akıllı telefonlar, tabletler, akıllı saatler, bilgisayarlar bu dünyanın

4 Urie Bronfenbrenner, "Ecology Of The Family As A Context For Human Development: Research Perspectives". *Dev Psychol*, sayı: 22, (1986): 723-742.

5 Martin Valcke vd. "Internet Parenting Styles and the Impact on Internet Use of Primary School Children, *Computers and Education*, (2010): 454-464.

6 Marshall McLuhan, *Global Köy* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001): 25.

içindeki etkileşimi sağlayan araçlar haline gelmiştir. Kullanıcıların bu araçlar üzerinden içerik ürettiği interaktif iletişim platformları ise sosyal medyayı ifade etmektedir. Tutgun Ünal, sosyal medyayı, kişiler arasındaki karşılıklı etkileşimi destekleyen, ortak ilgi alanlarına sahip bireylerin paylaşımını arttıran ve herkesin kendi kişisel profilini ve iletişim kurmak istediği arkadaş listesini oluşturma şansı veren web tabanlı ortamlar olarak tanımlamaktadır.⁷ Sosyal ağlar insanlara, düşüncelerini ve eserlerini paylaşacakları imkânlar yaratmakta, paylaşım ve tartışmanın esas olduğu bir medya sunmaktadır. Sosyal medya olarak kullandığımız bu ortamlar, kullanıcı tabanlı olmasının yanında kitleleri ve insanları bir araya getirmesi ve aralarındaki etkileşimi arttırması bakımından da önem taşımaktadır. Solmaz ve arkadaşlarının yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre; sosyal medya, hem eğlence hem rahatlama hem boş zamanları değerlendirme, mesaj gönderme ya da mesaj alma, gündemi takip etme, bilgiye erişme ve birçok konuda kullanım amacı oluşturmakta ve bir araç olarak kullanılmaktadır.⁸ Günlük hayatımızda yaptığımız pek çok şeyin internet ve sosyal medyaya endekli hale gelmesi bağlamında paylaşım ağlarını daha etkili ve daha verimli kullanmak gereklilik halini almaktadır. Gürsakal'a göre, sosyal medya herkesin birbiriyle iletişim kurabileceği sınırsız ve tam zamanlı geri bildirim kolaylığı sağlamakta, bağlantısallık adına hız ve ortak katılım algısı oluşturmaktadır.⁹

Kalkan'a göre, ergenlik dönemindeki gençler sosyal onay alma isteğiyle teknolojiyi, diğer yaşlara göre daha fazla kullanmaktadır ve bu durum, gençlerin sosyal medya bağımlısı olma ihtimalini arttırmaktadır. Gençler çevrimiçi sohbet gruplarına katılmak için sosyal medyayı aktif kullanmakta ve bu sayede sanal çevrelerinde kabul göreceğini düşünmektedir. Gençleri bu düşünceye iten sebepler arasında gerek aile gerek okul gerekse diğer sosyal yaşam alanlarında beklediği desteği görememesi yer almaktadır.¹⁰ Gerçek yaşam pratiklerinde yalnızlık çeken ve duygusal boşluk yaşayan gençler, sosyal medya platformlarında yapay da olsa iletişim kurabilmekte ve zamanın nasıl geçtiğini dahi anlamadan bağımlılık kazanabilmektedir.

Diğer taraftan beşerî sermaye, Karaçay ve Varol'un yorumuyla, bilgi temelli dijital kültürde bireylerin bilgi birikimlerini ve teknik becerilerini arttırmak amacıyla, eğitim ve öğretim konusundaki girişimlerini içermektedir.¹¹ Bu bağlamda, dijital formatta oluşturulan bilgiye erişebilmek için sermayenin dijital-

7 Aylın Tutgun Ünal, *Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015): 37.

8 Solmaz vd. "İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama", *Selçuk İletişim*, (2013): 24.

9 Necmi Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2009): 32.

10 Adnan Kalkan, *Teknoloji Bağımlılığı ve Bilinçli Medya Kullanımı* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2021): 28.

11 Hatice Karaçay ve Çiğdem Varol, "Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşerî ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2015):100-121.

leşmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Pedro'ya göre, dijital kültür, üst düzey düşünme becerilerine sahip, dijital araçların dilini keşfederek, yaşayarak öğrenen, çoklu işlemler yapabilen bir kuşak oluşturmaktadır. Fakat bu kuşağın dikkat süreleri kısa, zihni sürekli konudan konuya atlayan, iletişimde ve ilişkilerde sabırsız olan, anında geri bildirim isteyen, oyun merkezli yaşayan ve öğrenen, sosyal çevresi dijital olarak gelişirken fiziksel olarak çoğunlukla yalnız bir kuşağı da ortaya çıkarmaktadır.¹²

Gündelik yaşamda benliğin sunumunu vurgulayan Goffman, bireylerin kendisini başkalarına nasıl tanıttığını ve hangi kimlikle görünür olmak istediklerini, başkalarının izlenimlerini nasıl yönlendirmeye çalıştıklarını, vitrin metaforuyla açıklamaktadır. Goffman, dramaturji yoluyla tüm bireylerin birer oyuncu kimliğine sahip olduğuna ve gündelik yaşamlarını sahnelediklerine, vitrinde kalmalarını sağlayacak rolleri benimsediklerine ve bir imaj çizmeye çalıştıklarına odaklanmaktadır.¹³ Goffman'ın bu betimlemesi, bireylerin profillerinde sunduğu fotoğraf ve paylaşımlarla somutlaşmaktadır. Sosyal medya platformlarında oluşturulan sanal hesaplardaki sanal yaşantılarını fazlasıyla sahiplenen ve gerçeklikten koparak dijital düzleme bağlanan bireyler Bourdieu'nun da vurguladığı dijital habitus içine hapsolmuş şekilde yaşamaktadır. Sanal konumları aracılığıyla dijital sosyalizasyonun parçası olmuş olan bireyler, dijitalleşme sürecine bu şekilde uyum sağlamaktadır.¹⁴ Bu uyum süreci ise bireyin kendi öz kimliğine yabancılaşmasına ve gerçek hayatında, aile içi ve sosyal ilişkilerinde yalnızlaşmasına ortam hazırlamaktadır.

Geleneksel Kültürden Dijital Kültüre Dönüşüm

Kültür aktarımının aracı olan iletişimin tarihsel dönemler boyunca insan topluluklarının ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği bilinmektedir. Bir insandan bir diğerine işaret, konuşma, ses, semboller gibi farklı yöntemleri kullanarak gerçekleştirilen geleneksel haber ve bilgi aktarma süreci olan iletişimin, toplumsal değişimlerden etkilenerek toplum kültürünü de dönüştürmesi yadsınmaz bir önem taşımaktadır.

Alemdar'a göre iletişim, maddi hayatın üretilmesine katkı sağladıktan sonra yine onun tarafından belirlenmekte dolayısıyla yaşam ile iletişim arasında döngüsel bir ilişki ortaya çıkmaktadır.¹⁵ İnsanlar sözlü kültürün egemen olduğu toplumlarda, hiçbir yazılı kaynağın yer almadığı, sadece hafızalarında tutabildikleri bilgileri birbirleriyle paylaşabildikleri dönemlerden geçerek yazılı

12 Francisc Pedro, *The New Millennium Learners: Challenging Our Views On ICT and Learning*, (2006), <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359>.

13 Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, (Ankara: Metis Yayınları, 2009): 52-54.

14 Selman Yarı, Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, (2011): 130.

15 Alemdar Korkmaz, *İletişim ve Tarih* (Ankara: İmge Yayınları, 1996): 10.

kaynaklara olan ihtiyaçlarını şekillendirebilmiştir.¹⁶ Basımevlerinin kurulması sayesinde bilgi kalıcı hale gelebilmiş ve iletişim kaynakları nesilden nesle aktarılabilmektedir. Değişimin kaçınılmaz ve ihtiyaçların dinamik olduğu dünya düzeninde elektronik kültürün hâkimiyet kazanmasıyla kitle iletişim araçlarının dönemi başlamış, Postman'ın da vurguladığı gibi kitaplar, televizyonlar tarafından adeta katledilmiş ve okuma alışkanlıkları terk edilmeye başlanmıştır. Enformasyon ya da bilgi toplumu kavramları ile buluşan yeni iletişim teknolojileri ile yeni bir döneme geçiş sağlanmıştır.¹⁷ İnteraktif internet erişimine uyum sağlanmaya başlandığında World Wide Web, çok hızlı bir biçimde ilerleyerek videoların ve diğer görsel işitsel verilerin eş zamanlı olarak iletilmesine imkân tanımıştır. Her zaman ve her yerde erişilebilir olan internet sayesinde yerel ve küresel ölçekteki farklı ağların birbirine bağlanmasıyla mekân kavramı, coğrafi mesafe algısı değişmiş ve bununla beraber toplum içinde bireysel uzaklık hissi oluşmaya başlamıştır.¹⁸ Yeni medya, hem yeni kültürel ve sosyolojik süreçler ortaya çıkmasına neden olmuş hem de var olan kültürel ürünleri dönüştürerek dijitalleştirmiştir.

Modernizasyon ve eşzamanlı küreselleşme süreçlerine uyum sağlamayı gerektiren dijital teknolojilerin, sürekli gelişerek, yenilenecek günlük yaşamın içerisinde daha görünür olması ve kullanımının yaygınlaşması ile tüm dünyanın teknoloji üzerinden oluşturduğu ortak bir kültür meydana gelmiştir.¹⁹ Bu ortak kültür, toplumun tüm bireyleri tarafından benimsenemediğinde ise çatışma ve ayrışmalar söz konusu olmaktadır. Prensky de dijital medya araçlarına aşına olanlarla olmayanları dijital yerliler ve dijital göçmenler olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre dijital yerliler teknolojiye bağlı ve dönüşüm sürecinin başından itibaren içinde yer alan ve teknoloji kültürü ile yetişen bireyleri ifade etmektedir. Yaşamlarına dijital dilin ve kültürün sonradan dâhil olduğu dijital göçmenler ise, teknoloji gelişiminin insan yaşamında meydana getirdiği değişim ve dönüşüme uyum sağlamaya çalışan nesli ifade etmektedir.²⁰ Günümüz çocukları ve gençleri üzerinden yorum yapan Small ve Vorgan'a göre, geleneksel eğitim anlayışının yerine dijital kaynakların tercih edilmesi söz konusudur ve düzyazı içeriklerinden çok görseller, animasyonlar, işitsel öğelere ağırlık vererek bilgi edinilmektedir.²¹ Johnson ve Pupilampu da benzer şekilde çocuklarla ilgili çalışmaları esas alarak, yeni teknolojilerin

16 Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 1995): 23-24.

17 Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev. Osman Akinhay. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016): 58.

18 Mehmet Can Şahin, "Yeni Binyılın Öğrencilerinin Özellikleri," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2009): 155-172.

19 Tamara Rostovskaya, Abulfaz Suleimanly, Vera Gnevasheva, Daniil Tolmachev, "Loneliness in the pandemic: Country overview," *Izvestiya of Saratov University. Sociology. Politology*, (2022): 17-23

20 Marc Prensky, "Digital Natives, Digital Immigrants," *On the Horizon*, (2001): 1-6.

21 Gary Small and Gigi Vorgan, *Meet Your I Brain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind*. (New York: Collins Living, 2008): 38.

kullanımının, bilgisayar destekli öğretimin, internet ve dijital oyunların çocukların gelişim, davranış ve başarıları üzerinde önemli etkileri olduğunu vurgulamaktadır.²² Bu bağlamda dijital yerli çocuklar, dijital kültür kuşağında yer aldıklarından doğal yaşamlarının gerektirdiği teknolojik koşullara uyum sağlayabilmektedir. Fakat geleneksel kültürü benimsemiş kesim için adaptasyon sorunları baş göstermektedir.

Dijital Kültürün Türkiye’de Davranışsal Yansımaları ve Yalnızlaşma

İnsanlar, teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağlarken, birincil derecedeki yüz yüze ilişkilerden de kopma eğilimi göstermektedirler. Ayrıca Seylan ve Güney’e göre, toplumsal ilişkilerinde dejenerasyon, yabancılaşma ve iletişim sorunları da ortaya çıkmaktadır ve hem bireysel hem toplumsal kimlik sorunları ortaya çıkmaktadır. Dijital teknolojinin sunmuş olduğu görsellik ve sınır tanımayan iletişim olanağından faydalanmaya alışan bireyler, bir taraftan küresel boyuttaki sorunlarla mücadele etmiş bir taraftan da hem kendini hem yakınlarını hem de sosyal çevresini oluşturan komşularını ve arkadaşlarını ihmal etmektedirler.²³ Dolayısıyla teknolojik gelişmelerin toplumsal değerlerin yitirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

İnsanların sosyalleşme, öğrenme, karşılıklı takip isteklerini karşılayan yeni medya ve sosyal medya, dünyayı zaman-mekân algısının önemini yitirdiği küresel bir köye²⁴ dönüştürmekte ve insanları da sanal bir ağ üzerinde organize etmektedir. Teknolojik araçlar, insan yaşamını kolaylaştırmaya başlasa da olumsuz sayılabilecek birçok davranışın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsanların gündelik yaşam davranışlarında dijital kültürün etkisi fazlasıyla görülmektedir. Bu etkiler; gençlerin sosyal alanlarına, arkadaşlıklarına, alışkanlıklarına yansımakta, aileler açısından da dijital ebeveynlik rolleri oluşturmaktadır. Her bireyin dijital vatandaş statüsüne sahip olduğu dijital kültür, farkındalık ve kontrol mekanizmalarını gerekli kılmakta ve dijital okuryazarlığın önemini arttırmaktadır.

Yayman’ın aktarımına göre, Türkiye’de sosyal medya kullanımına yönelik yapılan bir araştırmada nüfusun %63’ünün aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu, YouTube, Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya platformlarının kullanımlarındaki artış üzerinden saptanmıştır. İlgili araştırmada sosyal medya kullanıcılarının %93 oranında 12-17 yaş aralığındaki ergenler üzerinde

22 Genevieve Johnson and Korbla Pupilampu, “A Conceptual Framework For Understanding The Effect Of The Internet On Child Development: The Ecological Techno-Subsystem,” *Canadian Journal of Learning and Technology*, sayı: 34, (2008): 19-28.

23 Ali Seylan ve Engin Güney, “Tekno-Kültür Bağlamında Yeni Medya Teknolojilerinin Çoklu-Disipliner Sanatsal Üretimlere Tesirleri,” *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, (2016): 94-104.

24 Marshall McLuhan, *Global Köy*, a.g.e. 12.

yoğunlaştığı görülmüştür. Bu oranın %69'unun kendi akıllı telefonlarından, bilgisayarlarından internete bağlanarak sosyal medyaya ulaştığı tespit edilmiştir.²⁵

Sosyal ağlar, bloglar, mesajlaşma programları, forum siteleri, internet siteleri vasıtasıyla bilgi ile içerik üretmeyi ve paylaşmayı sağlayan platformlarda özellikle son yıllarda giderek artan sosyal medya kullanımı, sosyal medya bağımlılığını da beraberinde getirmiştir. Her yaşta insan için eğlence ve boş zaman geçirme aracı olarak kullanılan sosyal medyanın aşırı kullanımı, sosyal medya bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağımlılık durumu aileler tarafından fark edildiğinde ve müdahale söz konusu olduğunda gençler tarafından direniş söz konusu olabilmektedir. Kırık ve arkadaşları, sosyal medya bağımlılığının etkileri üzerinde durmuş ve gençlerin sosyal iletişimlerinde oluşan gerilemelerden, aileye karşı sorunluluklarını yerine getiremiyor olmalarından, gün boyu sosyal medya platformlarında zaman geçirmeyi düşündüklerinden, sanal ortamlardan ayrılmak istemeyişlerinden, mevcut işlerine ve derslerine odaklanamıyor oluşlarından bahsetmiştir. Bunların yanı sıra sosyal medyada geçirilen fazla süreler yüzünden uyku sorunlarının yaşanmasının da kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Ergen ve gençlerin duygusal rahatsızlıklarından, aileleriyle yaşadıkları kuşak çatışmasından kaynaklı baskı ve stresten uzaklaşmak için sosyal medya platformlarını bir kaçış olarak gördüğü öne çıkan sonuçlar arasındadır.²⁶ Bu bağlamda diyebiliriz ki sosyal hayatta yalnızlık yaşayan, kendini ifade etme güçlüğü çeken, kendini değersiz hisseden, anlaşılmadığını düşünen gençler, sosyal medya bağımlılığına kapılmaktadır ve sanal bir düzende kendi özgür dünyalarını kurabildiklerine inanmaktadırlar.

Sözkesen ve Biçer'in analizlerine göre, dijital platformlar görünür olmak, imaj sergilemek için imkân verdiğinden, kullanıcılarda kendi kimliklerini bu platformlarda kazanabilecekleri düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceye neden olan ise, bireyin kendi sosyal yaşantısında kurmakta zorlandığı ilişkiler ve yalnızlık hissidir.²⁷ Bahsi geçen duygulanım durumu içinde olan bireyler kendi yalnızlık ve değersizlik hislerini sanal platformlardaki popülerlikleriyle giderebilmektedir. İnsanlar üyesi oldukları sanal platformlarda yüksek benlik saygısına sahip oldukları yönünde izlenim uyandırma çabasına girmektedirler. Sanal platformlarda takip edildiklerini ve sürekli izlendiklerini bildikleri için yüksek benlik saygısını gösterecek paylaşımlarda bulunmaya özen göstermektedirler ve bu süreklilik arz etmektedir. Bu sayede yalnızlığını giderebilen bireyler için sosyal medya platformları yaşam doyumunun yükselmesi

25 Ebru Yayman, Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Oyun Bağımlılığı ve Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019): 19.

26 Kırık vd., "A Quantitative Research on the Level of Social Media Addiction among Young People in Turkey", (2015): 108-122.

27 Muhammet Emin Sözkesen ve Serkan Biçer, "Instagram'da Sosyal Kıyaslama, Benlik Saygısı ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Fırat Üniversitesi Üzerinde Bir İnceleme," *Akdeniz İletişim Dergisi*, sayı: 30, (2018): 306-308.

yönünde etki yaratmaktadır. Bireyler sosyal medya ağlarında okul, aile, ev, iş vb. konularla ilgili her türlü bilgiyi paylaşmaktadırlar. Bu yoğun enformasyon akışında her bireyin hayatı birbirine göre şekillenmektedir. Kendilerini diğer kullanıcılar ile kıyasladıklarında onlardan daha iyi değilse hayata karşı pozitif düşünceleri azalabilmekte ya da takip ettikleri kişilerin hayatına özenip kendi yaşamlarını dönüştürme çabasına girebilmektedirler.

Lokke'ye göre, internetin çok boyutlu bir şekilde her alanda kullanılıyor olması güvensizliği de beraberinde getirmektedir. Mahremiyet alanı ya da özel alan, teknolojik gelişmelerle son bulmaktadır. Çünkü teknolojik gelişmelerin sunmuş olduğu cihazlarla erişilen sosyal medya aracılığıyla özel alan ile kamusal alan iç içe geçmekte ve mahremiyet alanı bir şekilde ihlal edilmektedir.²⁸ Özellikle yalnızlık hissini sanal platformlardaki paylaşımları ve dijital çevresi sayesinde bastıran bireylere yönelik kötü niyetli davranışlar da söz konusu olabilmekte ve paylaşımlarının çalınması, uygunsuz şekilde farklı platformlarda başkaları tarafından kullanılması, sistemsel açıklar üzerinden siber saldırılara maruz kalmaları ve dijital veri hırsızlığı gibi olumsuzluklar da yaşanabilmektedir. Sanal ya da siber zorbalık olarak adlandırabileceğimiz bu durum, sosyal medyanın düşmanca davranışlar içeren yüzünü anlatmaktadır. Elektronik posta aracılığıyla tehdit içeren, utandırıcı mesajlar göndermek, olumsuz söylentiler yaymak, kameralı cep telefonları ile kişinin kendisinden izin alınmadan çekilen utandırıcı fotoğraflar sanal zorbalık davranışlarını örneklemektedir.²⁹ Böylece çeşitli yeni medya araçlarıyla elde edilen kişiye özel görsel ve bilgiler sosyal medya aracılığıyla kötü amaçlara alet edilmektedir.

İnternetin Bilinçli Kullanımı ve Teknoloji Bağımlılığı Çalıştayı Raporu'na göre çevrimiçi ortamlarda, kişisel bilgileri paylaşma konusunda bilinçli davranmak ve paylaşımların sorumluluğunun kişinin kendisinde olduğunun bilincinde olmak gibi birtakım sorumluluklarımız bulunmaktadır.³⁰ Bunun yanı sıra Kabakçı ve arkadaşları dijital kültürün bir çıktısı olan dijital ebeveynlik kavramının da üzerinde durmuştur. Dijital kültürün gereksinimlerine göre hareket eden, temel düzeyde dijital araçlara hâkim, dijital ortamlardaki olanakların farkında olan ve çocuklarını olası risklere karşı koruyabilen, kişi haklarına gerçek hayatta saygı duyulması gerektiği gibi sanal ortamda da aynı şekilde davranılması gerektiğini çocuğuna aşıl原因 ve teknolojik gelişmelere kendini kapatmayan bireyler dijital ebeveyn olarak tanımlanmaktadır.³¹

Yüz yüze iletişim ve ilişkilerin kurulabildiği sosyal ortamlarda dahi dijital platformlarda vakit geçirme arzu ve isteğinde olma, gündelik yaşamdaki sos-

28 Eirik Lokke, *Mahremiyet: Dijital Toplumda Özel Hayat*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018): 49.

29 Peter Smith and Georges Steffgen, *Cyberbullying Through The New Media: Findings From An International Network*, (London: Psychology Press, 2013): 24-25.

30 İnternetin Bilinçli Kullanımı ve Teknoloji Bağımlılığı Raporu, (Ankara 2014): 9.

31 Işıl Kabakçı Yurdakul vd. "Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2013): 883-896.

yal ilişkilerin zedelenmesi, sosyal medyadan uzak kalınması halinde yoksunluk hissetme gibi çeşitlendirilebilecek belirtilerden birkaçının gözlemlenmesi ile karşımıza çıkan dijital bağımlılık, önemli bir sorun olmaktadır. Bu sorun profesyonel yardım alma ihtiyacı doğurabilmektedir ya da dijital okur-yazar olma gerekliliği doğmaktadır. Farklı kaynaklardan gelen elektronik bilgilere teknolojik bir araç ile ulaşırken, bilgi ve iletişim teknolojilerinde gizlilik politikaları bilgisine sahip olma anlamına gelen dijital okur-yazarlık sayesinde dijital kültüre bilinçli şekilde uyum sağlamak kolaylaşabilmektedir.

Araştırma Yöntemi

Dijitalleşme ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirmeyi amaçladığımız araştırmada, nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve veri toplama aracı olarak anket uygulamasından yararlanılmıştır. Sadece belirli yaşta ve tecrübedeki bireylerin bakış açılarına ışık tutmaktan ziyade, ergenlik döneminden başlayarak 65 yaş ve üzeri olmak üzere geniş bir yelpazede fikirlerini alacağımız katılımcılara ulaşılması hedeflendiğinden, araştırmanın yapılacağı zaman aralığının etkin yönetimi adına çevrimiçi anket yolu tercih edilmiştir. Türkiye'nin 81 ilinden %65'i kadın (4.646 kişi), %35'i erkek (2497 kişi) olmak üzere, 18-70 yaş aralığında toplam 7 bin 140 kişi araştırmaya katılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formunda katılımcılara yönelik demografik bilgilerin (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni hal, meslek, ikamet edilen yer) alınabileceği sorular olmasının yanı sıra, aile bağları ve yakın çevre ile olan ilişki düzeylerinin saptanmaya çalışıldığı sorular da yer almaktadır. Katılımcıların yalnızlık algısını hem dijitalleşmeye bağımlı hem de dijitalleşmeden bağımsız şekilde yorumlayabilmek adına yalnızlığın hangi duyguları çağrıştırdığı da ayrıca sorulara dâhil edilmiştir. 5'li Likert ölçeği kullanılarak düzenlenen sorular ise tamamen katılımcıların dijitalleşme algısına yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Kesinlikle katılıyorum seçeneğine 5, kesinlikle katılmıyorum seçeneğine 1 puan verilerek gerçekleştirilecek değerlendirmede katılımcıların dijitalleşme ve yalnızlık algıları bütünlük olarak yorumlanabilmektedir.

Şekil1: Değişkenler Arasındaki İlişki

Bu araştırma ilk olarak dijital kültürün bağımsız, yalnızlaşmanın bağımlı değişken olarak kabul edildiği bir model üzerinden kurgulanmıştır. Modele göre, dijital kültüre adaptasyon süreci insanların daha fazla teknoloji ve sosyal medya ile zaman geçirmesine sebep olduğundan, yüz yüze kurulan birincil düzeydeki yakın ilişkiler ve aile bağları zarar görmekte ve insanlar git gide bireyselleşmekte ve yalnızlaşmaktadır. Yalnızlaşan bireylerde ise düşük yaşam doyumu söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda bir diğer bakış açısı ise tam tersi bir duruma işaret etmekte ve insanların yalnızlaşması ve düşük yaşam doyumları yüzünden sosyal medyayı daha fazla kullanmaya eğilim göstermeleri de söz konusu olabilmektedir. Sosyal medya kullanımının artması ise teknoloji bağımlılığını tetiklemektedir. Bu durum bağımlı ve bağımsız değişken arasında geçişli bir neden-sonuç ilişkisini anlatmakta ve döngüsel bir süreç söz konusu olmaktadır. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve birbirlerini etkileme gücünü saptamak amacıyla Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz edilebilmesinde kolaylık sağlayabilmesi açısından sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan SPSS programından faydalanılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre elde edilen demografik değişkenler içerisinde cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, meslek gibi bilgiler ele alınmıştır. Katılımcıların aile içi ilişkileri, mikro düzeyde çevre ve arkadaş ilişkileri de ayrıca analizlere dâhil edilerek katılımcıların dijitalleşme ve yalnızlaşma algıları incelenmiştir. Katılımcıların farklı sosyal medya platformlarında geçirdikleri zamanın, çevreleri ile (aile, akraba, arkadaş vb.) yüz yüze geçirdikleri zamandan fazla olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

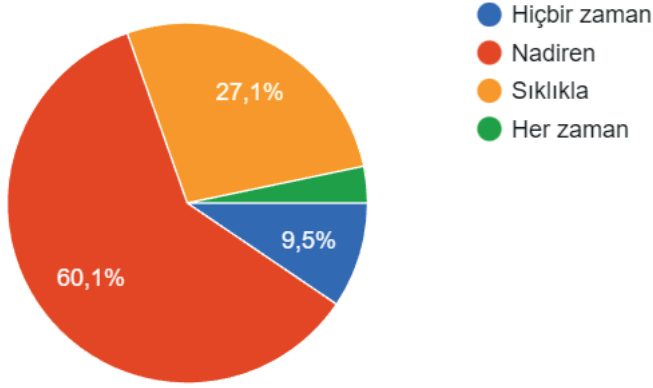
Tablo 1'de bağımlı ile bağımsız değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini analiz etmek amacıyla regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, model 1'de dijitalleşme ve yalnızlık ile demografik faktörler arasında

anlamlılık (p) değerinin 0.05'ten küçük olması nedeniyle anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte demografik faktörler, dijitalleşme ve yalnızlık ile ilgili ilişkisini %3 oranında açıklamaktadır. Model 2'de ise dijitalleşme ve yalnızlık ile demografik faktörler ve aile faktörleri arasında anlamlılık (p) değerinin 0.05'ten küçük olması nedeniyle anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte demografik faktörler ve aile faktörleri, dijitalleşme ve yalnızlık ilişkisini %4 oranında açıklamaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Regresyon Analizi

Değişkenler	Model 1			Model 2		
	B	SE	β	B	SE	β
Demografik Faktörler						
(1) Cinsiyet	-0,021	0,032	-0,008	-0,029	0,032	-0,011
(2) Yaş	-0,024	0,006	-0,055**	-0,022	0,006	-0,050**
(3) Eğitim Düzeyi	0,083	0,013	0,081**	0,078	0,013	0,076**
(4) Medeni Durum	-0,081	0,014	-0,081**	-0,066	0,014	-0,066**
(5) Meslek	0,049	0,007	0,103**	0,047	0,007	0,099**
(6) Şehir	-0,002	0,001	-0,027*	-0,002	0,001	-0,025*
Aile Faktörleri						
(7) Aile Bağları				0,025	0,030	0,011
(8) Aileden Uzaklaşma Düşüncesi				0,113	0,021	0,071**
(9) Arkadaşlarla İletişim				0,054	0,019	0,035**
R²					%3,0	%4,0
*p < 0.05 **p < 0.01						

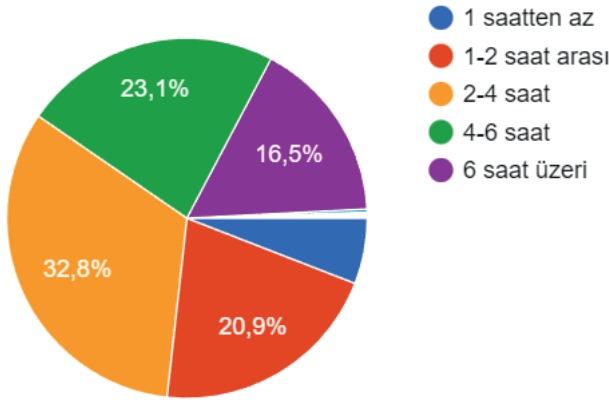
Dijitalleşmenin, insanlar arası iletişime etkisini irdeleyebilmek adına elde edilen verilere bakıldığında, yüz yüze iletişim kurmak yerine sadece telefon ya da mesajla iletişimi nadiren tercih edenlerin oranı %60.1 ve sıklıkla tercih edenlerin oranı ise %27.1 olarak verilere yansımaktadır. Bu oranlar yüz yüze iletişimin azalmakta olduğunu göstermektedir.

Şekil2: İletişim Tercihi

Dijitalleşmenin sınırları kaldıran etkisi sayesinde insanların hem haberleşmek hem birbiriyle iletişim kurmak hem de dünyadaki gelişmeleri takip etmek için internet kullanımını arttırdığı da göz ardı edilmez bir diğer gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Haberleşmek ve gündemi takip etmek amacıyla aktif kullanılan sosyal medya platformları arasında Youtube, Facebook, Twitter'ın yanı sıra Instagram ve Whatsapp kullanım oranları "çok sık" cevabıyla öne çıkmaktadır. Katılımcıların yakın çevre ve arkadaşlarıyla iletişimlerinin yüksek olduğu, fakat söz konusu iletişimin sağlandığı ortamın sanal nitelik taşıması da dikkat çekmektedir.

Sosyal medya ve internetin kullanım oranlarını saptayabilmek adına geçirilen sürelerle bakıldığında, 1-2 saat arası kullanım oranı %20.9; 2-4 saat arası kullanım oranı %32.8; 4-6 saat arası kullanım oranı %23.1 ve 6 saat üzeri kullanım oranı ise %16.5 oranıyla verilere yansımaktadır. Dijital kültürün bir parçası olan internet ve sosyal medyanın yaşantımıza hızlıca nüfuz etmiş olması, çalışma sürelerinin esnekleşmesi ve evden çalışmanın etkileriyle iş ve özel yaşam dengesini kurmanın zorlaştığı ve bireylerin internet kullanım oranlarının %58.8'e yükseldiği sonucu elde edilmektedir. Gençler açısından internette geçirilen sürelerin artışını online eğitime bağlayanlar olduğu kadar, kendini sanal ortamda daha iyi ifade edebildiğini düşünen ve bu yüzden dijital iletişimi tercih edenlerin varlığı da dikkat çekmektedir.

Şekil3: Sosyal Medya ve İnternette Geçirilen Süre

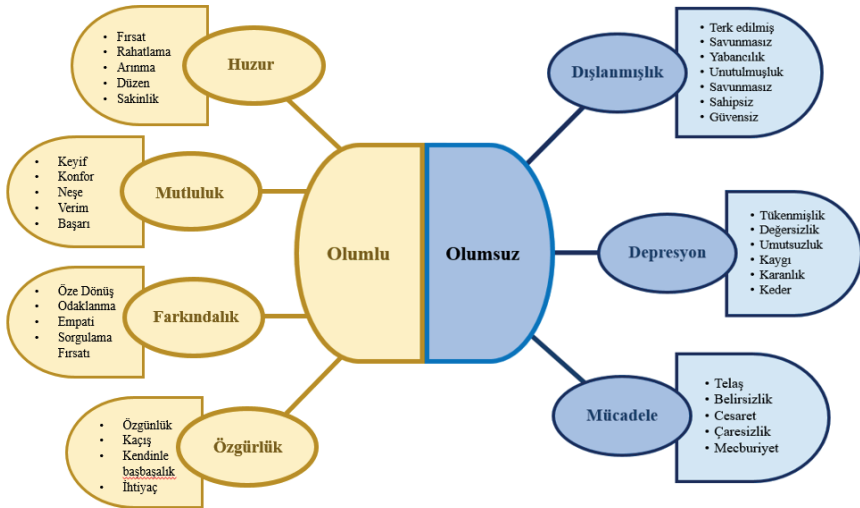
Diğer taraftan “Sosyal medya ya da internet kullanımına ayırdığınız zaman, çevrenizle (aile, akraba, arkadaş vb.) yüz yüze geçirdiğiniz zamandan fazla mıdır?” sorusunun %47.3 oranla nadiren ve %23.1 oranla sıklıkla cevabını aldığı görülmektedir. “Sanal ortamdayken vaktin nasıl geçtiğini anlamıyorum” ifadesinin yüksek orana sahip olması dijital ortamın cazibesini anlatır niteliktedir. Üstelik katılımcılar, dijital dünyanın bir süre sonra insanı yalnızlaştırdığı görüşündedir. Fakat insanların farkındalık sahibi olduğu ve dijital bağımlılığın önüne geçmek istedikleri, sosyal medya aracılığıyla kurulan iletişimin yüz yüze iletişimin yerini tutamayacağı yönündeki görüşleri öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra internetin ancak doğru şekillerde ve faydalı amaçlar için kullanılırsa hayatımıza bir artı değer katacağı, sanal ortamda iletişim halindeyken güvenlik sorunu yaşadıkları, kendilerini sanal platformlarda ifade etmekten çok da hoşlanmadıkları araştırma verilerine yansımaktadır. (Bkz. Tablo 3)

Tablo 3: İnternet ve Sosyal Medya Kullanımının Değerlendirilmesi

“Sosyal medya insanları yanlış yönlere teşvik edebiliyor ve aynı zamanda köreltiyor.”
“Sosyal medyanın hızla büyüdüğü bu zamanda daha çok dikkatli olmamız gereken hususlar olduğunu düşünüyorum.”
“İnsanlara sosyal medya kullanımıyla ilgili bilgilendirici ve eğitici kamu spotları yapılmalı.”
“Sanal ortam kişilerin beyin fırtınası yapmasına mani oluyor, insanlar artık araştırmadan, düşünmeden hazıra konmak peşinde.”
“Sanal ortam insanları hem yalnızlaştıran hem de yalnızlığından uzaklaştıran bir mecradır. Fakat şu apaçık ortada ki insanlığı gerçeklikten uzaklaştırıyor.”

“Şu an sanal ortam oldukça popüler durumda. Her ne kadar kendimizi kontrol etmeye çalışsak da uzaklaşmamız pek mümkün görünmüyor. Hepimizde aşırı bir bağımlılık olduğunu düşünüyorum.”
“Sosyal medya iyi yönde kullanılırsa faydalıdır yalnız günümüzde bunun tam tersi bir eğilim söz konusu.”
“İnsanların sosyal medya üzerindeki hâkimiyeti ve etkinliği arttıkça, yüz yüze sosyal destek alma ihtiyaçları azalıyor.”
“Bence sosyal medya insanları yalnızlaştırmaktadır.”
“İnsanların yalnız kalmaktan korktuğu bir dönemdeyiz. Sosyal medya ise yalnızlık hissini ortadan kaldırma konusunda etkili bir yol.”

Katılımcılara dijital kültür üzerine düşüncelerini paylaşmaları için sorulan açık uçlu sorudan elde edilen cevapların bir kısmı Tablo 3’te ele alınmış olup genel olarak baktığımızda dijitalleşmenin sınırlar ötesine erişmenin bir yolu olduğunu fakat diğer taraftan insanların yüz yüze iletişimine bir sınır çizdiği görülmektedir. Çünkü insanlar kendilerini %74.5 oranında yalnız hissetmektedir. Üstelik aile bağları ve çevre bağları %86.6 oranında güçlü ilişkiler içinde olan insanların dijitalleşme sebebiyle yalnızlaşması ciddi sorgulamaları beraberinde getirmektedir. Her ne kadar birçok bireyin mesafeli de olsa birbirine erişimine olanak tanımış olan dijital platformlarda geçirilen sürelerin kontrolden çıkmış olduğu görünmekte ve özellikle gerçeklikten soyutlanma hissi oluşturduğu dikkat çekmektedir. “Sosyal medyanın insanları yalnızlaştırdığı” yönündeki fikirler bağlamında yalnızlığın insanlara ne hissettirdiği de ayrıca analize dâhil edilmiş olup yalnızlık hem olumlu hem de olumsuz kavramlarla betimlenmiştir. Üç olumlu, üç olumsuz tema ve alt başlıkları dâhilinde katılımcıların yalnızlık algısı bir şekil yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil4: Katılımcıların Yalnızlık Algısı

Mikro sistem bağlamında düşünebileceğimiz yakın çevre ve aile ilişkilerinin güçlü ya da zayıf oluşuna göre yalnızlık algısını değerlendirmek üzere “katılımcıların aile ve çevrelerinden uzaklaşmayı ne sıklıkta düşündüğüne” yönelik soruya %44 oranla nadiren, %10.1 oranla sıklıkla cevabı verilmesi, bireylerin yalnızlığı bir gereksinim olarak gördüğünü düşündürmektedir. Farklı kelimelerle yalnızlık duygusunun anlatıldığı araştırmada yalnızlığı huzur, mutluluk, farkındalık ve özgürlük temalarıyla olumlu; dışlanmışlık, depresyon ve mücadele temalarıyla olumsuz betimleyen katılımcıların ifadeleri kendi içlerinde alt kodlarla karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Şekil 4).

Yalnızlığı arınma, düzen, sakinlik, keyif, konfor, öze dönüş, odaklanma, özgünlük, kendi başınlık, ihtiyaç olarak adlandırılanların yanı sıra; terk edilmişlik, yabancılaşma, unutulmuşluk, güvensizlik, sahipsizlik, tükenmişlik, karanlık, keder, belirsizlik, çaresizlik olarak betimleyen katılımcıların farklı bakış açıları, her bireyin iç dünyasından bir parça bulmanın mümkün olduğunu fakat yalnızlığın belli başlı bir tarifini yapmanın olanaksız olduğunu göstermektedir. Özellikle ailesiyle yaşayan gençlerin kuşak çatışması gerçeğiyle yüzleşerek fikir ayrılığına düşmesi ve bu yüzden yalnızlığı kendi konfor alanları olarak görmeleri söz konusu olmaktadır. Akran ilişkileri ve kendilerini özgürce ifade imkânı bulabilmeleri açısından sosyal medyanın bir özgürleşme alanı olması, gençlerin aileleri ile yüz yüze paylaşımlarını azaltmaktadır. Çünkü sürekli aile ile birlikte yaşamak ve aile büyüklerinin beklentilerine göre yaşamını kurgulamak, gençleri gerçek yaşamın sorumluluklarından kurtulma arayışına itmektedir. Sanal ortamda geçirilen sürelerin ve teknoloji kullanımının kontrolden çıkması ise bireyleri git gide yalnızlaştırmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşme ve yalnızlık ilişkisini incelediğimiz araştırmada dijitalleşmenin yeni bir kültür olduğunu ve bu kültüre insanlığın uyum sağlayabildiğini söylemek mümkündür. Fakat insanların böylesi bir dinamizme uyum sürecinin kontrolsüz şekilde teknoloji bağımlılığını ortaya çıkarması, bizleri bir paradoksa sürüklemektedir. Yalnız hisseden insanlara “dünya avucumda” hissi veren dijitalleşme, insanı daha da yalnızlaştıran bir tehdit haline gelmiş durumdadır. Teknolojinin bilimden, kültüre; eğitimden, iletişime her alanda yaygınlaşması, dijital çağın içine doğmuş ve doğacak olan kuşakları şekillendirmekte ve dijital yerlileri yaratmaktadır. Kendi dijital habitusuna uyum sağlayarak yetişen nesil, teknoloji yoğun iletişime ağırlık verdiği için, geleneksel iletişim ve yüz yüze ilişkiler zarar görmektedir. İnternetin bulunduğu her yerde dünyaya bağlanmamız, paylaşılanları ve günlük gelişmeleri takip etmemiz, istediğimiz bilgiye kolayca erişmemiz artık çok kolaylaştığından, sosyal medya aracılığıyla iletişimin daha hızlı olduğu bir dünyaya doğmaktadır.

Araştırma verileri bağlamında insanların kendini çevresinden izole etme ihtiyacı da dikkat çekmektedir. Hatta yalnızlığın bir tercih, ihtiyaç ve konfor

alanı olduğu ifadeler arasında yer almaktadır. Sosyal medya vasıtasıyla karşılanan iletişim kurma ihtiyacı, insanları tatmin ediyor görünse de uzun vadede bireyselleşme ve git gide artan yalnızlaşma tehdidi su yüzüne çıkmaktadır. Yalnızlaşan bireylerde ortaya çıkan düşük yaşam doyumu, onları farklı arayışlara iterken; sosyal medya kullanımı da gittikçe artmakta çünkü insanlar dijital sosyalleşme ağı içinde ilişki kurma ihtiyaçlarını ikame etmeye başlamaktadır. Bu bağlamda kendini gerçekleştiren kehanet döngüsü ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, ilişki kurma ihtiyacından doğan sanal iletişim yaygınlaştıkça insanlar yüz yüze iletişime uzaklaşmakta, yüz yüze iletişimdeki mesafeler ise insanları yalnızlaştırmaktadır. Farkında olmadan artan dijital kölelikten arınmak için bilinçli teknoloji okur-yazarı olmak ihtiyaç haline gelmiştir. İnsanı gittikçe yalnızlaştırma etkisine sahip olan dijital kültür, zaman yönetiminde kontrolsüzlüğü beraberinde getirmektedir. İnsanların sanal ve uçsuz bucaksız bir ağa tutunup sosyalleşemeyeceğinin ve insan içine karışamayacağına farkındalığı ile bireylerin öz kimliklerine yabancılaşmalarının önüne geçmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Bronfenbrenner, Urie. Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives. *Dev Psychol*, sayı: 22, (1986): 723-742.
- Carey, James. *Communication as Culture - Essays on Media and Society*, Londra: Routledge, 1992.
- Karagözoğlu Aslıyüksek, Mehlika. Bilgi Teknolojileri ve Dijitalleşmenin Türkiye’de Bilgibilim Literatürüne Yansıması: Bilgi Dünyası Dergisi Örneği (2000-2014). *Bilgi Dünyası*, (2016): 87-103.
- Gürsakal, Necmi. *Sosyal Ağ Analizi*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2009.
- İnci, Mehmet Akif, Akpınar, Ümmühan, Kandır, Adalet. Dijital Kültür ve Eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2017): 493-522.
- Johnson, Genevieve, Puplampu, Korbla. A Conceptual Framework for Understanding the Effect of the Internet On Child Development: The Ecological Techno-Subsystem. *Canadian Journal of Learning and Technology*, sayı: 34, (2008): 19-28.
- Kabakçı Yurdakul, Işıl, Dönmez, Onur, Yaman Fatih, Odabaşı, Hatice Ferhan. Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2013): 883-896.
- Kalkan, Adnan. *Teknoloji Bağımlılığı ve Bilinçli Medya Kullanımı*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2021.
- Karaçay, Habib ve Varol, Çiğdem. “Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşerî ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği.” *Gazi*

- Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2015): 100-121.
- Kırık, Ali, Arslan, Ahmet, Çetinkaya, Ahmet, Gül, Mehmet. "A Quantitative Research on the Level of Social Media Addiction among Young People in Turkey". *International Journal of Sport Culture and Science* (2015): 108-122.
- Alemdar, Korkmaz. *İletişim ve Tarih*. Ankara: İmge Yayınları, 1996.
- Lokke, Eirik. *Mahremiyet: Dijital Toplumda Özel Hayat*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- McLuhan, Marshall. *Global Köy*, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001.
- Ong, Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Pedro, Francesc. The New Millennium Learners: Challenging Our Views On ICT and Learning, (2006), <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359>.
- Postman, Neil. *Televizyon: Öldüren Eğlence*. Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Prensky, Marc. *Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon*, (2001): 1-6.
- Rostovskaya Tamara, Suleimanly Abulfaz., Gnevasheva Vera, Tolmachev Daniil. "Loneliness in the Pandemic: Country Overview". *Izvestiya of Saratov University. Sociology. Politology*, (2022): 17-23.
- Seylan, Ali ve Güney, Engin. "Tekno-Kültür Bağlamında Yeni Medya Teknolojilerinin Çoklu-Disipliner Sanatsal Üretimlere Tesirleri". *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, (2016): 94-104.
- Small, Garry ve Vorgan, Gigi. *Meet Your I Brain: Surviving The Technological Alteration Of The Modern Mind*. New York: Collins Living, 2008.
- Smith, Peter ve Steffgen, Georges. *Cyberbullying Through The New Media: Findings From An International Network*, London: Psychology Press, 2013.
- Solmaz, Başak, Tekin Gökhan, Herzem, Züleyha, Demir, Muhammed. İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, (2013): 24.
- Sözkesen, Muhammet Emin, Biçer, Serkan. Instagram'da Sosyal Kıyaslama, Benlik Saygısı ve Yaşam Doymumu İlişkisi: Fırat Üniversitesi Üzerinde Bir İnceleme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, sayı: 30, (2018): 306-308.
- Şahin, Mehmet Can, Yeni Binyılın Öğrencilerinin Özellikleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2009): 155-172.
- Tutgun-Ünal, Aylın. "Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2015.
- Valcke, Martin, Bonte, Sarah, De Wever, Bram, Rots, Isabel. "Internet Paren-

ting Styles and the Impact on Internet Use of Primary School Children”.
Computers and Education, (2010): 454-464.

Yarcı, Selman. Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, (2011): 130.

Yayman, Ebru. “Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Oyun Bağımlılığı ve Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019.

LONELINESS AMONG WOMEN OF DIFFERENT AGES

Rita Bobuevna SALMORBKOVA

ORCID: 0000-0002-7580-9694,

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Bishkek, Kyrgyz Republic,
r.salmorbekova@mail.ru

Abstract

The relevance of this article lies in the fact that loneliness in modern society has its place. This problem affects the well-being of a person as: the state of sleep, attention, logical and verbal thinking, causes an immune system disorder, hormonal imbalance, and activates inflammatory processes in the body. Not everyone who experiences loneliness feels alone. As a subjective emotion, loneliness can be felt even when other people surround one. The fact is that girls from Kyrgyzstan marry at an early age, when they are not yet fully formed as individuals, this can lead to loneliness. The reasons for this are varied. Loneliness can be the result of a lack of meaningful relationships, significant losses, over-reliance on passive technologies (especially the Internet in the 21st century), or self-perpetuating mindset. Studies have shown that loneliness occurs throughout society, including among people who are married and in strong relationships, as well as among those who have had successful careers. Most people experience loneliness at some point in their lives, and some experience it very often. The consequences of loneliness are also varied. Temporary loneliness (loneliness that exists for a short period of time) is associated with positive effects, including an increased focus on the strength of their relationship. Chronic loneliness (loneliness that exists for a significant period of time in life) is usually associated with negative outcomes, including increased obesity, risk of cardiovascular disease, risk of high blood pressure and high cholesterol. Chronic loneliness is also correlated with an increased risk of death and suicidal thoughts. This article reflects the analysis of the problem of loneliness at the theoretical and empirical level. The results of the analysis showed that married women do not feel lonely compared to unmarried women.

Keywords: Woman, Career, Psychological Illness, Personality, Loneliness, Risk, Emotion.

Öz

Bu makalenin önemi, modern toplumda yalnızlığın kendi yerini alması gerçeğinde yatmaktadır. Bu sorun, bir kişinin refahını farklı yönlerde etkilemektedir, örneğin uyku durumu, dikkat, mantıksal ve sözlü düşünme, bağışıklık sistemi bozukluğuna, hormonal dengesizliğe neden olur ve vücuttaki enflamatuvar süreçleri harekete geçirir. Yalnızlığı yaşayan herkes kendini yalnız hissetmemektedir. Sübjektif bir duygu olarak yalnızlık, diğer insanlar birinin etrafını sardığında bile hissedilebilmektedir. Gerçek şu ki, Kırgızistanlı kızların erken yaşta evlenmeleri, henüz bireysel anlamda tam olgunlaşmamış olmaları, yalnızlığa yol açabilmektedir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Yalnızlık, anlamlı ilişkiler eksikliğinin, önemli kayıpların, pasif teknolojilere (özellikle 21. yüzyılda internet) aşırı güvenin veya kendi kendini sürdüren zihniyetin bir sonucu olabilmektedir. Araştırmalar, yalnızlığın, evli ve güçlü ilişkiler içinde olan insanlar, başarılı kariyerlere sahip olanlar da dâhil olmak üzere toplumda meydana geldiğini göstermektedir. Çoğu insan hayatlarının bir noktasında yalnızlık yaşarken bazıları bunu çok sık yaşamaktadır. Yalnızlığın sonuçları da çeşitlidir. Geçici yalnızlık (kısa bir süre için var olan yalnızlık), kurulan ilişkilerin gücüne artan bir odaklanma yaşanması bağlamında olumlu etkilerle ilişkilidir. Kronik yalnızlık (hayatta önemli bir süre boyunca var olan yalnızlık) genellikle artan obezite, kardiyovasküler hastalık riski, yüksek tansiyon ve yüksek kolesterol riski gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilidir. Kronik yalnızlık, artan ölüm riski ve intihar düşünceleri ile de ilişkilidir. Bu makale yalnızlık sorununun teorik ve ampirik düzeyde analizini yansıtmaktadır. Analiz sonuçları evli kadınların evli olmayan kadınlara göre kendilerini yalnız hissetmediklerini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kariyer, Psikolojik Hastalık, Kişilik, Yalnızlık, Risk, Duygu.

General Evaluation of Women's Perspectives on Loneliness

In recent years, concerns about the “epidemic of loneliness” are actual daily life. A survey in the Kyrgyz Republic found that 58% of adults reported feeling lonely and 42% said they wish their friends and family could spend more time with their family. The feeling of loneliness is present throughout life, from adolescence to old age, although loneliness is often considered a condition that primarily affects older people. Surveys of research have actually shown that young women under the age of 25 are the loneliest demographic. Even though young women are at high risk of loneliness, there have been few studies specifically looking at the experience of loneliness and the correlates of loneliness among young women. Studying the correlates of loneliness is an important area of research given the negative consequences of loneliness such as increased risk of depression, anxiety, poor immune and physical health functioning, and earlier mortality.¹ Indeed, a recent study of patients

1 Bert. N. Uchino, “Social Support And Health: A Review Of Physiological Processes Potentially Underlying Links To Disease Outcomes”. *J. Behav. Med.* 29, (2006): 377–387. doi: 10.1007/s10865-006-9056-5

Matthias, Lasgaard, Luc Goossens and Ask, Elklit “Loneliness, Depressive Symptomatology, And Suicide Ideation In Adolescence: Cross-Sectional And Longitudinal

receiving community mental health services found that loneliness predicted subsequent levels of four mental health outcomes and was a better predictor than objective social isolation and social capital.²

Previous research has established that several interpersonal variables are associated with risk factors for loneliness. Lack of social connections such as being single, living unmarried, not participating in social groups, and not having friends to turn to in times of need are all associated with increased feelings of loneliness. In addition, a lack of social support from family and especially friends has been correlated with greater feelings of loneliness among young people.³ In addition, poor attachment to mothers and fathers, and especially peers, has been associated with greater loneliness, as has a low sense of shared belonging.⁴ Collectively, past research appears to reflect that feelings of belonging and social information from others about levels of interpersonal support, connection, and a person's relative worth affect the trait of loneliness. It goes without saying that feelings of worth to others can also be a relevant interpersonal predictor of loneliness. Importance can be defined as the feeling that other people consider us important, depend on us, are interested in us, and care about what happens to us.⁵ If a person feels unimportant to others and as if others are not interested in him or do not care that a feeling of loneliness is happening to him. However, first we will

---

Analyses". *J. Abnorm. Child Psychol.* 39, (2011): 137–150. doi: 10.1007/s10802-010-9442-x

John, T. Cacioppo, and Stephanie, Cacioppo, S. (2014). Older Adults Reporting Social Isolation or Loneliness Show Poorer Cognitive Function 4 Years Later. *Evid.Based Nurs.* 17, (2014): 59–60. doi: 10.1136/eb-2013-101379.

Camelia, E. Hostinar, M. Regina, Sullivan and R. Megan Gunnar. "Psychobiological Mechanisms Underlying The Social Buffering Of The Hypothalamic-Pituitary-Adrenocortical Axis: A Review Of Animal Models And Human Studies Across Development". *Psychol. Bull.* 140, (2014): 256–282. doi: 10.1037/a0032671

Ami, Rokach. "Perceived Causes of Loneliness in Adulthood". *J. Soc. Behav. Pers.* 15, (2019): 67–84.

2 Jingyi, Wang, Brynmor, Lloyd-Evans, Louise, Marston, Ruimin, Ma, Farhana, Mann, Francesca, Solmi, Sonia Johnson. "Epidemiology of Loneliness in a Cohort of UK Mental Health Community Crisis Service Users". *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.* 55, (2020): 811–822. doi: 10.1007/s00127-019-01734-6

3 Chih-Yuan Steven, Lee and E. Sara, Goldstein. "Loneliness, Stress, And Social Support In Young Adulthood: Does The Source Of Support Matter?" *J. Youth Adolesc.* 45, (2016): 568-580. doi:10.1007/s10964-015-0395-9.

4 Mehmet Ali, Yıldız. "Serial Multiple Mediation of General Belongingness and Life Satisfaction in the Relationship Between Attachment and Loneliness in Adolescents". *Educ. Sci. Theory Pract.* 16, (2016): 553–578. doi: 10.12738/estp.2016.2.0380

5 Morris, Rosenberg, M., and B.Claire, McCullough. "Mattering: Inferred Significance And Mental Health Among Adolescents". *Research in Community Mental Health* 2, (1981): 163–182.

describe the material construct in more detail. Rosenberg and McCullough⁶ introduced a form of relationship significance by focusing on feelings and the need to be important to other people. The person who feels that he or she is important is the one who feels that they are seen and heard by others who value them. This is related to Leary's notion of the sociometer, which combines the value of others with open rejection or acceptance by others and how this can affect self-esteem.⁷

Key nuances help distinguish matter from other constructs. For example, Prilleltensky presented an extended view that what matters is who is valued by other people and who gives value to other people. This last component is important because it makes matter less reactive and helps to distinguish it from other constructs because people can become "significant agents" that promote a sense of worth among people in their social circle.⁸ In particular, matter differs from related structures. Significance has been empirically shown in several studies to be related to, but distinct from, self-esteem.⁹ Salience and self-esteem are positively associated, but salience predicted significant differences in depression beyond self-esteem. Rosenberg and McCullough showed in four samples of adolescents that, after adjusting for self-report, significance was still a predictor of depression levels. There is also extensive evidence supporting the conceptual and empirical distinction between matter and related concepts such as belonging and social support.¹⁰ Currently, to our knowledge, only one study has examined the relationship between matter and loneliness. Flett et al. explored loneliness and significance as part of a larger study. A sample of 232 undergraduate students completed various tests, including a measure of the trait of loneliness and a five-item scale of overall significance. A strong negative relationship was found between significance and loneliness ($r=-0.65$) confirming that a low sense of overall significance in relation to others was associated with a greater trait of loneliness among both men and women. Additional results showed that feelings of unimportance partly mediated the association between reports of abuse and loneliness.¹¹

Although no serious theoretical attention has yet been paid to loneliness and importance viewed through a conceptual lens, Erich Fromm has drawn

---

6 Rosenberg and McCullough, *Ibid.*, 170.

7 Mark, R. Leary and Jennifer, Acosta. *Acceptance, Rejection, And The Quest For Relational Value in Cambridge Handbook Of Personal Relationships*. 2018.

8 Gordon, Flett, Abby, L. Goldstein, G. Ingrid Pechenkov, Taryn, Nepon and Christine Wekerle. "Antecedents, Correlates and Consequences of Feeling Like You Don't Matter: Associations With Maltreatment, Loneliness, Social Anxiety, And The Five-Factor Model". *Personal. Individ. Differ.* 92, (2016): 52–56. doi:10.1016/j.paid.2015.12.014

9 Flett, *Ibid.*(2016), 54.

10 Rosenberg and McCullough, *Ibid.*, 170.

11 Flett, *Ibid.*(2016), 55.

some useful conclusions and Flett describes in his extensive review of the psychology of matter the impact that Fromm had on the field of matter and how his ideas deserve more attention, not only because of their influence on Rosenberg and McCullough.¹² In particular, for our purposes, Fromm suggested that feelings of powerlessness (prophetically written in the context of the world events of the time) and personal insignificance (i.e. feelings of unimportance) are closely intertwined with feelings of loneliness.¹³ Indeed, the mandatory impact of the social isolation of people around the world due to the public health crisis associated with the coronavirus has renewed the need to study the correlates of loneliness and populations at particular risk.¹⁴ In particular, Flett and Zangeneh describe the vulnerability to psychological pain of those people who are lonely and feel unimportant, that their life is devoid of meaning.¹⁵ Given these historical and contemporary observations, there is a clear need for programmatic research into loneliness and feelings of unimportance. Given past research that has documented a stronger association between loneliness and lack of support or affection from peers, it is expected that low feelings of value for friends may be a particularly important predictor of loneliness among young women and goes beyond research on baseline affiliation in this population.¹⁶

The problem of loneliness is the wrong side of human social nature. A collective lifestyle contributes to survival in difficult situations, and social isolation is one of the most difficult tests. From time immemorial, exile has been used as punishment: sending a small child to a nursery, boycott and neglect in teenage groups, solitary confinement, etc. But isolation (an objective measurable phenomenon) is not identical to loneliness - subjective psychological people experience discomfort when their network of social relations is significantly inferior in quality or quantity.¹⁷ Some people can be content with limited social contact and being physically distant from others, are quite comfortable to exist, even to make scientific discoveries, creative breakthroughs and spiritual insights. At the same time, a person can lead an active social life, have a family, but feel lonely. Unlike isolation, loneliness

---

12 Gordon, Flett. *The Psychology of Mattering: Understanding The Human Need To Be Significant*. Cambridge, MA: Academic Press/Elsevier, 2018.

13 Erich Fromm, "On the Feeling of Powerlessness-Erich Fromm's Early Writings", *Zum Gefühl der Ohnmacht in Zeitschrift für Sozialforschung*, Paris 6, (1937): 95–119.

14 Gordon Flett, Masood Zangeneh, *Mattering as a Vital Support for People During the COVID-19 Pandemic: The Benefits of Feeling and Knowing That Someone Cares During Times of Crisis*, *Journal of Concurrent Disorders*, Vol. 2, No: 1, (2020): 106-123.

15 Flett and Zangeneh, *Ibid.*, 112.

16 R. Steven, Asher and Molly Stroud Weeks, "Loneliness and Belongingness in the College Years" in *The Handbook of Solitude*. eds. R. J. Coplan and J. C. Bowker, New York: Wiley & Sons, (2014): 283–301.

17 Daniel Perlman and Letitia Anne Peplau, "Loneliness", *Encyclopedia of Mental Health*, Academic Press, (1998): 571.

reflects an internal disorder in a person's relationship to society and himself. This experience arises due to inadequate satisfaction of the social needs of a person, the lack of a reliable object of attachment, which leads to a feeling of being abandoned, unnecessary.¹⁸ It can take place both in a situation of isolation (voluntary or forced), and in different types of relationships - in the presence of other people, but without psychological contact with them. Alienation in thoughts, needs and actions from other people, awareness of one's non-identity is accompanied by dissatisfaction, stress and other painful conditions. Loneliness can be a natural reaction of a person to certain life situations (such as moving, divorce of spouses, separation of a child from parents, loss of loved ones, etc.) or a stable personality characteristic. The loss of emotional ties, the rejection of generally accepted traditions, norms, values trigger the process of marginalization and destruction of the individual. Thus, loneliness is an indicator of non-integration, inability of a person to the social world. It is necessary to distinguish temporary voluntary solitude - loneliness - from loneliness, as well as a solitary lifestyle filled with existential meaning.

Loneliness is a complex, heterogeneous and ambiguous phenomenon that requires scientific understanding and practical study. Identification of cognitive schemes and models that provoke loneliness is useful primarily in practical terms, since it will allow us to develop effective programs for the socio-psychological support of lonely people, and in theoretical terms, to better understand the binary human nature, which combines both the needs for autonomy and attachment, and also explain the problems of social exclusion in modern society. Thus, in line with the cognitive approach, it is advisable to consider loneliness as a subjective assessment of the degree of one's not being included in contacts with other people, as well as its potential positive or negative impact on the quality of life. This includes cultural norms and rules of interaction, ideas about the importance of various social roles (in particular, marital and maternal), regulating the principles of building relationships, self-identification and assessing one's social skills.

References

- Asher, R. Steven, and Weeks, Molly Stroud. "Loneliness and Belongingness in the College Years" in *The Handbook of Solitude*. eds. R. J. Coplan and J. C. Bowker, New York: Wiley & Sons, (2014): 283–301.
- Cacioppo, T. John, and Cacioppo, Stephanie. "Older Adults Reporting Social Isolation or Loneliness Show Poorer Cognitive Function 4 Years Later". *Evid.Based Nurs.* 17, (2014): 59–60. doi: 10.1136/eb-2013-101379
- Flett, Gordon, Goldstein, L. Abby, Pechenkov, G. Ingrid, Nepon, Taryn, and

---

18 S. Robert, Weiss. "Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation", Cambridge, MA: MIT Press, (1973): 580.

- Wekerle, Christine. "Antecedents, Correlates and Consequences of Feeling Like You Don't Matter: Associations With Maltreatment, Loneliness, Social Anxiety, And The Five-Factor Model". *Personal. Individ. Differ.* 92, (2016): 52–56. doi:10.1016/j.paid.2015.12.014
- Flett, Gordon. *The Psychology of Mattering: Understanding The Human Need To Be Significant*. Cambridge, MA: Academic Press/Elsevier, 2018.
- Flett, Gordon, Zangeneh, Masood. "Mattering as a Vital Support for People During the COVID-19 Pandemic: The Benefits of Feeling and Knowing That Someone Cares During Times of Crisis". *Journal of Concurrent Disorders*, Vol.2, No:1, (2020): 106-123.
- Fromm, Erich, "On the Feeling of Powerlessness-Erich Fromm's Early Writings", *Zum Gefühl der Ohnmacht in Zeitschrift für Sozialforschung*, Paris 6, (1937): 95–119.
- Hostinar, E. Camelia, Sullivan, M. Regina, and Gunnar, R. Megan. "Psychobiological Mechanisms Underlying The Social Buffering Of The Hypothalamic-Pituitary-Adrenocortical Axis: A Review Of Animal Models And Human Studies Across Development". *Psychol. Bull.* 140, (2014): 256–282. doi: 10.1037/a0032671
- Lasgaard, Matthias, Goossens, Luc, and Elklit, Ask. "Loneliness, Depressive Symptomology, And Suicide Ideation In Adolescence: Cross-Sectional And Longitudinal Analyses". *J. Abnorm. Child Psychol.* 39, (2011): 137–150. doi: 10.1007/s10802-010-9442-x
- Lee, Chih-Yuan Steven and Goldstein, E. Sara. "Loneliness, Stress, And Social Support In Young Adulthood: Does The Source Of Support Matter?" *J. Youth Adolesc.* 45, (2016): 568-580. doi:10.1007/s10964-015-0395-9.
- Leary, R. Mark, and Acosta, Jennifer. *Acceptance, Rejection, And The Quest For Relational Value in Cambridge Handbook Of Personal Relationships*. 2018.
- Perlman, Daniel and Peplau, Letitia Anne, "Loneliness", *Encyclopedia of Mental Health*, Academic Press, (1998): 571-581.
- Rokach, Ami. "Perceived Causes of Loneliness In Adulthood". *J. Soc. Behav. Pers.* 15, (2019): 67–84.
- Rosenberg, Morris, and McCullough, B.Claire. "Mattering: Inferred Significance And Mental Health Among Adolescents". *Research in Community Mental Health 2*, (1981): 163–182.
- Uchino, N. Bert. "Social Support And Health: A Review Of Physiological Processes Potentially Underlying Links To Disease Outcomes". *J. Behav. Med.* 29, (2006): 377–387. doi: 10.1007/s10865-006-9056-5
- Wang, Jingyi, Lloyd-Evans, Brynmor, Marston, Louise, Ma, Ruimin, Mann, Far-

hana, Solmi, Francesca, Johnson Sonia. "Epidemiology of Loneliness in a Cohort of UK Mental Health Community Crisis Service Users". *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.* 55, (2020): 811–822. doi: 10.1007/s00127-019-01734-6

Weiss, S. Robert. "Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation", Cambridge, MA: *MIT Press*, (1973): 580.

Yıldız, Mehmet Ali "Serial Multiple Mediation of General Belongingness and Life Satisfaction in the Relationship Between Attachment and Loneliness In Adolescents". *Educ. Sci. Theory Pract.* 16, (2016): 553–578. doi: 10.12738/estp.2016.2.0380

LONELINESS AS A LIFESTYLE OF ADULTS IN THE CONTEXT OF DIGITAL COMMUNICATION

B.T. TOLEPBERGENOVA

Psychologist, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan,
btolepbergenova@gmail.com

E.I. BARABANOVA

Associate Prof., S.Amanjolov East Kazakhstan University

Abstract

The report presents the results of a study of the features of loneliness as a lifestyle of modern adults. The main personal and social factors of loneliness are identified as a problem of modern society in the context of digital communication. The emotional state of people living alone was determined, as well as the main thoughts adults have when they evaluate themselves as single people. The reasons for living alone, as well as the positive and negative aspects of living alone, are highlighted. Data were obtained on the expectations of adults and the preferences of cohabitation.

Keywords: *Loneliness, Emotions, Adults, Lonely People, Society, Solo Life, Communications, Digital Communications.*

Öz

Bu çalışma, modern yetişkinlerin bir yaşam tarzı olarak yalnızlığın özelliklerine ilişkin bir çalışmanın sonuçlarını sunmaktadır. Yalnızlığın temel kişisel ve sosyal faktörleri dijital iletişim bağlamında modern toplumun bir sorunu olarak tanımlanmaktadır. Bekâr yetişkinlerin sahip oldukları temel düşüncelerin yanı sıra, yalnız yaşayan kişilerin duygusal durumları da belirlenmiştir. Yalnız yaşamamanın nedenleri, yalnız yaşamamanın olumlu ve olumsuz yönleri vurgulanmıştır. Yetişkinlerin beklentileri ve birlikte yaşama tercihlerine ilişkin veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yalnızlık, Duygular, Yetişkinler, Yalnız İnsanlar, Toplum, Yalnız Yaşam, İletişim, Dijital İletişim.*

The concept of “loneliness” has been considered from different angles since ancient times, but traditionally in culture and everyday life, loneliness gets a more negative connotation in its meaning. Even in Ecclesiastes it is said: “... if one falls, then the other will raise his comrade. But woe to one when he falls, and there is no other to lift him up¹. According to Aristotle, loneliness is not formulated as an unambiguous value. Aristotle says that a virtuous person cannot be lonely, isolated from the polis, from society, because in this way he cannot achieve happiness “... one who, by virtue of his nature, and not due to random circumstances, lives outside the state, or underdeveloped in the moral sense, a being, or a superhuman...”²

The most significant evidence of people’s orientation towards life together is the creation of a family, the unit of society. Turning to the history of mankind in all cultures, it is the family, and not the individual, that forms the basis of social and economic life. Recognition of the role of the family in ensuring material and moral well-being was reflected in numerous Kazakh proverbs: “Animals are looking for a place to live, a man is looking for a relative”, “The more people, the better the catch”, “A man running away from his people shall not be buried”, “A colt may run around but it will never leave its herd”, “A lake will grow where people will set their foot”, “The one walking along with his people swallows butter; the one walking behind his people swallows dust.” Considering alternative ways of collectivization among people, one thing remains unchanged: always and everywhere a person organized their life in such a way that they were not alone, but in a circle of their own kind, in order to survive in the literal and figurative sense.

In the modern world, one can give examples of life situations in which favorable conditions are created in the form of communities for lonely people of all ages. So, in Stockholm, where 60% of all dwellings are occupied by single people, in the city of Södermalm in Sweden there is a public institution Färdknäppen for single people over 40 years old, which includes many public spaces: a library, a TV room, a gym, a carpentry, a weaving and most importantly, the dining room, where most residents meet to dine and socialize. It is a place where people live their “lonely life together.”³

---

1 Kniga, Ekkleziasta // Voprosy filosofii, 1991. N 8. (in Russ), 145.

2 Aristotel’, Sochineniya. T. 4. M., 1986. (in Russ), 11.

3 S. Casanave Book Review: “Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone ” by Eric Klinenberg [Elektronnyj resurs] / S. Casanave. –

Modern Kazakh society is characterized by social, political, economic and other types of instability, which lead to the fact that a person sometimes begins to realize their own uselessness and the inability to realize their personal abilities. This situation can lead to avoidance of contact with other people due to fear of criticism, poor interpersonal skills, low socialization due to fear of failure in relationships, social exclusion and the formation of feelings of loneliness. During the pandemic, the problem of loneliness and isolation has risen even more acutely: people lack live communication, but there is a difference between being alone and feeling alone.

The relevance of this study is due to the growing interest in the individual life style of a person, which, on the one hand, is due to the loss of the meaning of human life in modern society, and, on the other hand, determines a sustainable way of psychological adaptation that affects the nature of interpersonal relationships, social interaction, and development self-regulation skills, which is associated with the mechanism of coping behavior.

According to the Generations and Gender survey, less than half of those aged 18-29 (42.4%) have a partner, which is lower than for the general population. In the metropolitan regions (Nur-Sultan and Almaty), the proportion of young people without a partner is much higher, which may be due to the fact that metropolitan youth are more involved in education and career development, postponing the creation of a family.⁴

Cross-country comparisons of the marital status of young people according to population censuses show that the proportion of married men and women aged 20–29 in the Republic of Kazakhstan is lower than in other CIS countries, while the proportion of divorced young people is minimal.⁵ Urbanization as a cause of loneliness.⁶ The problem of loneliness in a crowd of people or among hundreds of users of social networks, albeit connected by common interests, is one of the main problems of communication.⁷

Elektron. tekstovye dan. – WASHINGTON POST, 2012. – Rezhim dostupa: https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/2012/02/14/gIQApdKcYR_story.html?_ddid-8-1617106560, svobodnyj.

4 Osnovnye rezul'taty analiza dannyh pervoj volny obsledovaniya «Pokolenie i gender» v Respublike Kazahstan, 2019 (in Russ).

5 SHCHerbakova, E.M. Molodezh' SNG: shtrihi k demograficheskomu portretu / Demoskop Weekly. 2014. № 615-616. <http://demoscope.ru/weekly/2014/0615/barometer615.pdf> (in Russ).

6 Abdrazakov E.: Odinochestvo – rak razvitiya gorodov <https://orda.kz/abdrakov-odinochestvo-rak-razvitiya-gorodov>, svobodnyj (in Russ).

7 Provotorova, T. G. Problema odinochestva v social'nyh setyah / T. G. Provotorova. — Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. — 2016. — № 6 (110). — S. 676-679. — URL: <https://moluch.ru/archive/110/26876/> (data obrashcheniya:

The psychological feeling of loneliness, namely loneliness among people, is a complex and paradoxical problem. The phenomenon of loneliness cannot be reduced to physical or social isolation, lack of communication or marital status of a person. A modern person, one way or another involved in a large and complex network of communications, often feels lonely even in a big city. The relevance of the problem of attitudes towards “voluntary loneliness” is due to the fact that psychological loneliness can generate acute emotional reactions to the situation that are dangerous for the individual, and in the case of chronic loneliness, reduce the quality of a person’s psychological and social life, the possibility of their self-realization.

In order to study the attitude of modern people to the phenomenon of loneliness, 64 respondents living in the Republic of Kazakhstan took part in the survey: adults aged 20 to 60 years (random sample). Of the 64 respondents: 34% - men and 66% - women of different nationalities, namely Kazakh (41%), Russian (48%) and other (11%). It features people of various ethnic backgrounds. The main age is represented by adults in the range of 20–35 years. To conduct the study, we developed a questionnaire “The attitude of modern young people to the phenomenon of loneliness (Solo Life)”, which includes 12 questions. The questions conditionally determine the following factors of young people’s attitude to the phenomenon of “loneliness”: personal understanding of the concept of loneliness, their subjective attitude towards lonely people, as well as the reason for the chosen attitude. Young people’s opinion about how the media treat single people, stereotyping of single people, possible advantages and limitations of living alone, possible consequences for a person, society and country, and the main reasons why, after all, some people prefer to live alone.

We also used the Differential Questionnaire for the Experience of Loneliness (DOPO) (created and validated in 2013 by E. N. Osin and D. A. Leontiev). The test consists of 8 subscales that measure the experience of loneliness: isolation, self-awareness, alienation, dysphoria, problem loneliness, need for company, joy of solitude, solitude resource; two aspects of attitudes towards loneliness: positive loneliness and dependence on communication. The survey was conducted online using the Google Forms web service.

Most of the sample 37.5% live alone and 39.1% are persons living with a parent(s). Given this fact, in our case, we considered the answers of all respondents, as we understood that there are many factors that limit respondents in the ability to live alone. Loneliness can also be experienced by living together with another person. Most of the respondents (25%) live

alone for more than five years, but the analysis of the data presented also indicates that there are a number of respondents (22%) who live alone for less than three years, which indicates that living conditions in the last times have changed and respondents have made the choice of living alone only recently.

Speaking about the feelings and sensations of adults, one can generally determine the tendency to evaluate the phenomenon of loneliness in a positive aspect. Respondents, for themselves personally, feel that living alone brings freedom and independence (66%), comfort (55%) and tranquility (50%). At the same time, in 33% of cases, respondents experience loneliness, which indicates a negative assessment of this phenomenon. Less than 15% of people consider focusing on the negative thoughts and feelings that can accompany living alone.

Thus, considering the positive assessment of this phenomenon, one can refer to the work and research of Eric Klinenberg, professor of sociology at New York University and author of the book *Going Solo*. He says that life in solitude is rapidly gaining momentum and becoming less stigmatized, as it acquires a more privileged status, and also at certain points in modern life, living in voluntary solitude may well be a more desirable state.⁸ Unfortunately, notes Eric Klinenberg, discussions of the solitary lifestyle “tend to present it as a clear social problem, a sign of narcissism, fragmentation and weakening of social life.” The researcher intends to dispel this myth.⁹ E. Klinenberg admits that there is a lot of evidence that living alone can harm. Exile was once considered the most severe form of punishment: a fate worse than death. Indeed, throughout history and in all cultures, the family unit has been the building block of society, crucial to protection, food gathering, and reproduction. Other species also show a tendency to collective living. Even hermit crabs, despite their name, need company. Left alone, they suffer from declining health and may lose a leg or a claw.

However, many people interviewed for E. Klinenberg’s study (from young professionals to divorced middle-aged people and independent older people) confirm the benefits of single life. They describe the feeling of complete freedom, the joy of being able to follow your own schedule, being able to indulge your habits and focus on your own growth and development instead of always thinking or caring about someone else. No compromises. No casualties. No investment. These optimistic loners tend to be more socially active, not less. “Although we often associate living alone with social isolation,” writes E. Klinenberg, “for most adults, the opposite

---

8 S. Casanave Book Review, *ibid*.

9 S. Casanave Book Review, *ibid*.

is true.”¹⁰ It also notes the fact that while living in voluntary loneliness, you do not necessarily have to experience a feeling of loneliness on a cognitive or physical level. What’s remarkable about these optimistic “loners” is that they see the “solo” life not as an opportunity to step back, but as a chance to lend a helping hand. Instead of being constrained by relationship demands or family obligations, they are free to engage in what the sociologist Émile Durkheim has called “the cult of personality”¹¹.

Considering the attitude in modern society from a negative side, one can turn to modern studies of the problem of loneliness by Bella De Paulo, a professor of social psychology. So, in her article “No Shelter for Singles: The Perceived Legitimacy of Marital Status Discrimination”, she describes the formed form of stigmatization and discrimination against single people. The article describes very well how “loners” are deprived by the tax, insurance companies, social programs and, of course, public institutions. The study showed that people do believe in the prejudice associated with single people. Continuing to consider the results of our study, it can be noted that 61% of respondents answer that due to loneliness they have the freedom for self-development and self-realization. In this case, the respondents see their loneliness as a valuable resource for self-knowledge, creativity and self-development. But it is also worth noting that about 35% are constantly immersed in work, which does not allow them to deal with other issues and possibly improve their personal lives, or they cannot get close to anyone. 30% of adults believe that they do not know what they want or do not want to get married and are too selective in their choice.

Returning to the analysis of the possible reasons for living alone, we also offered a number of answers that were evaluated through the prism of our own views on life. In 48% of cases, respondents note that living alone allows them to independently manage their time, needs, plans. At the same time, 44% point to the difficulty in choosing a partner with whom they would match in values. 39% of adults have had a negative experience, which affects living alone now. 10-20% of adults identify a number of negative reasons that prevent social isolation (preference for solitude as a lifestyle, not to depend on another, excessive demands on a partner, financial difficulties, lack of time, lack of purpose in life, etc.). Paying attention to the positive aspects of living alone, it can be determined that in 52% of cases, respondents see the benefits of living alone, gaining freedom when no one encroaches on your space, whatever it may be, and also in 45% of cases note, that there are opportunities to develop and realize their potential.

---

10 S. Casanave Book Review, *ibid*.

11 Sociologiya: Eyo predmet, metod, prednaznachenie / Dyurkgejm E.; pre. s fr. Gshchfmana A.B. M., 1995. (in Russ).

41% of adults are unhappy that a single lifestyle does not allow them to have a permanent sexual partner. 30% experience constant psychological pressure from relatives. About 20% indicate the absence of children, the inability to live in the present, and financial and domestic difficulties. For the majority of respondents (53%), expectations for later life are focused on living together with a partner and children, 11% of the sample consciously chose to live alone in the future.

Summarizing the data obtained from the study on the Differential Questionnaire of the Experience of Loneliness, we can say that the respondents do not have actual severity in the experience of isolation, lack of emotional closeness or contacts with people and the respondent's awareness of himself as a lonely, isolated person. It cannot be said unequivocally that respondents experience positive emotions in situations of solitude, that they know how to appreciate them and strive to consciously spend time alone with themselves in their own lives. But to a certain extent, the respondents have the ability to find a resource in situations of solitude and positive emotions in connection with solitude. The study made it possible to draw the following conclusions:

- the trend of a positive attitude towards the phenomenon of loneliness in adults;
- adults chose loneliness as a way of life on a temporary basis, as a kind of transitional stage in the formation of personality;
- adults are at the middle level of self-acceptance and awareness of their loneliness;
- most of the sample in the future still expects to lead a different way of life, namely, to live together with a partner and children, which means that to a greater extent the respondents chose this way of life on a temporary basis in order to obtain certain benefits for themselves in the form of freedom, which allows you to achieve a certain level of self-realization and actualization at the current stage of life, or in other words, independently regulate and control your own behavior, plan and organize your living space, find ways to actualize the resources of your own development. In contrast to this, it can be said that one of the often-chosen negative aspects of the current lonely life of the respondents, in the form of the absence of a loved one and closeness in general, a demonstration of a decrease in satisfaction with the circumstances of one's own life, give impetus to achieving current goals for self-development, they were able to reach the level of their expectations and life together with a partner

and children.

Despite the fact that at the moment there are two categorically different opinions on this phenomenon and research has been carried out since the last century, the issues of loneliness and attitudes towards it remain relevant to this day. The choice of life alone for a person is not only a phenomenon that requires the adoption of response measures in the form of social assistance, guarantees, compensations and the creation of material goods for a decent existence. But it is also possible to implement some options for adaptation and support for people who find themselves in a situation where they experience a feeling of loneliness due to the fact that modern living conditions dictate the formation of new communities. We now need to understand that in voluntary solitude there is no danger of destroying social ties or different ways of interacting. It demonstrates the further recognition of the values of individualism, the adoption by members of society of a certain form in order to understand the most important characteristics of the life of a modern person.

References

- Kniga, Ekkleziasta // Voprosy filosofii, 1991. N 8. (in Russ)
- Aristotel', Sochineniya. T. 4. M., 1986. (in Russ)
- S. Casanave Book Review: "Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone" by Eric Klinenberg [Elektronnyj resurs]/S. Casanave. – Elektron. tekstovye dan. – WASHINGTON POST, 2012.– Rezhim dostupa: https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/2012/02/14/gIQApdKcYR_story.html?_=ddid-8-1617106560,svobodnyj.
- Osnovnye rezul'taty analiza dannyh pervoj volny obsledovaniya «Pokolenie i gendr» v Respublike Kazahstan, 2019 (in Russ).
- SHCHerbakova, E.M. Molodezh' SNG: shtrihi k demograficheskomu portretu / Demoskop Weekly. 2014. № 615-616.<http://demoscope.ru/weekly/2014/0615/barometer615.pdf> (in Russ).
- Abdrzakov E.: Odinochestvo – rak razvitiya gorodov <https://orda.kz/abdrzakov-odinochestvo-rak-razvitija-gorodov,svobodnyj> (in Russ).
- Provotorova, T. G. Problema odinochestva v social'nyh setyah / T. G. Provotorova. — Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. — 2016. — № 6 (110). — S. 676-679. — URL: <https://moluch.ru/archive/110/26876/>

(data obrashcheniya: 05.12.2021) , svobodnyj. (in Russ).

Sociologiya: Eyo predmet, metod, prednaznachenie / Dyurkgejm E.; pre. s
fr. Gshchfmana A.B. M ., 1995. (in Russ).

LONELY WOMEN MIGRANTS IN THE DIGITAL AGE

Sergey RYAZANTSEV

Prof.Dr., Institute for Demographic Research, FCTAS RAS, Moscow, Russia

Tamara ROSTOVSKAYA

Prof.Dr., Institute for Demographic Research, FCTAS RAS, Moscow, Russia

Svoplyasova Svetlana YURIEVNA

Institute for Demographic Research, FCTAS RAS, Moscow, Russia

---

In the context of digitalization, loneliness is becoming one of the fundamental human problems. An accurate understanding of this phenomenon and its transformation during the pandemic period is possible only with an interdisciplinary approach. Revealing the concept of loneliness, sociologists describe two models. The first is connected with the individual's awareness of the lack of connections. It includes the process of self-assessment of the individual, who is aware of the incompleteness of his relationships with others. The second model emphasizes a person's need for communication and establishing close relationships with another person.

The problem of loneliness existed long before the emergence of a new strain of coronavirus and before the introduction of restrictive measures^{1,2,3,4}.

- 1 Berdyaev N.A. Me and the world of objects. Experience in the philosophy of loneliness and communication // Berdyaev N.A. Philosophy of the free spirit. M.: Respublika, 1994. - S. 480. 230-316.
- 2 Pascal B. Thoughts. M.: Anima, 2012. - P. 288
- 3 Chauliac N., Couillet A., Faivre S., et al. Characteristics of socially withdrawn youth in France: A retrospective study // International Journal of Social Psychiatry. 2017. Vol. 63 (4). P. 339—344. doi:10.1177/0020764017704474
- 4 Dubas J.S., Petersen A.C. Geographical distance from parents and adjustment

In Western countries, many have written and spoken about the phenomenon and even about the “epidemic of loneliness” widespread in the modern world. However, during the pandemic, new social content began to be superimposed on this phenomenon. 2020 is the year of the first wave of the pandemic caused by the outbreak of the new coronavirus infection COVID-19. It has become notable for all humanity. In all countries, radical restrictive measures have begun to be taken related to the general regime of self-isolation and the transition to a remote mode for employees of various organizations, schoolchildren, and students. So, in 2020 and 2021, millions of people were forced into isolation. People had to distance themselves from society for weeks and even months. The isolation due to the new coronavirus has affected various populations, including migrants.

The Russian Federation is one of the largest receiving countries for migrants. Every year, about 500-700 thousand people arrive in our country to stay there for a long time⁵. One of the most “popular” purposes of arrival is employment. According to the data of the Border Guard Service of the FSB of the Russian Federation, foreign citizens who arrived in pre-pandemic 2019 indicated this goal by about 13% of migrants. At the same time, this figure cannot be considered accurate since migrants, even indicating a different purpose of arrival, for example, private, can find employment in the country. The actual scale of labor migration is likely to be much higher.

The situation changed markedly in 2020 when the COVID-19 pandemic was declared and restrictive measures were introduced, leading to a significant migration reduction. The number of foreigners who entered Russia decreased by 3.4 times, amounting to 6.4 million, and the number of foreign citizens who indicated employment as the purpose of their arrival decreased by 3.8 times (1.1 million). However, during this period, the number of migrants in the country remained significant. Because due to restrictions in the operation of transport, as well as the extension of the validity of documents allowing foreigners to work in Russia, many migrants could not or did not want to return to their countries of origin.

Up to 2.5 million foreigners work in the country every year. Even though the share of women in the total flow is about 40-43%, among labor migrants, they are at least 30%. The central “donor” countries of migrants in general and labor migrants (and women migrants) in particular are the countries of Central Asia (Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan), as well as Ukraine and Moldova. According to the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, the number of migrants who registered at the place of stay in 2020 amounted to 9.3 million people, two times less than a year earlier. At the same time, 68.6% were migrants from Central Asian countries. Among the migrants who

---

during adolescence and young adulthood // *New Directions for Child and Adolescent Development*. 1996. Vol. 1996 (71). P. 3—19. doi:10.1002/cd.23219967103

5 Official site of the Federal State Statistics Service. URL: www.gks.ru

arrived for employment, their share is even higher - 75.2%.

In 2021, the pandemic continued after failing to justify the hopes of scientists, physicians, and politicians. However, states began to lift restrictive measures gradually. Borders began to open. This predictably caused an intensification of migration processes. In the first six months of 2021 alone, almost 5 million people registered for migration in Russia at their place of residence, of which 71.2% were from Central Asian countries. The resumption of the work of organizations and enterprises caused a noticeable increase in the number of labor migrants. The share of arrivals from Central Asian countries in this migration flow reached 81.2%. Uzbekistan and Tajikistan are the two “major donors” of labor migrants to Russia among the Central Asian republics.

In Russia, there are regional differences in the intensity of international labor migration. The most attractive regions of the country for labor migrants from Central Asian countries are Moscow, Moscow region, St. Petersburg, Leningrad region, Kaluga region, Murmansk region, Khanty-Mansi Autonomous Okrug, Magadan region, and Amur region. At the same time, there are peculiar stable migration corridors from the countries of Central Asia to the regions of Russia. Thus, the proportion of migrant workers from Tajikistan who initially entered the migration register is the largest in the total population of Moscow, the Moscow Region, St. Petersburg, the Leningrad Region, and the Krasnoyarsk Territory. Migrant workers from Kyrgyzstan are most often registered in St. Petersburg, Leningrad region, Murmansk region, Khanty-Mansi Autonomous Okrug, Magadan region, and Sakhalin region, migrants from Kazakhstan - in the Murmansk region, Khanty-Mansi Autonomous Okrug, Magadan region, migrants from Uzbekistan - in St. Petersburg, Leningrad region, Amur region, Murmansk region, and Magadan region.

Most often, migrant workers are employed in trade, repair of vehicles, manufacturing, and construction (more than 40% of the total number of employed migrant workers). As a rule, they occupy the positions of salespeople, drivers, and operators of mobile equipment, as well as construction workers (except electricians) (57% of the total number of employed migrant workers in these areas)⁶.

Migrant women are predominantly employed in trade, manufacturing, and household work. About half of the migrant women hired by households do cleaning work, provide housekeeping services, and are housekeepers. Also, many women are employed in constructing houses, apartments, and dachas, caring for the elderly and sick family members (about 110 thousand people in each area).

---

6 Sivopliasova S.Yu. Women’s labor migration during the COVID-19 pandemic // Scientific Review. Series 1. Economics and law. - 2020. - No. 3. - S. 106-113. DOI: 10.26653/2076-4650-2020-3-09.

Previous studies show that during the COVID-19 pandemic, women labor migrants were less vulnerable than men. This is mainly due to the peculiarities of women's employment. Since restrictive measures did not affect grocery stores, migrant women kept their jobs as sellers, packers, etc. Families using nannies often wanted helpers to live with them. Migrant women, unlike local women, willingly agreed to such conditions. In the context of the suspension of large racks, foreign women employed in construction were able to quickly reorient themselves to repair work in private households (apartments, summer cottages). From an economic point of view, some balance has been maintained for migrant women. However, social distancing, the inability to see relatives and friends, spouses, and children live, exacerbated the feeling of "loneliness." The work and life of migrant women, as a rule, is challenging; they live in small premises, and rent a room or apartment for several people. The working day of migrant women often exceeds eight hours.

The Institute for Demographic Research of the Federal Research Sociological Center of the Russian Academy of Sciences conducted a series of sociological surveys among migrants from the countries of the former USSR, including Central Asia, from 2019 to 2021. Fundamental problems faced by migrant women in the Russian host society were identified: difficult working conditions, long working hours, crowded living in small rooms, breaks in family relations, and inability to find a husband (partner) to live together. During the COVID-19 pandemic, some issues have become more acute, for example, loss of a job, loss of health, aggravation of family conflicts under lockdown, and loss of income.

The job loss during the lockdown pushed migrant women online to look for work. A study based on the BigData method showed that women from Central Asian countries began to more often look for work through electronic means, including through the JOB.Ru and Head Hunter websites. The most active migrant women are from Kyrgyzstan, where Russian remains the official language. Women from Uzbekistan and Tajikistan are less active. However, compared to men from their countries, migrant women are still less informed about job search and rely more on social contacts.

In a situation where the situation of female migrants is deteriorating in Russia, a system of crisis centers should be developed to assist specifically women in the national languages of the countries of origin of migrants. It is also necessary to develop intercultural communication clubs between migrants and the local population, which will contribute to expanding contacts, communication, interethnic marriages, and solving the problems of loneliness.

References

- Berdyayev N.A. Me and the world of objects. Experience in the philosophy of loneliness and communication // Berdyayev N.A. Philosophy of the free spirit. M.: Respublika, 1994. - S. 480. 230-316.
- Chauliac N., Couillet A., Faivre S., et al. Characteristics of socially withdrawn youth in France: A retrospective study // International Journal of Social Psychiatry. 2017. Vol. 63 (4). P. 339—344. doi:10.1177/0020764017704474
- Dubas J.S., Petersen A.C. Geographical distance from parents and adjustment during adolescence and young adulthood // New Directions for Child and Adolescent Development. 1996. Vol. 1996 (71). P. 3—19. doi:10.1002/cd.23219967103
- Official site of the Federal State Statistics Service. URL: www.gks.ru
- Pascal B. Thoughts. M.: Anima, 2012. - P. 288
- Sivopliasova S.Yu. Women's labor migration during the COVID-19 pandemic // Scientific Review. Series 1. Economics and law. - 2020. - No. 3. - S. 106-113. DOI: 10.26653/2076-4650-2020-3-09.

DİJİTALİN İNSANDA İZDÜŞÜMÜ

Necip ŞEKER

Üsküdar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi,
necip_seker@hotmail.com

Öz

Günümüzde hayatın hemen her alanını sarıp sarmalayan teknoloji unsurları toplumsal yaşamda dijitalleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Dijitalleşmeyle birlikte toplumsal yaşamda sosyal ilişkiler, iş ilişkileri ve üretim ilişkileri değişime uğramaktadır. Dijitalleşmeye yön veren unsur ise yapay zekâ çalışmalarıdır. Yapay zekâ, insan kol gücü ve düşünme yetisine gereksinim duymadan üretim sağlayan makinelerle birlikte yeni bir teknoloji inşa etmiş durumdadır. Yapay zekânın bir üst akıllı olan sürekli daha iyiye mükemmeye doğru bir çalışma ve gelişim süreci olarak transhümanizm felsefesidir demek yerinde bir tespit olacaktır. Transhümanizm “Uygulamalı akıl yoluyla, özellikle yaşlanmayı ortadan kaldırmak ve insanın entelektüel, fiziksel ve psikolojik kapasitelerini büyük ölçüde artırmak için yaygın olarak kullanılabilir teknolojiler geliştirilerek ve yaygınlaştırılarak, insanlık durumunu temelden iyileştirme olasılığını ve arzu edilebilirliğini onaylayan entelektüel ve kültürel hareket” şeklinde alan yazınında tanımlanmıştır. Transhümanizm felsefesi temelde üst-insanı kendisine merkez almaktadır. O halde üst-insanı şimdiki insandan uzaklaştırmanın toplumsal yaşamda beraberinde getireceği sosyal dezenformasyonların ve risklerin üzerinde düşünmek insanlığın teknolojiyle birlikte uyumlu gelişimi açısından faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizm, Dijitalleşme, Sanal Varoluş, Dijital Tüketim.

Abstract

Today, technology elements that envelop almost every area of life have brought digitalization in social life. With digitalization, social relations, business relations and production relations are changing in social life. The factor that guides digitalization is artificial intelligence studies. Artificial intelligence has built a new technology together with machines that provide production without the need for human arm power and thinking ability. It would be an appropriate determination to say that it is the

philosophy of transhumanism as a work and development process, which is a superior mind of artificial intelligence. Transhumanism is defined in the literature as "an intellectual and cultural movement that affirms the possibility and desirability of fundamentally improving the human condition through applied reason, particularly by developing and disseminating widely usable technologies to eradicate aging and greatly increase human intellectual, physical and psychological capacities". . The philosophy of transhumanism basically centers on the superhuman itself. In that case, it will be beneficial for the harmonious development of humanity together with technology to think about the social disinformation and risks that will be brought along in social life by removing the superhuman from the current human.

Keywords: *Transhumanism, Digitization, Virtual Existence, Digital Consumption*

Giriş

İnsan sosyal kimliğiyle birlikte toplumsal süreçlerde varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda günümüze kadar ki evrimsel süreçlerle birlikte sürekli bir yenilenmeyle varlığını devam ettirmekte ve dönemsel gelişmelere paralel olarak yeniliği yakalama güdüsüyle hareket etmektedir. Öyle ki bu süreçte insan ve eylemleri meta haline gelmiş, şu an ki haliyle teknoloji de bu metayı merkezi-yetsizleştirmiştir. İnsanın eylemleri teknolojinin kendisine sunduğu kadarıyla sınırlı kalmış durumdadır. Hemen herkesin elinde bulunan akıllı telefonlarla birlikte dijital bir ağın çeperine düşmüş durumdadır. Özellikle insanlar arasında yüz yüze ilişkiler dikkat çekici bir dönüşümle sanal mecralarda kurulan ilişkilere evrilmiştir. Bu haliyle değerlendirildiğinde ağ toplumuna geçmiştir şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Toplumların içerisinde bulunduğu çağdaki gelişmelerle birlikte yaşamayı ve gelişmeyi başarabilmesi önemli bir husustur. Nihayetinde Marxist teoriye göre insanların yaşama biçimlerini yine üretim ilişkileri belirlemektedir. Dijital bir dönüşüm döneminde maddi üretim ilişkileri kaçınılmaz bir şekilde değişime uğrayacak ve bu durum insanların sosyal ilişkilerine hatta sosyal sınıfların farklılaşmasına yol açacaktır. Özellikle Covid-19 Pandemisi döneminde son iki yıldır meydana gelen gelişmeler ve buna paralel olarak kendisine yer bulan dijital, toplumsal yaşamda çalışma şekillerinden sosyal ilişkilere kadar etkisini göstererek söz sahibi olma konumuna gelmiştir. Pandeminin sonuçlarından biri olan dijitalleşme artık geri dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkarmıştır insanoğlunu. Belki de küresel çapta yoğun hissedilen bir kapalı sosyal izolasyon dönemi yaşanmasaydı dijital bu derece yer bulamayacaktı insanların hayatında. Netice itibarıyla dönüşüm başlamış bulunmakta ve insanların yaşamlarının merkezine oturmuş durumdadır. Burada yine Marxist teoriden yola çıkılarak teknolojik materyalizmden söz edilmesi mümkündür. Çünkü dijital artık insanların hayatlarına yön verme erkine sahip konuma gelmiştir, insan sorgusuz bir şekilde kendisini bu erke teslim etmiş durumdadır. O halde bu dönemi sosyal ilişkileri de teknolojinin insanlara sunduklarıyla yaşanacak bir dönem olarak adlandırmak mümkün-

dür. Tüm bu gelişmelere paralel olarak üst insanı öngören transhümanizmin konumlandığı yer dikkat çekicidir. Bugün itibariyle teknolojiyi yaratan insandır fakat teknolojinin yarattığı dijital sermaye insanı kendisinde hapsetmiş konumdadır. İnsan dijitalin kendisine sunduğu kadar sosyal ilişkilerine devam etme eğiliminde ve onsuz bir gün dahi kendisinde endişe uyandırmaktadır. Teknolojinin bu durumda hâkim güç konumuna hızla yaklaşmakta olduğunu değerlendirmek doğru olacaktır.

İnsanlık teknolojik ilerlemelerle birlikte birtakım süreçlerden geçerek günümüz itibariyle bulunduğu konuma gelmiş ve toplumsalın içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Özellikle sanayi devrimi ile insanlık kendisi adına büyük değişimlere maruz kalmış, makineyi hayatının merkezine alarak yaşam biçimlerini, iş yapma becerilerini ve bunlara paralel olarak sosyal sınıflara ayırarak toplumsal yaşamda var olma davranışları dahi keskin bir değişime uğramıştır. Bu devrimden sonra insanlık adına kendisinin özne olmaktan çıkmaya başladığı süreç başlamıştır şeklinde tespit yapmak mümkündür. Özellikle içinde bulunduğumuz son çeyrek yüzyıllık dönemde yüksek hızda gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve yapay zekâ çalışmaları insanı pasif edilgen konuma getirmiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte dijitali merkez alan insan Zygmunt Bauman'ın tabiriyle -akışkan- türde bir hayat yaşamaktadır.¹ Bu yaşamda insan davranışlarını alışkanlıklara ve rutinelere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan hızlı değişimlere maruz kalmaktadır. Pandemi döneminde yalnızlığı yaşayan insan pandemiden sonra tekrar eski toplumsal düzende hayatına devam edeceğini düşünse de bu dönemde başlayan evrimsel dönüşümün artık durdurulamayacağını farkına vararak yüksek hızda gelişen teknolojilerle kendisine sanal evrenler yaratma kapasitesine erişmiş duruma gelmiştir. Metaverse adı verilen bu sanal evrenler insanların günümüz toplumunun alternatifi, bir kaçış ya da ütopya olarak gerçeklikle örtüşmeyecek iki evrende tek bir var oluşun yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. Aslında son dönemde bu derece trend olan Metaverse, son yüzyılda yapay zekâ çalışmalarının geldiği nokta ve şimdilik bilindiği kadarıyla neticesidir. Peki bu metaverse evrenleri bir kaçış mekânı olarak betimlendiğinde insan neden şimdiki gerçekliğini ütopyik bir sanal varoluşta yaşamaya çalışıyor? Bu sorunun yanıtı tek bir nedenle açıklanamayacak olsa da en azından günümüz toplumunun tekdüzeleşmesi, kentlerin beton hapisane kompozisyonlarında insanları hapsetmesi olarak çalışmanın ortaya çıkardığı bir yanıt olabilir. 1901 yılında Frank Baum' un 'Oz Büyücüsü' adlı masalında 'Dorothy' adlı karakterin uçsuz bucaksız Kansas çöllerinde yaşadığını ve içerisinde bulunduğu ortama zamanla yabancılaşarak birlikte olduğu ortam ve insanlardan başka bir evreni 'Oz Diyarı'nı tasavvur etmesi ilk sanal kaçış mekânı örneğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İnsan yaklaşık bir yüzyılı aşan bir zaman dilimi öncesinde dahi içerisinde bulunduğu fiziksel ortamları yetinemeyip kendisine ütopyalar tasarlayacak kadar yine yeninin peşinden gitme güdüsü içerisinde hareket etmiştir. Bu durumda şehirleşmenin bugünkü kadar yoğun olmadığı

1 Bauman, Zygmunt, *Akışkan Hayat* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018)

dönemde dahi böyle bir düşünce hali beton kompozisyonlarına hapsolmuş sosyal yaşam ile de açıklanamayacaktır. Zamanın teknolojik olarak içerisinde bulunduğu durum tahayyül edildiğinde böyle ütopyik alternatifin insanın kendi iç dünyasındaki çatışmaların bir başkayı aramaya yönelttiği açıkça dile getirilebilir durumdur. Nitekim insanın içinde bulunduğu topluma yabancılaşması, kendi içinde bulunduğu yalnızlığı yine kendi gayretiyle giderebileceği yer olarak zihin dünyasında tahayyül edebileceği ütopyalar bir kaçış mekânı olarak değerlendirilebilmektedir.

Dijitalde Sanal Varoluş Teknikleri

Dijital dönüşümde sanal var olma ile ilgili iki türlü gerçeklik kavramı üzerinden bu çalışma sürdürülmüştür. Bunlardan ilki "Artırılmış Gerçeklik"tir. Artırılmış gerçeklik, 1960 yıllarında Ivan Sutherland ve öğrencilerinin Harvard ve Utah Üniversitelerinde bilgisayar grafikleri üzerine yaptıkları çalışmalarla ortaya çıkmıştır.² Bu teknolojiyi açıklamak için alanda yapılan araştırmada, "Gerçek dünya nesnelere yerine dijital ortam ürünlerinin kullanıldığı gerçeklik ortamı" şeklinde tanımlandığı tespit edilmiştir.³ Buradan da anlaşılacağı üzere artırılmış gerçeklikte fiziksel gerçeklikten kopma söz konusu değildir. Bu teknolojiye örnek vermek gerekirse 2016 yılında Pokemon Go Niantic tarafından geliştirilen "Pokemon Go" oyunudur. Akıllı telefonunda Pokemon Go uygulamasını kullanan kullanıcılar gerçek mahallelerde, sokaklarda pokemon avcılığı yapmışlar ve hatta birbirleriyle savaştırma gibi eylemlerde bulunma eylemini tecrübe etmişlerdir. Artırılmış gerçeklik teknolojisinde (AR) gerçeklikten tamamen bir kopuş söz konusu değildir.

Dijital dönüşümle birlikte insanların hayatına giren ikinci gerçeklik ise "Sanal Gerçeklik" tir. Sanal gerçeklik artırılmış gerçeklikten farklı olup, tamamen bir sanal evrende bulunma ve çepeçevre sarmalanma durumudur. Sanal Gerçeklik, katılımcılarına gerçekmiş hissi veren, bilgisayarlar tarafından yaratılan dinamik bir ortamla karşılıklı iletişim olanağı tanıyan, bir benzetim modelidir.⁴ Sanal gerçekliğin artırılmış gerçeklikten farkı kullanıcıya gittiği evrende sanki oradaymış hissini vermesidir. Kullanıcı fiziken bu dünyada gerçeklikte kalmasına karşın sanal evrende gözlük, eldiven gibi uyarılar yardımıyla sanki orada olduğunu hissetmektedir ve orada bulunan diğer sanal varoluşlarla da etkileşimde bulunabilmektedir. Sanal gerçekliğin günümüzde en bariz örneği metaversedir. Metaverse kavramı, Neal Stephenson'un 1992 yılında yazdığı 'Snow Crash' adlı bilim kurgu romanından esinlenerek bilimsel literatüre gir-

2 Rick Van, Krevelen and Ronald Poelman, "A Survey of Augmented Reality Technologies, Applications and Limitations" *The International Journal of Virtual Reality*, no. 9-2, (2010): 1-20.

3 Paul, Milgram and Kishino, Fumio, "A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays." *IEICE Transactions on Information and Systems*, no. E77-D, (1994): 1321-1329.

4 Erkan, Bayraktar ve Fatih, Kaleli. 2007. "Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları." *Akademik Bilişim*, (2007):1-6.

miştir. Metaverse kelimesi, Yunancada ötesi, sonrası anlamına gelen meta ve evren anlamına gelen uni-verse sözcüklerinin birleşimi ile oluşmaktadır.⁵ Metaverse evreni diğer sanal evrenlerden ayıran belirgin özelliklerden bir tanesi de kullanıcı avatarını, kimliğini, kullanacağı eşyaları ve yaşayacağı mekânı kendisi belirlemektedir. Bu yönüyle Metaverse bir ütopya -kaçış mekânı- olarak görülebilmektedir. Ütopya, Thomas More'un 1516 yılında yazdığı, kurgusal bir adada bulunan 'ideal' bir kent devletini anlatan Utopia isimli eserinde kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ More'un kavramsallaştırdığı ütopya tercih edilen, kurgulanan, ideal olan bir devleti tasavvur etmesi bakımından en iyiyi temsil etmektedir. Platon'un 'Devlet' isimli eserinde Sokrates'in insanların mutlu bir toplumda yaşamalarının mümkün olduğu ideal devletin nasıl var olacağı fikrini tartışırken aslında bugünkü anlamda yine en iyiyi kurgulaması ve tasarlaması bakımından bir ütopya olarak kendisini göstermektedir. Tüm bu fikir tasarımlarının ışığında insan idealinde en iyiye ulaşma çabası hep var olmuştur ve Transhümanizm felsefesine doğru yolculuğun yansımaları şeklinde okunabilmektedir.

İnsanın Dijitalleşme Deneyimleri

İnsan aklının sürekli bir üst seviyeye atlama, daha iyiyi bulma güdüsünden hareketle Transhümanizmin ön gördüğü üst insanı yaratma becerisinden söz etmek mümkündür. Özellikle son çeyrek yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ışığında transhümanizm felsefesinin üst insanı yaratma yolunda ilerlediği aşikârdır. Dijitalleşmeyle birlikte insanların zihin algoritmaları dahi değişime uğramaktadır. İnsan beyni meşgul olduğu ve ilgisini gösterdiği kadar alternatifler üzerinde düşünebilmekte, eylemlerini gerçekleştirmektedir. Ancak gündelik yaşamda hemen herkesin kullanımında bulunan akıllı cihazlardaki uygulamalar gerek ortam seslerini işlemleyerek yapay zekâya aktarması gerekse kullanıcı tercihlerine bağlı olarak algoritmalar oluşturmaktadır. Kullanıcılar hayatı kolaylaştıran uygulamalar vasıtasıyla bu algoritmaların kendisine sunduğu yapay zekânın ürettiği alternatif ve öneriler vasıtasıyla teknolojinin buyruğuna girmektedir. Bu durumda sosyal yaşamda tesadüflik ortadan kalkarak dijitalin algoritmik yönlendirmeleriyle toplumsalda varlığını sürdürmektedir. Ortaya çıkan bu durum bir bakımdan dijital kapitalizmin doğuşu olarak tanımlanabilir. Nihayetinde yapay zekâ tarafından kullanıcının anlık tercihlerine bağlı olarak kendisine alternatifler ve öneriler havuzu sunarak insanın öz zihin algoritmasının ötesinde tüketimine yol açmaktadır. Google'un kullanıcılara ortam seslerini işlenmesine, arama kayıtlarının kaydedilmesini izin vermesini şartlandırmasından dolayı gündelik yaşamda sürekli karşılaşılan, ortamda bahsi geçen ürünlerin reklam önerisi olarak insanları tüketime yönlendirmesi dijital

5 Ulaş, İlic, "Yabancı Dil Öğretiminde Üç Boyutlu Sanal Dünyalar Uygulaması," Yüksek Lisans Tezi. In Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013.

6 Murad, Omay, "Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme." İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 3 (18), (2012):1-14.

kapitalizmin bariz göstergesidir.

Gündelik yaşamda dijital sermayenin elinde bulunan teknolojik enformasyon zaman içerisinde kullanıcıların kendisinden de önce güvendiği bir duruma gelmiştir. Otomatik pilotlar, navigasyon rotaları bu durumun net örnekleridir. Uçaklarda kullanılan otomatik pilot sistemi pilotlara sadece komut girme misyonu yüklemektedir. Uçak henüz yerdeyken pilot tarafından otomasyona girilen sayısal veriler sayesinde kalkıştan inişine kadar rotasında güvenle seyreder. Otomasyona güven konusu uzun zamanlar süregelen kullanıcı hatalarının sonucunda meydana gelen kazalar ve felaketler neticesinde şimdiki boyutuna gelmiştir. Uzun yıllardır meydana gelen olaylardaki raporlar kullanıcı hatalarını ön plana çıkarmış, gelişen teknolojiyle birlikte insanın müdahalesine en az ihtiyaç olan otomasyon sistemleri gelişmiştir. Peki, en basit gündelik yaşamda bu derece etkili teknoloji yaşadığı son gelişmeler ışığında insana neler dayatacak ve nereye nasıl götürecektir? Bostrom, bu konuda “Mevcut insanlığın, evrimin son noktası olması zorunlu değildir. Transhümanistler, bilimin, teknolojinin ve başka akılcı araçların bilinçli kullanımıyla eninde sonunda şu anki insanlardan muazzam ölçüde daha fazla yetiye sahip post-insanlar olmayı başarabileceğimizi umar” şeklindeki ifadesiyle dikkat çekici bir noktaya değinmiştir.⁷ Bostrom’un bu tespitinden bakıldığında küresel pandemiyle başlayan dijital evrim henüz başlangıç aşamasındadır tabiri yerindeyse yeni doğmuştur. Toplumlarda gelişmelere paralel olarak evrimini sürdürecektir, entegrasyon dönemlerinden geçecek ve her toplumda içerisinde barınabileceği bir kültür oluşturacaktır. Kültürel açıdan bakıldığında dijital kültürün oluşmakta olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü yüz yüze ilişkilerin yerini sanal buluşmalar almış, okullarda alternatif sanal eğitim uygulamalarına geçilmiş, birtakım işler geçerliliğini yitirerek yeni sektörler oluşmuş durumdadır. Bu yönüyle insanların sosyal ilişkileri farklılaşmakta, toplumsal yaşamda bulunuşları değişmekte olduğundan kültürel yönden eski uygulamaların da yerini yenilerine bırakacağı öngörülebilir bir durumdur. Nitekim önemli olan insanların bu yeni dijital kültüre katkılarının ne yönde olacağıdır.

Yüksek hızda gerçekleşen teknolojik ilerlemeler insanlık adına fayda sağladığı kadar insanı insan yapan sosyal varlık olması yönünden birtakım değerlerden yoksun kalmasına yol açmakta, bir yanda ütopya vaat ederken bir yanda da distopyaya sürüklemektedir. Dijital kültür insanlar arasında duygusal iletişimi asgari düzeye indirgemekte, sözlü iletişim kanallarının sosyalleşme işlevini yitirmesine yol açacaktır. Nitekim sanal gerçeklik -metaverse- evrenlerinde duygusal iletişimden şimdilik söz edilememektedir. İnsanları oraya çeken ve orada tutan unsur hepsinin kendi algılarında oluşturdukları avatarlar ile yine kendi tasarladıkları yerlerde özgürce bulunma hissidir. Bu etkileşim tek taraflı olduğundan insanları yalnızlığa, tekdüzeliğe ve hatta insan neslinin devamını sağlayan kontrollü üreme işlevinin son bulması muhtemel kötü se-

7 Nick, Bostrom, “Transhumanist Values.” *Journal of Philosophical Research*, no. 30, (2005): 3-14.

naryolar arasındadır. Hatta yaşanan son gelişmeler robot evlilikler ya da insanın kendisiyle evlenmesinin örneklerinin yaşanması bu durumun göstergesi konumundaki gelişmelerdir.

Dijitalleşmenin sonuçlarından bir tanesi insanı birlikte varlığını sürdürdüğü topluma yabancılaştırmasıdır. Marxist teoriye göre kapitalizm sonuç itibarıyla insanı yabancılaşmaya götürmektedir. Kapitalizm ilk önce kültürel açıdan insanı çevresine, doğasına yabancılaştırır, ardından kendisine ve işine yabancılaştırarak kendi çarkına hizmet etme noktasına getirir. Dijital kapitalizm de Marxist kapitalist teoriden bakıldığında kendisine yeni bir kültürel alan inşa ederek içine aldığı insanı eski kültüründen koparır, evreninde yalnız bırakır ve bu evrende dijital sermayenin insana sunduklarıyla var olmasını sağlayarak yine kendi çarkına hizmet eder konuma getirmektedir. İnsan sosyal bir varlık olarak toplumsalın içerisinde iletişimle varlığını sürdürebildiğine göre önce topluma sonra kendisine yabancılaşan insanın toplumda bir yeri olmayacak ve kendisini temsil ettiği bir mekândan da yoksun kalacaktır.

Dijitalleşme gündelik yaşamda insanların davranış örüntülerinde farklılaşmalara yol açtığı kadar kültürel alanda da algıların değişmesine yol açmakta ve sanatın şimdiye kadar ki konumunu baş aşağı edebileceği ihtimali de göze çarpmaktadır. Modern kültür artık zaman ve mekânda var olan bir orijinale dayanmamaktadır. Dijitalleşme ile birlikte kültür, gelenekten gelen esintilerle estetiğin kendisine has aurası ve özgünlüğünden yoksun kalmaktadır. Burada dikkat çekici konu, sanat eserinin aurasının teknolojiyle birlikte yitirileceği düşüncesidir. Sanal müzeler bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Müzede ya da galeride sergilenen heykelin ya da yağlı boya tablosunun bireyde dijital ekran ardında aynı hissiyatı yaratması elbette beklenemez. Ortaya çıkan bu durumda bir eser yaratma veya yaşatma duygusundan yoksun topluma doğru bir evrilmeye yönelim riskini doğurmaktadır. Öyle ki kültürel aktarımlardan yoksun toplumların tarihte de bir kalıcılığının olması beklenemeyecektir. Dijital tüketim kültürünün toplumların kültürel aktarımına ket vurması bu yaklaşımla birlikte ön görülebilir bir durumdur.

Değerlendirme

21. Yüzyıl teknolojisiyle birlikte insan, tüketimin nesnesi haline gelmiştir. İnsan, yeteneklerini ve algılarını bu teknolojik aygıtların yönlendirmesine bırakarak teknolojinin boyunduruğu altına girmiş durumdadır. Gündelik yaşamda en sık kullanılan akıllı telefonların navigasyon uygulamaları bunun net örneğidir. İnsanlar her gün kullandığı yollarda dahi navigasyon kullanarak çevresindeki uyarılardan kendisini mahrum bıraktığı gibi navigasyonun yönlendirme ve alternatif güzergâhlarına nedensiz itaat etmektedir. Bu durumda insanın teknolojinin proletaryası konumuna geldiği gerçeği göze çarpmaktadır. Proleterleşme süreci, daha ziyade, işçinin işe katılımı ve tekilliği üzerinden ele alınabilir. 19.yy'da endüstriyel işçinin proleterleşmesinin başlıca sebebi,

eskiden kendisini bireyleştirdiği ve bu sayede bireyleşme sürecine katıldığı pratik-beceri bilgisini [savoirfaire]; artık onun hizmetkârı haline geldiği teknik birey olarak öne çıkan makineye devretmek suretiyle yitirmesidir.⁸ Proleterleşme burada Marksist yaklaşımda olduğu gibi üretim ilişkilerinde temelinde değerlendirilmemiş; ancak sanayi toplumuna geçişle bilgi ve yeteneklerini makineye devrederek onun hizmetkârı konumuna düşmesiyle ilişkilendirilmiştir. İnsanlığın evrimi, varoluşunu her zaman sürekli daha iyi yönde gerçekleştirdiği gerçeği karşısında, insanın gelişen teknolojiyle birlikte etken değil de edilgen konuma geldiği toplumsal yaşamda, duygular ve davranış örüntülerinden yoksun bir şekilde varlığını bugünkü haliyle sürdürebilmesi mümkün görülememektedir. Burada önemli olan husus sosyal yaşamda insanı insan yapan şeylerin, davranış örüntülerinin çağın gerekleriyle birlikte bütünleşmiş biçimde varlığını sürdürmesi yolunda kendine uyarlayabilmesidir. Tarihsel olarak bakıldığında insanlığı büyük oranda etkileyen olaylar ve keskin dönüşümler insanların birbirleriyle yaşama alışkanlıkları, sosyalleşme süreçleri ve üretim ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir. Ancak günümüzde yüksek hızda gerçekleşen teknolojik gelişmelere paralel olarak dijitalleşmenin baskın olduğu bir dönem içerisindeyiz. Yapay zekâya bağlı olarak ilerleyen teknolojiye bağlı olarak toplumsalda değişen üretim ilişkilerinin insanların sosyal ilişkileri ve konumlarını da etkileyen bir durum olduğundan insanların birlikte yaşama alışkanlıklarında kültürel değişimleri beraberinde getireceği önemli bir husustur. İnsan doğası gereği sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle devam eden bir toplumsal süreç içinde kendisini özne konumunda bulmaktadır. Ancak teknolojinin bizlere sunduğu dijital süreç bu özne olan insanı farklı süreçler yaşama durumunda bırakmaktadır. Hayatın hemen her alanına nüfuz etmiş olan dijital, insanı bir kenara iterek kendisini özne konumuna getirmektedir. Bu durum da teknolojik kapitalizme yol açmaktadır. Yapay zekânın teknolojiyi getirdiği yerde yeni meslek ve işlerin eskiden bu yana devam eden mesleklerin yerine geçtiği günümüzde üretim ilişkilerinin de değiştiği göze çarpmaktadır. Özellikle 2020 yılında gündeme giren Covid-19 Pandemisi bu süreci tetiklemele kalmayıp son derece hızlandırmıştır. İnsanlığın da teknolojiye uyumu konusunda yaşanan sorunlar bu hızdan kaynaklanmaktadır. Jean Baudriallard'ın belirttiği gibi, olayların tarih oluşturacak şekilde katılması veya yoğunlaşması için belli bir yavaşlığa ihtiyaç olduğu fikrinden yola çıkıldığında son çeyrek yüzyılda gerçekleşen teknolojik ilerlemeler, dijitalleşen toplum ve son olarak sanal kaçış evrenleri insanların hayatına özümsemeye fırsat vermeden girmiş ve şimdilik toplumsal yaşamı götüreceği yer belirsizliğini sürdürmektedir.

Yapay zekânın ürünü olan ve insan zihninden ileride bulunan kendisine has algoritmalar geliştiren ve insanı yönlendiren dijitalin özne konumuna geldiği açık bir gerçektir. Değişimin başladığı ve bu noktadan geri dönüşün mümkün olmadığı durumda insanın sosyal bir varlık olarak kendisini toplumsalda tec-

8 Cem, Oto, "Yeni Organoloji: Bernard Stiegler Düşüncesinde Kriz Ve Politika" (552947), (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019).

rübe etmesi toplumsal formda yaşanan kültürel değişimler, insanın kendisini sosyal bir varlık olma konusunda güdülemesinin gerekliliği üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu yüzden toplumsal yaşamın gerekliliklerinin yanında ilerleyen teknolojinin insanlara sunduğu dijital ile uyum konusu son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Hayat*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Bayraktar, Erkan ve Fatih Kaleli. "Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları." *Akademik Bilişim*, (2007): 1-6.
- Bostrom, Nick. 2005. "Transhumanist Values." *Journal of Philosophical Research*, no. 30, (2005): 3-14.
- İlic, Ulaş. 2013. "Yabancı Dil Öğretiminde Üç Boyutlu Sanal Dünyalar Uygulaması," Yüksek Lisans Tezi. In Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Krevelen, Rick Van and Ronald Poelman. "A Survey of Augmented Reality Technologies, Applications and Limitations." *The International Journal of Virtual Reality*, no. 9-2, (2010): 1-20.
- Milgram, Paul, and Fumio Kishino. "A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays." *IEICE Transactions on Information and Systems*, no. E77-D, (1994): 1321-1329.
- Omay, Murad. "Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme." İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 3 (18): (2012):1-14.
- Oto, Cem. "Yeni Organoloji: Bernard Stiegler Düşüncesinde Kriz ve Politika (552947)," Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. 2019.

DİJİTAL DÜNYADA DERİN YALNIZLAŞMA

Milay KÖKTÜRK

ORCID: 0000-0003-2181-5914,

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü,
mkokturk@pau.edu.tr

Öz

Bu bildiriye önce yalnızlaşma süreci üzerinde durulacak, bu sürecin karakteristiği olarak işaret edilen “derin” kavramı irdelenecektir. Dijital çağda bireyin zihin dünyasında yaşanan bir değişim ve dönüşümden söz edilecektir. Bu süreçte, görünüşte değişen pek bir şey yokken gerçekte duygu ve düşünce dünyasında kökten, geri dönüşsüz, adeta tahribat derecesinde bir farklılaşma gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yalnızlık veya yalnızlaşma artık zorunlu olarak tek başına kalma değil, bireyin kendini dijital ilgilerle sınırlaması, bu süreçte öteki bireye kapılarını kapatması olmaktadır. Çünkü dijital dünyanın ona sundukları onun hayatını doldurmakta; bilfiil mevcut ötekine ihtiyaç hissetmemektedir. Herkes dijital mağaralarına çekilmektedir. Platon’un kurgusal mağarası artık dijital mağaradır. Onu bu çağın öznesi, kendisi için inşa etmektedir. Dijital çağda özneler arası dünya, özneler arası paylaşımlar, duyuş ve düşünüş biçimi, duygu dünyası; her şey başka bir nitelik kazanmaktadır. Zihin algoritmasını artık dijital dünya izlenimleri belirlemektedir. Bireyin gerçek dünyası kökten değişime uğramaktadır. Yalnızlaşma, zihin/duygu dünyasında oluşmaya başlamaktadır. Dijital dünyanın mahkûm ettiği derin yalnızlıktan kurtulmanın birinci yolu paylaşma, ikincisi duygu dünyasına dönüş, üçüncüsü de dijital mağaraları yıkmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dünya, Yalnızlaşma, Dijital Mağara, Platon.

Abstract

In our work, first of all, the process of loneliness and the concept of “deep”, which is pointed out as a characteristic of this process, will be examined. A change and transformation in the mental world of the individual in the digital age will be mentioned. In this process, while nothing seems to change, in reality, a radical, irreversible, almost destructive differentiation takes place in the world of emotions and thoughts. Therefore, loneliness or being alone is no longer necessarily mean solitude, but it means

limiting oneself to digital interests and closing the door to the other individual in this process. Because what the digital world offers to the person fills his/her life and thus s/he does not feel the need for the other. Everyone is drawn into their digital caves. Plato's fictional cave is now a digital cave. The subject of this age builds it for himself. In the digital age, the intersubjective world, intersubjective sharing, the way of feeling and thinking, the world of emotion, in other words, everything gains a different quality. The mind algorithm is now determined by the impressions of the digital world. The real world of the individual is undergoing radical change. Loneliness begins to occur in the mind/emotional world. The first way to get rid of the deep loneliness that the digital world has condemned is to share, the second is to return to the world of emotions, and the third is to destroy the digital caves.

Keywords: Digital World, Loneliness, Digital Cave, Plato.

Giriş

Sanayi devrimi sürecinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren sosyoekonomik yapının değişmesiyle ortaya çıkan yeni sosyoloji ve psikoloji nedeniyle yalnızlık sorunu, yabancılaşma kavramı da işin içine dâhil edilerek, o günden beri tartışılmaktadır. Bu sorunu konu edinen sempozyumlarda fevkalade ilginç fikirlerin ve açıklamaların ortaya konduğu dikkati çekmektedir. Aynı şekilde önemli araştırma sonuçlarına ulaşıldığı da görülmektedir. Lakin tespit ve teşhisteki başarı, çözümde kendini gösterememektedir. Çünkü çözümü gereken problem, müştereken, elbirliği ile sahaya inerek çözülebilecek cinsten değildir. Problem tek tek bireylerle ilgilidir, çözüm de bireylerden geçmektedir. Diğer yandan yeni bir çağa, dijital uygarlık çağına geçtiğimiz bu süreçte, yalnızlık konusu daha da önem kazanmaktadır. Sorun devam ederken-yani sanayi devrimi çağının eseri olan klasik anlamda yalnızlık olgusu halen varlığını sürdürürken-bunun üzerine bir de dijital çağın bireyinin yalnızlığı sorunu binmektedir.

Dijital Çağın Önemi Nedir?

Öncelikle bu çağa adını veren teknolojinin birey ve toplum üzerindeki etkisi, mekanik teknolojidenden tamamen farklıdır ve dolaylı değil doğrudan altüst edici bir etki söz konusudur. Fakat daha önemlisi, dijital çağın altyapısındaki farklılaşma, sözü edilen altüst edici etkiyi bambaşka mecralara taşıma potansiyeline sahiptir. Web 1 ile bilgi kaynakları ve haber alma imkânları olağanüstü düzeye çıkan insanın adeta başı dönmüştür. Web 2 ile de dijital dünyanın içine elini sokmuştur. Web 3 ise onu adeta tamamen içine çekecek gibi durmaktadır.

Yalnızlaşma reel hayatın içindeyken başkaydı; sosyal doku ve yaşama dünyası/yaşama biçimi farklılaşmasından kaynaklanmaktaydı. Bu, fiili ve somut bir durumdu. Oysa kişi internet dünyasıyla ilk tanışmasında, yine reel yaşan-

tısını sürdürmekte, bu dünyayı reel hayatı kolaylaştırıcılığı bakımından tercih etmekteydi. Bu dönem Web 1 adını taşımaktadır. Web 2, karşılıklı iletişim kurma imkânı bakımından, insanın ilgi-dikkat-eğilimlerini etkileyerek onu iç dünyasından yakaladı. Kişinin bu dünyada yerini alış, dijital teknolojilerin/ortamların sadece yaşantıyı kolaylaştırıcı niteliğine dayanmadı. Kişi dijital pencereden bakınca orada başka bir dünya gördü. Kendini orada daha risksiz ve sorunsuz şekilde algıladı. Bu bile, onun tek başına olmayı tercih etmesine; bu tercihin de kişideki değer değişimine, kişinin iç dünyasında temel bulmasına neden oldu. Şimdi artık Web 3 diye adlandırılan dönemdeyiz; artık dijital dünyada birey, bilfiil o dünyanın aktörü olmaya başladı. Özellikle üç boyutlu sanal gerçeklik ortamında (metaverse), dijital dünyada kişi kendi kopyasıyla bizzat yer alacak gibi görünmektedir.

Bahse konu bu dönemlerde, insanın dijital dünyada geçirdiği zaman ölçüsünde, oradaki izlenimlerinden etkilenir olduğu fark edilmiştir. Kişinin iç dünyasında, zihninin derinliklerinde bir şeyler değişmeye başlamıştır. Birey daha fazla tek başına olmayı tercih ederek; adeta yalnızlaşma sarmalına girmiştir. Her ne kadar burada üzerinde durulmayacak olsa da şunu belirtmek gerekir: Bu süreçte yetişkin bireylerden ziyade yeni kuşaklar sorunun merkezinde yer almaktadır. Nedir bu “zihnin derinlikleri” diye soracak olursak; bizim iç dünyamız, zihin dünyamız, anlam ve değer dünyamız; bizim asıl kendiliğimiz, maskesiz varoluşumuzdur. Önceki dönemlerin etkisi bu kadar yoğun olunca, Web 3’ün etkisini düşünmek bile, reel insani varoluş açısından ürkütücü hal almaktadır.

Teknoloji, insan ve toplum hayatında yerini aldıktan sonra hem sosyolojik yapıyı ve dokuyu hem de kişilerin iç dünyasını, psikolojiyi değiştirir. Bu, bilinen bir gerçektir. Sorun, bu değişimin doğası/yapısı, niteliği ve gelecekte doğuracağı kalıcı veya geçici sonuçlar; buna ilişkin öngörüler ve tespitlerdir. Dıştan bir tanıklıkla, bir değişim yaşandığını tespit ve ifade etmek yeterli değildir. Adeta bireysel ve toplumsal yaşantının içine sızabilmek, olup bitene içten bakabilmek, deyim yerindeyse kutunun kapağını kaldırıp içine bakabilmek lazımdır.

Kavramlar

Konuyu/yalnızlığı, hatta dijital çağdaki yalnızlığı tüm boyutlarıyla ele almamız mümkün değildir. Yalnızlığın (a) Araştırmaya konu olacak ve araştırılacak yönü, (b) Gözlemlenen yönü, (c) Hissedilen yönü, (d) Üzerinde tefekkür edilen yönü vardır. Bu olgunun nedenleri, sonuçları çok ve çeşitlidir. Sorunu, kimin yalnızlığından söz edildiği hususu bakımından da düşünmek gerek. Genç kuşak mı, orta yaş kuşağı mı?

Klasik yalnızlık durumu yaşayanlar, reel hayatta ötekilerle hemhal olanlardı. Onlar, hayatlarının bir döneminde, artık ötekilerle ilişki ve iletişim kuramaz hale gelmeleri bakımından yalnız bireyler olmuşlardı. Ama dijital çağda, bu

türden bir yalnızlık yanında “derin yalnızlaşma” diye adlandırdığımız bir tablo ortaya çıktı. Derin yalnızlaşma hem yeni yetişen kuşağı hem de klasik yalnızlık içindekileri etkileyen bir vakıa oldu. Önceki kuşaklar bir şekilde çekip gidecek; ama yeni yetişenler, klasiği bilmedikleri için, derin yalnızlığın taşıyıcısı olacaklardır.

Konuyu ele alırken kavramları açıklayarak başlamak gereği vardır. Çünkü anahtar kavram netleştirilmezse ortaya konacak olan tablo ve açıklaması anlaşılabilir. İlk başta da yalnızlık ve yalnızlaşma kavramlarını ele almak lazımdır. Bu noktada bildirinin başlığına ve amacına uygun olarak “yalnızlık” kavramından ziyade “yalnızlaşma” kavramı üzerine odaklanılmıştır. Yalnızlık, asıl problemdir; bir durumdur, hem de nihai durumdur, bir “hal”dir. Durum/hal ise olmuş bitmiş ve o şekliyle mevcudiyetini sürdürmeyi anlatır.

Yalnızlaşma ise “yalnızlık durumuna götüren bir süreci”; kişiyi yalnızlık durumuna taşıyan sürecin kendi çizgisinde ilerleyişini, her daim olmakta oluşunu ifade etmektedir. Dolayısıyla problemi anlamak veya çözebilmek için, önce bu süreci çözümlenmek, kavramak lazımdır. Yalnızlaşma başlığının/temasının seçilmesinin nedeni budur. Bu arada şunu da belirtmekte fayda vardır: Süreç kavramında, gelecek tasarımı, gelecekteki yapıya ilişkin bir tasarım durumu vardır. Bu nedenle, süreci çözümlerken, sürecin dinamiklerini, sürecin öznesini/sürecin öznesinin kendilik bilincini, bu öznenin şimdi ve gelecek tasarımını da hesaba katmak gerekir.

“Derin yalnızlaşma” kavramı ile de olası yalnızlaşma süreçlerinden biri ifade edilmektedir. Kişiyi yalnızlık durumuna taşıyan çok farklı yaşantı dizilerinin olması mümkündür. Bunlardan kimisi yüzeysel etkili, kimisi kısa süreli, kimisi uzun süreli olabilir. Kimi geçici, kimi kalıcı ve ortadan kaldırılamaz bir durum olabilir. Her biri “olası”dır. İşte derin yalnızlaşma kavramıyla bu olası süreçlerden birini anlatmak amaçlanmaktadır. “Derin yalnızlaşma”nın anlamını netleştirebilmek için de “derin” kavramına açıklık getirelim... “Derin” kavramı burada anahtar kavram olarak düşünülmüştür. Bu kavram herkesçe bilinen anlamına ek olarak bir anlam genişlemesine tabi tutulmuştur.

Uzak Doğu sporlarındaki “derin vuruş”un anlamından yola çıktık ve bu kavramı oradan ödünç aldık. Derin vuruş, bir hamle, bir etki biçimi, bir vuruş şeklidir. “Derinliği olan, asıl etkisi derine olan vuruş”, “şiddeti ve hızı ustaca ayarlanan bir darbenin, isabet ettiği yüzeyde herhangi bir tahribata yol açmadan, doğrudan iç organlarda travmaya yol açması” durumudur. Müsabakada, bu tür darbenin sonucu görülmez, ama sonraki zamanlarda, bedendeki yıkıcı etkisi ortaya çıkar. “Derin” kavramının anlamı işte bu duruma dayanarak genişletilmekte, bir “etkilenme boyutu”nu ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu kavram, ilk başta pek hissedilmeyen ama asıl niteliği ve geri dönüşsüzlüğü sonradan ortaya çıkan ve yaşanan bir etkilenme boyutunu ifade etmektedir. Böyle bir etkilenmenin sonucunun “geri dönüşsüz” olmasının nedeni, algılamayı ve eylemeyi anlamlı kılan iç dünyadaki idelerin ağır hasar görmesidir.

Yüzeysel etkilenme, koşulların değişmesi durumunda önemini kaybedecek bir etkilenme durumudur. Ama anlam dünyasının değişimine yol açan bir etkilenme, yeni izlenimlere yeni anlamlar yükleme sonucunu doğurur. Bu nedenle geri dönüşsüz olur. Bu kavramı daha da genişletebiliriz. Örneğin buradan hareketle, “kültürel derin vuruş” kavramını da kullanabiliriz. Bu da şu demek olur: Güçlü bir etkinin, kendine özgü ilke ve değerlerle varlığını sürdüren bir toplumu, onun yaşama dünyasının anlamını belirleyen temel yargılarını içten içe, yavaş yavaş ve geri dönülemeyecek şekilde aşındırması; geride ağır hasar bırakan bir etkilenme biçimi... Günceli, bugünü, pratik hayatı değil, zihinleri, muhayyileleri, temel kabulleri ve değerleri altüst eden bir etkiye maruz kalmak...

“Derinlerde” gerçekleşen bir durumu anlatan bu kavramı biraz daha açalım ki sözü edilen durum, olumlu değil olumsuzdur. Çünkü derinlerde var olan her ne ise ona hasar vermiş olmalıdır ki “derin”i söz konusu etmekteyiz. Başka bir deyişle “derin” diye nitelendirilen vakıa şudur: Yüzeyin, görünenin aynı kaldığı bir tabloda, arka planda olumsuz anlamda bir şeyler değişmişse, görünüşte her şey yolundaymış gibi görünmekle birlikte aslında giderilemez bir tahribat, etkisi ortadan kaldırılamaz bir darbe durumu yaşanmıştır. Dolayısıyla “derin yalnızlaşma” derken de şunu kastediyoruz: Derinlerde, duygu, değer ve anlam dünyasında gerçekleşen uzaklaşma; duygu/değer dünyasında benimsenen yalıtılmışlık durumu/yalıtılma isteği; yavaş yavaş reelden kopuş, reelle ilişkiyi sanal yoldan kurmayı öncelikle, reelle özlememe/aramama, sanal ortamda halinden memnun ve mutlu olma, bu duyguyla yaşanan yalnızlığı asli varoluş olarak görme; kökteki/temeldeki idelerde (toplumsalla ilişkilerimizi düzenleyen ilkelerde) gerçekleşen depresyon; asıl belirleyici idelerde yaşanan değişim; “öteki” öznelerle ilişkide etkisi/sonucu hemen hissedilmeyen, ama geri dönüşsüz olan ve giderilemeyen tercih değişimi; duygu gibi temel nitelikleri bile törpüleyen yaşantı hali... Ve elbette görünüşte bunlardan hiçbirinin fark edilmemesi!

Dijital dünya ile tanışıp onu hayatının ilgisinin merkezi haline getirme ile başlayan, gittikçe reelin zihinde önemini kaybettiği, adeta geri plana çekildiği süreçte, asıl sorun, kendini tanımlamada ve konumlamada yalnız olmayı “asli durum” olarak görmektir. Tüm ilişkilerden ve ilişkilendirmelerden tecrit olma/kendini tecrit etme durumu olan bu yalnızlaşmanın karakteristiği, kişinin bunu bizzat kendisinin istiyor olması, yalnızlaşmanın basitçe bir tercih olmaması, kişinin öteki bireylere bile isteye sırtını dönerek yaşamayı anlamlı bulmasıdır. Bunu kabul eden bir birey açısından, dijital dünyadaki bu tek başınalık, bu tecrit durumu, doğal varoluş gibi görülmektedir; dolayısıyla giderilmesi gerekmez, o hep öyle sürmelidir. Klasik yalnızlıkta ise yalnız olma bir problem olarak görülür; onun giderilmesi arzu edilir. Çünkü doğal varoluş “öteki bireylerle ilişkili olmak”tır. Oysa derin yalnızlaşmada doğal varoluş “ilişkisiz olmak” veya “olabildiğince az ilişkili olmak”tır.

Kurduğumuz ilişkiler, yani ilişkili varoluş, ilişkinin amacına, yapısına ve bi-

çimine göre değişir. Aslında dijital dünyadaki yalnızlıkta da “ilişki kuran özne durumu” vardır. Fakat bu ilişki sanaldır; bireyi içten yakalayan, gerektiğinde onu sarsan, onun bir parçası olan, onun da bilfiil bir parçası olduğu bir ilişki durumu değil, sanal bir ilişki durumu söz konusudur. Ayrıca dijitalleşen öznenin ilişkileri, doğrudan -sanal da olsa- dijital-öteki ile kurulmak zorunda değildir. Bu özne, dijital dünyanın başka ürünleri ve uyaranlarıyla da ilişki kurabilir; örneğin oyun oynayabilir, video izleyebilir, yapay zekâ ile bağlantı kurabilir.

Reel ve Sanal İlişki Üzerine

Üzerinde konuştuğumuz vakia bir süreç olduğuna göre, ilk önce bu sürecin öznesinin bilinç/farkındalık durumu üzerine düşünmemiz lazımdır. Belirttiğimiz gibi, bir süreçten söz edildiğinde sürecin tespiti yetmez. Onu neyin başlattığını ve nasıl etkilediğini, onun benzer süreçlerden farkının neler olduğunu sorma gereği doğar. İşte bahse konu olguda ilk başta akla gelen veya genel olarak listelenebilecek nedenler şunlar olabilir: Dijital dünyadaki cezbedici ortam ve uyarımlar; bu ortamlara giriş çıkışın bireyin elinde olması; ortamdaki sıkıntı duyulması durumunda, bireyin iradi olarak terk edebilmesi; reelin katlanılmaz hale gelmesi, reelden şikâyet, reelden hoşnutsuz olma; reelin zahmetine katlanmaktan kaçınma...

Yalnızlaşma sürecine giren zihin, gerçekte kendi durumunu, reel olana sırtını döndüğünü fark eder. Ama bunu değiştirmekten kaçır. Çünkü bu durumu ortadan kaldırmak için, mücadele etmesi, sıkıntı duyması, bir çaba sarf etmesi gerekir. Oysa eylemsizlik, kendi mutlu yalnızlığı içindeki özne için daha önemlidir. Bu daha caziptir. O bilinç, kendi gerçekliğini perdeleyen bilinçtir.

Bu bağlamda yine reel olana zaman ayırmak, ona kendinden bir şey vermek gerekir. Ama sanal dünya için sadece online olmak yeterlidir. Reelde her şey el altında değildir. Kişinin, dilediğine ulaşması için gayret sarf etmesi gerekir. Ama sanal ortamda her şey bireyin elindedir. Reelde bir insan diğerinin zihin ve duygu dünyasını besler, alevlendirir. Olumlu veya olumsuz anlamda da olsa. Onlar birlikte bir manevi dünya oluştururlar. Ama sanalda, kişi, sayısız kaynaktan sadece beslenir. Bu beslenme de gerçekten bir besin alma mıdır? İçten ve “doğal zihin metabolizması” itibarıyla bir gelişme kaydedilir mi? Yoksa dijitalleşen öznenin zihni bir izlenim deposuna mı döner? O zihin “iç yapısı değiştirilebilen, ele geçirilip sevk ve idare edilebilen” bir zihin mi olur? Salt alıcılıkla zihin bir gelişme kaydedebilir mi? İşte bu soruların cevapları, bize, dijital dünyada bireylerin, kendilerini içinde buldukları müşterek bir dünya geliştirebilmelerinin hayli güç olduğunu düşündürmektedir.

Karşılaştırmaya devam edelim: Reel dünyada kişi kendini öteki ile tanımlar. Ama sanal/dijital dünyada kişi kendini kendisiyle tek başına olarak tanımlar. O, kendini hayatın merkezinde görür; kendini çok fazla önemser. Çünkü her şey onun kontrolindedir, ekran ve klavye elindeyken. O, dijital dünyada

önemli işler başarmakta, “kendisi” olmakta, kararlar vermektedir. Kişi sanal olarak ötekilere bir şeyler sunmakta; mesaj yazmakta, fikir beyan etmekte, bir şeyleri paylaşmakta, tepki göstermekte, onaylamaktadır. Elbette bu kişi için sunumların niteliği/içeriği değil, bir çevrede kabul görmesi, onaylanması, beğeniye konu olması önem taşımaktadır.

Dijital dünyadaki sanal ilişkide birey tek başına çok mutlu olabilir ve bunun önünde engel olmadığını düşünür. O, neye sahip olmadığını, kendini neyin daha iyi etkileyeceğini bilmez. Sadece kendi ilgi yelpazesini bilir ve esas alır. Öteki özne, gerçekte ona kapalıdır. Açık olduğu öne sürülse bile, o, sadece ekrandaki bir uyaran kadar açıktır.

Reel yaşantıda ben ile öteki, bilfiil bir şeyin parçası olur, bilfiil alışveriş yapar, bilfiil paylaşır. Aynı malzemeye, olguya, duyguya içten katılımı tanık olur. Onun bir nedeni, sonucu vardır. Reel mevcudiyet böyledir. Oysa dijital platformlarda “civıltılı mevcudiyet” varmış gibi görünse de gerçekte ortalıkta kimse yoktur. Herkes ve her şey sanaldır, sanal ortamda gerçekleşir. Orada, kendinden de bir şey katarak paylaşma değil, sadece görsel tanıklık, izleyicilik anlamında bir paylaşma vardır. Bireyler birbirine aynı şeyleri ileterek aynı şeylere tek başlarına tanık olurlar (okur veya izlerler); duygusal alışveriş, duyguları veya kaygıları, mutlulukları bilfiil birlikte yaşamak söz konusu değildir. Herkes kendi dijital mağarasında bu duyguları ve durumları dijital yoldan kurduğu ilişki çerçevesinde yaşar. Bu ise yalnızlaşma güzergâhının yol taşlarıdır. Tabii yalnızlaşma süreci de hangi tür yalnızlaşma olursa olsun, önüne katıp sevk ettiği bireylerin kapısına “yalnızlık”ı bırakır. Ya da onları yalnızlıkla baş başa bırakır.

İki Yalnızlık Arasında

Yalnızlık hem bir durum hem bir duygudur; kişinin varoluşunu anlamlı kılan, ona bir tür güvence sunan tüm ilişkilerden ve bağlantılardan kopma durumu veya kopuş duygusudur. Yaygın bir olgu olan ve bilinen anlamıyla yalnızlık (buna klasik yalnızlık diyoruz), şimdiye kadar üzerinde hep durulan yalnızlık biçimidir. Dijital çağın yalnızlığı ise (onu da derin yalnızlık diye adlandırıyoruz), tek başına olma gerçeği bakımından, yani yalnızlığın görünümü bakımından klasik yalnızlıktan pek farklı olmasa da yapısı, iç dinamikleri ve geleceği bakımından hayli farklıdır. Dijital çağın yalnızlığı, zihnin derinliklerinde temel bulan, asıl olarak zihin dünyasında yaşanan, duyguları da saran yalnızlıktır. Duyguları kişiyi yalnız olmaya sevk eder. Klasik yalnızlıkta ise, yalnızlık, kişinin kurtulmayı arzu ettiği bir durum ve duygudur.

Derin yalnızlığın dünyası kopmuşluk duygusunun perdelendiği bir dünyadır. Çünkü tek başlılığı/yalnızlığı, kişi, kendi içine dönünce, kendi reel varoluşunu düşününce, gelecek karşısında kendini çaresiz hissedince algılar. Öbür türlü, algılamaz. O, hep ötekilerle birlikte, iletişim ve paylaşım halindedir.

Dijital dünyada onu kendisi ile yüzleşmekten alıkoyan sayısız uyarım ve tercih vardır. Lakin dijital dünyada bağlantı kurma girişimini kişi bir yana bıraktığında o zaman reel varoluşuyla baş başa kalır. En azından dijital dünyada kurduğu bağlantıların niteliği üzerinde düşünmeye başlar... Onlar kişiye bir dayanak, bir güvence, bir destek, bir birleşip buluşma zemini midir? Yoksa sadece basit nedenli, adeta etki-tepki ilişkisi gibi olan, bağlantı koptuğunda geride bir iz ve eksiklik bırakmayan ilişki biçimi ve olgusu mudur?

Klasik yalnızlık, kişi için, bir problem duruma batmaktır. O, değiştirilmek istenen, ortadan kalkması arzu edilen bir durumdur. Ama derin yalnızlaşmada yalnızlığından kurtulma isteği gitgide ortadan kalkar. Klasik yalnızlık mutsuzluk yüklüdür. Ama dijital dünyada derin yalnızlaşmada birey mutlu olabilir, kendini mutlu hissedebilir. Yalnızlığıyla baş başa olmak, dijital mağaradaki hayatını çekilmez hale getirmez. Klasik yalnızlık bir durumdur ve süreç sonucu oluşmaz. Herkesin kendi hayatını sürdürmek için vermek zorunda olduğu mücadeleye; çalışma hayatı, zaman sorunu, ben merkezliliğin öne çıkması yalnızlık durumunu doğurur. İster seçimlik olsun ister zorunluluk, bu tür yalnızlık bir süreç gerektirmez. Ontolojik bir durum olarak ortaya çıkar. Oysa dijital çağda yalnızlık, bir süreç sonunda oluşur. Kişi, yaşama pratiklerine hemen sırtını dönmez. Ama dijital dünyaya battıkça hem varoluşsal durumunda hem de bireysel mevcudiyetinde bir yalnızlaşma süreci içine girer.

Klasik anlamıyla yalnızlıkta, birey, iç dünyasını dengede tutma sorunu yaşar. Yalnızlık duygusu kişiyi çeşitli bunalımlara sürükleyebilir. Dijital dünyanın yalnızlaşan bireyi için ise insaniliği, insani varoluşun bireydeki temellerini (değerleri, duyguları, anlam dünyasını) muhafaza etmek esas problem haline gelir. Çünkü derin yalnızlıkta, ide ve anlam/değer olgularının anlamı kaybolur. Bu bakımdan, klasik yalnızlık dışsal bir şeydir ve giderilebilir. Bir kayıp yoktur, sadece “o zaman diliminde öyle olma durumu” vardır. Klasik yalnızlıkta ayrıca kişi aynı kişidir ve “öyle olmak” istemez; ama derin yalnızlıkta kişi değişim geçirir ve “yalnız olmak” ister.

Reel yalnızlıkta, ötekiler orada buradadır ve el uzatıp tutabilirler/tutulabilirler. Ama derin yalnızlaşmada, dijital mağarada kişi fiilen tek başındadır. El uzatsa da ötekine temas etmesi söz konusu değildir. Reelde yalnız olsak da müştereklikleri paylaşıyoruz. Ama dijital mağarada bireyleri bilfiil bağlayan hiçbir bağ yoktur. Bu türden bağlar özneyi rahatsız eder. Dijital mağarada da kişi duyan-düşünen öznedir. Ama derin yalnızlık düşünceleri bile mağaraya sokar, düşünceleri bile kuşatır. Klasik yalnızlıkta bir duygusal talep ve tepki durumu vardır. Bu duygu bizi harekete geçirir, böylece insan dünyasına yer alma arzusu duyarız. Oysa dijital yalnızlaşmada bir arada olma duygusu yoktur, özne duygu dünyasını bu yönüyle adeta iptal etmiştir.

Klasik yalnızlık yüzeyseldir. Kişi var olmak ve ilişki varlığı olarak varlığını sürdürmek ister. Ama değişen demografik yapı, toplumsal ortam veya çok sayıda başka nedenler dolayısıyla tek başına kalmış olabilir. Çevresinde kim-

se olmadığı için, yalnızlıktan kurtulmak istese de kurtulamaz. Bu ona ıstırap verir. Aslında bu kişi yalnızlığıyla savaşıyor, ondan kurtulmak için hamle yapan şahsiyettir. “Öteki sorunu” yaşar. Öteki onun rakibidir, onda bir delik açandır, onda gerilim yaratandır. Ama aynı öteki, onun yalnızlığını ortadan kaldıracak bir cankurtarandır. Dolayısıyla o, yalnızlığından bir çıkış yolu bulmak için bir ötekine muhtaçtır; ona bir “hamle” yapmak zorundadır. Böylece onlar birlikte var olurlar. Oysa derin yalnızlık dünyasında, yeni çağda kişi kendi içine kapanmıştır. Tek başına olmayı asli varoluş biçimi olarak görmeye başlamıştır. Öteki ile ilişkili olsa da dijital yoldan ilişkiyi reel ilişkiye tercih etmektedir.

Yeni çağın “derin yalnız”ı hareketsizdir, ötekine kayıtsızdır. Öteki yanında, çevresinde olsa bile. Öteki onda gerilim bile uyandırmaz. Dolayısıyla klasik manadaki yalnız bireyin, yalnızlığından kurtulmak için hamle yapma şansı vardır. Yalnızlığının nedeni kendisi olmadığı gibi, bu yalnızlığı talep etmiş de değildir. Oysa derin yalnızlığı bireyin kendisi talep etmektedir. Derin yalnızlığın nedeni, onun kendisidir. Bu durum, onun gerçeklik algısını da etkiler ve bu yönüyle varoluşsal bir sorun haline gelir. Derin yalnızlık seçilmiş bir yalnızlıktır; ama diğer seçilmiş yalnızlıklar gibi geçici bir sükûnet bulma amacı taşımaz; o, tüm insan dünyasından yüz çevirme idesini kendi içinde taşır. Derin yalnızlıkta ötekine kapı açma duygusu ya gelişmemiş veya anlamını kaybetmiştir. Bu bakımdan, klasik yalnızlık bireysel varoluş ve dengeyi tahrip etmekteyken, dijital yalnızlaşma insaniliği, insan dünyasını tehdit ediyor gibi görünmektedir.

Öznelerarası Dünyanın Değişimi

Öznelerarası dünya, bireylerin içten, gönüllü ve hem duygusal hem zihinsel katılımıyla oluşan ortak dünyadır; içinde kendimizi sorumlu hissettiğimiz, ona kendimizden bir şeyler kattığımız ve ondan bir şeyler aldığımız değerler bütünüdür ve toplumda ete kemiğe bürünmüştür. Onu sadece ve doğrudan doğruya bizler kurarız. Bu dünya tek tek bireylerin zihinlerinin toplamından oluşur ama bu toplamı aşar. Bireyleri çevreler. Zihinler birtakım müşterekliklerde birleşip buluşur; böylece bir ortak ruh meydana gelir. Katılan her birey o ruhtan bir şeyler alır, o ruha bir şeyler katar. Ortak dünya bir değerler rapso-disidir ve aidiyet temeline dayanır. Bu dünyanın varlık şartı, bu dünyayı oluşturanların, o dünyayı sürdürme iradeleridir. Yeni katılan özneler o dünyadan birtakım ilkeler ve ideler alır; ilerleyen süreçte ona yeni katılımcılar bir şeyler katar. Böylece öznelerarası dünyanın dinamizmi gerçekleşir. Orada özneler bilfiil ilişki ve iletişim içinde olurlar. Orada, varoluşsal gerçeklikler paylaşılır. Öznelerarası dünyanın oluşumu yalnızlığın bitimidir.

İnsaniliğimizi, insan varlığımızı duygu dünyasından ayrı düşünemeyiz. İnsan salt akıl varlığı değildir. Dolayısıyla insani varoluşun tekâmülü için, duyguların, ötekine kapı açan yönde, insana değer bahşeden çerçevede tekâmülü gerekir. Duygular en iyi insanlar arası bilfiil ilişkide gelişir. Orada gelişip serpilir veya kazanılır. Hatta olumsuz duygular bile, duygusal çalkantıların dengelenişi

bile! Oysa dijital dünyada, sanal özneler ortamında, duygusal gelişim ya yeterince yaşanmaz veya duygular dengeli biçimde oluşmaz. Örneğin; insaniliğin asıl ruhunu oluşturan duygular (sevgi, merhamet, saygı) yeterince gelişmeye-bilir. Ya da dijital dünyanın uyarıcıları ve dijital ortamlar sadece mevcut duyguların tatminine hizmet edebilir. Bu da bireyi mutlu kılar. Ancak bu duygu, kişinin trajedisini anlatır. O, başka duygular yaşamaktadır; ama onun kat ettiği yaşama süreci, onu gelecekte “olduğundan daha iyi” duruma taşıyacak koşullar içermemektedir. Ama kişi böyle bir tabloda trajik durumundan haberdar değildir. Bunu değiştirmek için bir şey de yapamaz. Dijitalleşme işte bu bakımdan bilfiil mevcut olan ve duygu/değer temeli üzerine kurulan öznelerarası dünyayı tahrip eder, dijital öznelerin ortak dünyası oluşur; böylece ortak dünya bilfiil mevcut öznelerden boşaltır. Böyle bir dünyada kültür üretilmez, reel ilişkiler kurulmaz, duygusal gelişim yaşanmaz. İnsan artık kendi dünyasından kovulan özne olmuş, yeni öznelerarası dünyayı özne olmayan özneler; robotlar, yapay zekalar vs. ile doldurmuştur.

Bir bütün olarak bakınca görülür ki duygusal gelişim olmadığında veya bu gelişime ket vurulduğunda insanlık derin darbe yiyecektir. Aslında görünüşte hiçbir sorun yoktur, duygusal durumlar normalmiş gibi yaşanmaktadır. Ama sanal zeminde öyle görünür. Reel hayatta ise duygu sadece hissedilen bir şey değil, gereği için eyleme geçiren bir iç uyarandır. Dijital dünyada, bilfiil gereğini yapma durumu, pek de oluşan bir durum değildir.

Diğer yandan dijital dünya, özneyi içine çekme konusunda, reel dünyadan daha güçlü bir etkiye sahiptir. Hem algılama, tasarlama, düşünme bu dünyadan alınan verilerle gerçekleşmekte hem de verilerin bireyi hoş ve hoşnut edici yönleri tercih nedeni olmaktadır. Dijital dünya reel dünya gibi sıkıcı, sıkıntı veren, çaba gerektiren, bilinmezliklerle dolu bir dünya değildir. Diğer yandan dijital dünyada, deneyimler yaşanarak paylaşılmaz, sadece anlatılarak paylaşılır... Amaçlar paylaşılır, hayaller paylaşılabilir ve kişiler organize olabilir, bir ölçüde etkileşim/etkilenme gerçekleşir. Ama bunlar, bilfiil bizi kuşatan bir duygusal bağlılık, sadakat, fedakârlık ve feragati sağlamaz. Süreklilik ise daha ciddi bir sorundur.

Dijitalleşen öznelerin ortak dünyasında, ilk başta her şey bireyin elinde ve kontrolünde gibi görünse de bu “elinde/kontrolünde olma” bile sanal olmanın öteye geçemez. Sanal iletişimin görünüşte ilişkilendirici ama içeriksizliği ve yüzeyselliği bakımından yalnızlaştırıcı etkisi bir yana bırakılamaz. Kelimenin gerçek anlamında bir öteki insan varlığına temas edememek, duygusal bağlantının olamayışı, sadece anlık, durumun gerektirdiği bağlantılar, duyguya verilen yerin adeta görünmez hale gelmesi; bütün bunlar yalnızlaşma durumunu beslemektedir. Aslında tablo tam olarak galiba şudur: Yeni öznelerarası dünya, artık dijital mağaradır; adeta herkes dijital mağarasına çekilmektedir. Bu demektir ki yalnızlaşma süreci yaşanmaktadır. Hem de duvarlar şeffaflaştırılıp kalınlaştırılarak!

Elbette her şey yolundayken, yani dijitalleşen özne kendisiyle yüzleşme gereği duymadan dijital mağarasında mutlu yalnızlığını yaşamaktayken, sorun yoktur. O, bilfiil mevcut bir ötekine, bilfiil mevcut dünyaya ihtiyaç duymaz. Her şey tersine dönmeye başlayınca, bu özne kendisiyle yüzleşince, ötekilerle kendini karşılaştırmaya başlayınca, reel hayatın içine adım atmak zorunda kalınca, özgüven eksikliği, duygusal yalıtılmışlık, realitenin eziciliği onun kapısını çalar. Gerçi her ne kadar böyle söylüyorsak da dijital dünyanın aktörleri bundan kaygılı da değildir. Çünkü öznenin sanal dünyadaki eğlenceli mevcudiyetinde bir yükümlülük yoktur. Varoluşsal destek için de (onaylanma biçimleri olarak izlenme, beğen, yorum) büyük bir çaba gerekli değildir. Duygulanım ve duyguların paylaşımı bir “tıklama” kadar uzaktır. Duygular bile dijitalleşmiş gibidir. Bir açıdan bakınca görünen şudur: Kişi kendini yalıtılmaktadır ve bu da gittikçe yaşama biçimi olmaktadır. Sanal sosyalleşme, yalnızlığa mahkûmiyeti perçinleyici ve teşvik edici bir şey haline gelmekte; sayısız kişinin “birlikte yalnızlaşması” gerçekleşmektedir. Ancak bu dünyanın ilgi çekiciliği, bireysel tutkuları harekete geçiriciliği tüm bu olumsuzlukları perdelemektedir.

Yüz yüze ilişkinin “ötekine kapı açma” anlamında, ayrıca duygu durum gelişimi üzerinde etkisi hayli yoğundur ve geri dönüşsüzdür. İletişimin sanal olması, bu duyguların kaybına ya da en azından yeterince gelişmemesine neden olur. Örneğin arkadaşlık kavramında gerçekten bir anlam değişimi ortaya çıkmış; arkadaşlık sadece eklemek, eklemeyi kabul etmek, zahmetsizce bir tıklama ile onaylamak halini almış ama devamında bir ilişki veya iletişim peşine düşme sonucu doğurmayan, sadakat ve fedakârlık duygusunun yer almadığı bir önemsiz bağlantı halini almıştır. Bu, aynı zamanda dijital dünyanın öznesinin kendini güçlü olarak algılamasına neden olur. Eklediğim gibi çıkarırım ve öteki artık yoktur... Oysa yüz yüze iletişimde, ötekine kapıyı kapatmak, bende de iç sarsıntıya neden olur. Arkadaşlık kavramının bu anlam ve içerik değişimi, dostluk kavramını da etkiler. Artık dostluğun anlamı kalmamaya başlar. Artık ötekinin bende doğuracağı veya benim ötekine kapı açmakla üstlendiğim sorumluluk/yükümlülük yoktur. Sorumluluk/yükümlülük, öteki karşısındaki duygusal duruşumuzu belirler. Sorumluluğun nedeni, bizdeki duygu durumudur, biçimsel bir karşılıklılık değil. Dolayısıyla gelinen bu noktada, kurulu bağların güçlenmesi ile (örneğin dostumuzla iletişimin kesintisizliği ve dostluğun tazelenişi dijital dünyada mümkün olur) bağların doğrudan dijital dünyada kurulması arasındaki farklılık üzerinde düşünmek gerek.

Çözüm Üzerine

Gerçi sorunun çözümünün kolay olup olmadığını düşündüğümüzde ümitli olmak çok da mümkün değil gibi görünmektedir. Ama insanın duyan-düşünen varlık olma özelliği ortadan kalkmadıkça hep bir ümit olacaktır. Bu nedenle hep bir çözüm yolu aramak lazımdır. Bu noktada akla ilk gelen, tek başınalığa son verecek eylemin “paylaşım” olması vakıasıdır.

Yalnızlığın panzehiri paylaşmaktır; bir mekânı, eylemleri, duyguları, öznel arası dünyayı bilfiil paylaşmak... Bu noktada, reel hayattaki paylaşım ile dijital dünyadaki paylaşımın farkı ortaya çıkar... Paylaşımın öznedeki yeri ve karşılığı nedir? Bize sıkıntı verecek, bizi tehdit edecek yahut konforumuzu terk etmemize neden olacak olan bir paylaşım, kendimizi adadığımız bir paylaşım olur mu? Yoksa sıkıştığımız yerde terk mi ederiz?

Reel hayatta reel paylaşımı hiyerarşik olarak dizer ve sıralarız. Ama dijital dünyada böyle bir hiyerarşi olmaz. Birinin diğerinden üstün tutulmasının nedenleri olmalıdır; sorun, sadece birini diğeri ile değiştirmek değildir. Hep birlikte, bir mekânda bulunmak, bilfiil paylaşmak, etkilemek ve etkilenmek, ötekine kendinden bir şeyler vermek, onun için kendinden bir kısım şeylerden vaz geçmek; bunlar kalıcılığı sağlar. Çünkü bu duygu durumları süreklilik arz eder. Müşterek etkinlikler, kendinden ona bir şey aktarma, onun senin için bir şey yapması, karşılıklı olarak karşılıksızlık, karşılıklı bağlantı ve bağlılık... Bunlar, bir özneyi diğeri için vazgeçilmez, önemli ve değerli kılar.

Paylaşım ortamının somut olması ile dijital olması arasındaki fark nedir? Bu neyi nasıl değiştirir?

Dokunma, hissetme, onu anlama, onun bizi anlaması ve hissetmesi, jest ve mimikleri bizatihi hissetme, duygusal alışveriş, adeta anlam ve duygu dünyasında bütünleşme... Bunlar somut ortamda gerçekleşir. Dijital dünyada, gerçekleşenler sadece bunların gölgeleri olabilir. Derin ve derinleşen ilişkiler, sığ ve sığlaşan, kolayca vaz geçilebilen, değiştirilebilen ilişkiler... Tabii bunun nedenleri üzerine düşününce, aslında işin değer dünyamıza dayandığını bir kez daha görüyoruz.

Dijital dünya insani yaşantımızın her anını kuşatıp adeta bizi kendine mahkûm ederse, diğer insani etkinliklere zaman kalmaz. Bilfiil yüz yüze etkinlikler ve ilişkiler artık kurulamamaya başlanır. Sahtelik ise gerçeklik görünümü almaya başlar ve kişi adeta sınava tabi tutulmayınca bilinemez. Şayet dijital dünyaya batmışsak o dünyanın dışındayken/reel dünyadayken sahip olabileceğimizi bilemeyiz. Örneğin sadakat, karşılıksız paylaşımımız oluşturduğu duygu durumu, onu bilfiil yaşamadan anlaşılamaz. Onun güzelliği de. Belki geçici paylaşımlar olabilir. Asıl olan, sürekliliktir hem duygu durumunda hem de realitede!

Yalnızlık, bilfiil paylaşımların bittiği, reel paylaşmanın ortadan kalktığı durumda başlar. Bilfiil paylaşım da son bulur. Reel olan doğrudan yaşanır, onun, hayatın içinde bunun bir yeri vardır. Sanal paylaşım ise sadece haberdar olmaktır; onun reel hayatın içinde bilfiil bir yeri yoktur. Paylaşım biçiminin öznel arası dünyayı sarsıcı etkisinden de söz etmek gerekir. Örneğin acı uyardıran bir olaya hep birlikte bilfiil tanıklık edip o acıyı birlikte yaşamak, onu müşterek duygu/duygu haline getirmek, yüzeysel bir tanıklıktan, dijital paylaşımından kökten farklıdır. Biz değer kavramlarını, duygusal yaşantımızı, değer algımızı harekete geçirecek ide yahut uyaranlarla karşılaştığımızda ediniriz.

Bazı uyarımlar duygu dünyamızı harekete geçirir. Buna eşlik eden anlam ve önemlilik, buna eklediğimiz “üzerinde durmaya değer içerik” bir zihin mülkiyeti haline gelir ve biz onunla bağlantılı uyarım ve düşünceler konusunda duyarlılık hissederiz. Şayet bu çerçevede bir deneyim yaşanmamışsa, şayet bu anlam ve önemlilik idesi tanınmamışsa, o çerçevede bir tutum ve tepki oluşmaz. Zira tutumlarımız iç deneyime dayanır.

Bir başka çözüm önerisi de derin yalnızlaşmayı derin kılan şey her ne ise (duygular), orada bir değişim gerçekleştirmektir; yani duygu dünyasına dönüş, duyguları yeniden diriltmek... Yeni çağın insanı duygu sorunu yaşamaktadır, hem de derinden! Bu durum aslında iki boyutludur. Biri duyguların oluşumu ve yaşanması, diğeri duyguların dilsel ifadesi... Her ikisinde de bir sorun vardır. Oluşum sorunundan kısaca söz edildi; dilsel ifade sorunu ise hayli farklıdır. Yeni çağda yazılmadık duygu, edilmedik söz, ortaya dökülmedik duygu ve sahne kalmamıştır. Söz o kadar çabuk yayıldı ki her şey sıradanlaştı. Örneğin; aşkın her türü, görsel ve yazılı olarak ortalıkta dolaştığı için bu duygunun esrarlı cazibesi kalmadı.

Yeni çağda sözel ve görsel ürünlerin sınırsız hale gelmesiyle hayal dünyanın ölüm fermanı yayımlandı. Hep bahsettiğimiz değer aşınması yanında duyguların aşınması da gerçek oldu. Mesafelerin kapanması duygu dünyasını etkiledi; bazı duyguları yaşamayı gereksiz kıldı. Bazı duyguların zemini ortadan kalktı. Örneğin; herkesin her an herkese ulaşılabilmesiyle özlem duygusu bireyin iç dünyasından çıkıp gitti. Ancak asıl sorun şu ki duygular nasıl diriltilecektir; duygu dünyasına nasıl dönülecektir, doğrusu bu konuda, sadece kuru bir davetten başka bir öneri sunabiliyor değiliz.

Diğer bir önerimiz ise dijital mağaraları yıkma teklifidir. Dijital aygıtlara gömüldüğümüz, tüm ilgi ve eğilimlerimizi, tüm bilgi ve bildirim etkinliklerimizi dijital dünyayla sınırlandırdığımız sürece, bir dijital mağaradayız demektir. Orada ötekine dokunamayız, bilfiil insani olanı temaşa edemeyiz. Bu mağaradan çıkmak, bizi özgür kılacaktır. Özgür insan yalnızlaşan veya yalnız kalan değil, düşerse şayet böyle bir cendereye, oradan kurtulabilen insandır. Ancak bu, derin bir bilinçlilikle, derin bir tefekkürle gerçekleşebilir.

METROPOL ALANLARDA DİJİTALLEŞEN MEKÂNSAL PRATİKLER VE YALNIZLIĞIN TOPLUMSAL İNŞASI BAĞLAMINDA METAVERSE KAVRAMI

Cem TUTAR

ORCID: 0000-0002-4547-6171, Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, cem.tutar@uskudar.edu.tr

Bilge EVRAN

ORCID:0000-0002-2553-1356, Sosyolog, İletişim Uzmanı,
bilgeevran@gmail.com

Öz

Endüstriyel, modern kentsel mekânların sınırlarının aşılması sonucunda ulaşılan metropol alanlar üretim ilişkileri bağlamında bilgi ve enformasyon teknolojileri üzerinde temellenmektedir. Kentsel alanın morfolojik olarak dönüşüme girdiği metropoller sosyo-mekânsal olarak geçmişin kent merkezlerinden farklı olarak ticaretin, kamusal etkileşimin ve kültürün dolaşıma girdiği alanlar olmaktan çıkmışlardır. Zaman ve mekân boyutunda hayatın akışının hızlandığı metropoller, sermayenin serbest dolaşımı ve yersiz yurtsuz imge akışlarıyla karakterize olmaktadır. Metropol alanlarda kapitalist sistem tarafından inşa edilen tüketici özne iki mekânsal deneyime sahiptir. Bir yandan kentsel dokuda bildik mekân imgesinin yok oluşunu niteleyen yer olmayan ya da yok mekânlarda gündelik hayatının bir kısmını geçirirken diğer yandan dijital teknolojilerin imkânlarıyla yaratılan sanal topoğrafyalarda özneliği sistem eliyle kurgulanmaktadır. Bu bağlamda dönemin üretim ilişkilerinin bir ürünü olarak metaverse kavramı kendisinden önceki teknolojilerden çok daha fazla bir şekilde gerçek mekânsal pratiklerle etkileşim içerisindeki yeni bir dijital yaşam evreni ortaya koymaktadır. Böylelikle gerçek ve sanal mekânsal pratikler özellikle bu teknolojilere ulaşmanın daha kolay olduğu metropol alanlarda birbirlerine eklenirken toplumsal alanda kişilerarası ilişki formlarında çözümler, yabancılaşma ve yalnızlık duygusu artmaktadır. Bir sosyo-ekonomik ve kültürel dinamik olarak kapitalist sistem tarafından yapılandırılan dijital dünya ve metaverse kavramı, cemaat duygusunun özü olan bir zaman ve mekânla ilişkili olma halini yapısal olarak dönüştürmüştür. Fiziki olarak yer ile ilişkisi kopan mekân kavramı giderek uçucu bir hâl alırken içindeki insani ilişkileri de buldukları sosyo-kültürel alanın yörüngesinin dışına sürüklemiştir.

Bu çalışmada kapitalizmin üretim ilişkilerine koşut olarak şekil alan kentsel mekânların dijital teknolojilerle eklemlenmesi sonucunda ulaşılan ve geleceğin evreni olarak tanımlanan metaverse kavramı eleştirel bir paradigma içinde teorik olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Metropol Alanlar, Kapitalizm, Yalnızlık, Yabancılaşma, Sanal Cemaatler, Metaverse.*

Abstract

The metropolitan areas that emerge as a result of exceeding the borders of industrial modern urban spaces are based on information technologies in the context of production relations. The metropolises, where the flow of life speeds up in terms of time and space, is characterized by the free movement of capital and the flow of abandoned images. The consumer subject that is constructed by the capitalist system in metropolitan areas has two spatial experiences. On the one hand, the consumer spends a part of his daily life in the spaces where there is no place or is non-existent, characterizing the disappearance of the usual space image in the urban fabric, and on the other hand, its subjectivity in the virtual topographies created using the facilities offered by digital technologies is built by the system. In this context, the concept of metaverse, as a product of the production relations of the time, introduces a new digital life universe that interacts with actual spatial practices much more than the technologies of the past. Accordingly, while real and virtual spatial practices are integrated with each other, especially in metropolitan areas where these technologies are accessed more easily, the sense of dissociation, alienation and loneliness increase in the forms of interpersonal relations in the social sphere. While the concept of space which has been physically disconnected from the actual place gets more and more volatile, it has also taken the human relations within it out of the orbit of their socio-cultural area.

In this study, the concept of metaverse, which has emerged as a result of the integration of urban spaces formed in parallel with the production relations of capitalism into digital technologies and promoted as the universe of the future, is discussed theoretically as part of a critical paradigm.

Keywords: *Metropolitan Areas, Capitalism, Loneliness, Alienation, Virtual Communities, Metaverse.*

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde 19. Yüzyıl'da *Endüstri Devrimi* ve beraberinde gelişen bir dizi sosyo-ekonomik ve kültürel hareket modern kentlerin doğuşunu nitelemektedir. Üretim araçları ve ilişkilerindeki rasyonelleşme ve otomasyon süreçlerinin bir parçası olarak ortaya çıkan fordist üretim şekli ve fabrikalar Avrupa tarihinde kırsal alanlardan kentsel mekânlara göçü teşvik ederken kentsel mekânlar da bu dönemde geçmişin kadim kentlerinden farklılaşıp modernleşerek morfolojik olarak şekil değiştirmişlerdir. Modern kentler, üretim sürecinde uzmanlaşma ve organik dayanışmanın öne çıktığı mekânsal

pratikler olarak sadece iktisadi alanda değil aynı zamanda sosyo-kültürel boyutta bireylerin yaşamını dönüştürmüştür. Georg Simmel, 19. yüzyılda kent yaşamı içerisinde bireyin kendisini nasıl ürettiği konusuna cevap arayıp girdiği toplumsal ilişkileri analiz ederken sosyo-psikik bir form olarak modern insanın kentsel mekândaki davranışlarını analiz etmiştir. Bu bağlamda kentsel mekânın sadece fiziki bir çevre olmadığı aynı zamanda dönemin iktidar pratiklerinin bir parçası olarak üretildiği 20. yüzyılın ilk yarısında Henri Lefebvre tarafından toplumsal mekân kavramıyla tanımlanmıştır.

Modern kentleri oluşturan teknolojik ve ekonomik gelişmeler zaman içerisinde insani gelişmenin bir parçası olarak ilerlerken aynı zamanda mekânsal pratikleri de dönüştürmüşlerdir. Endüstri kenti, ağır sanayi ve fordist üretim şekli ile tanımlanırken 20. yüzyılın başında kapitalizmin içine girdiği iktisadi kriz ulus devletler içerisinde yapılanmış olan ekonomik modellerin ve arz yönlü ekonomik büyümenin tersine çevrilmesiyle sonuçlanmıştır. 1970'li yılların başından itibaren ise kentsel mekânlar küresel düzeyde ön plana çıkarak kapitalizmin esnek üretim süreçleri görünürlük kazanırken bu mekânsal pratikler aynı zamanda sermayenin ve yeni birikim rejiminin bir parçası olarak öne çıkmıştır. Yaklaşık on yıllık bir süre içerisinde Batılı ve Batı dışı toplumları eşzamanlı etkileyen bu süreç, 1980'li yılların başına gelindiğinde küreselleşme olgusuyla dünya üzerinde yaygınlık kazanmıştır. Toplumsal alanın küresel düzeyde bu dönüşümü temel olarak kentsel mekânlarda yaşanırken kentlerin yapı, işlev ve anlamları bu dönemle birlikte farklılaşmıştır. Öncelikle kentler birer üretim merkezi olma konumlarını hızla yitirirken tüketim ve hizmet sektöründeki gelişmeler ön plana çıkmıştır. Kentlerin tüketim temelli örgütlenmesinde kitle iletişim araçları ve enformatikler en hızlı ilerleyen sektörler olarak bilgi ve enformasyon teknolojileri bağlamında yeni bir kent tasarısı oluşturmuşlardır.

Kapitalizmin gelişim aşamasına koşut bir şekilde özellikle 1980'li yıllardaki bilişim alanındaki gelişmeler; uydu teknolojileri ve denizaltı kablo sistemlerinin kurumu ile başlayan teknolojik gelişim internetin askeri alan dışında gündelik hayat pratikleriyle etkileşime geçmesiyle bir üst boyuta taşınmıştır. İnternet, gerçek mekânsal pratikler yerine sanal mekân üzerinden tanımlanırken kapitalizm de bu dönemde dijital ve bilişsel kapitalizm aşamalarına ulaşmıştır. Kapitalizmin enformasyon teknolojileriyle eklemlendiği bu dönemle birlikte üretim araçları ve ilişkileri de yapısal olarak değişerek yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Emegın yapısal dönüşümü maddi olmayan emek sürecini ortaya çıkarırken kentsel mekânlar da modern dönemdeki yapılarını ve sınırlarını kaybederek amorf bir şekil almaya başlamışlardır. Ortaya çıkan yeni mekânsal pratikler metropolitan alanlar olarak görünürlük kazanırken toplumsal alandaki insanlar arası ilişkilerde çözümler ve yabancılaşma duyumu gittikçe artmıştır. Metropolitan alanlardaki dönüşümü ivmelendiren teknolojik gelişmelerden biri de bir sosyo-ekonomik ve kültürel dinamik olarak kapitalist sistem tarafından yapılandırılan dijital dünya ve metaverse kavramıdır. Bu bağlamda

dijital dünya ve metaverse kavramı geçmişin teknolojik gelişmelerinden yapısal bağlamda çok da farklı bir değişiklik olarak tanımlanamayabilir. Tekno-fetisizm tuzağına düşmeden bu gelişmeler insan aklının tarih boyunca gelişiminin ve üretim ilişkilerinin bir parçasıdır.

Günümüzde şahidi olduğumuz teknik gelişmelerin sosyo-ekonomik yapının gelişimiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Diyalektik bağlamda karşılıklı birbirini etkileyen bu süreçte yapısal olarak geçmişteki modellerin bir parçası olan dijital teknolojilerin gündelik pratikler içerisindeki yoğunluğu her geçen gün artmaktadır. Bu dünya içerisinde son zamanlarda adı sıkça duyulan metaverse kavramı şu anda tam olarak tanımlanamasa bile kendisinden önceki teknolojik gelişmelerin; sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve yapay zekâ gibi fenomenlerin bir parçası olarak internet ve gerçek dünyanın doğrudan birbirine ekleneneceği bir döneme işaret etmektedir. Bacon'un Yeni Atlantis'inden bu yana ütopyik olarak enformasyon toplumu kuramcıları; Daniel Bell, Alvin Toffler, Yoneji Masuda tarafından ilerletilen teknoloji temelli dünya görüşü günümüzde sanal gerçeklik ya da yapay zekâ gibi formlarda nesnelleşmektedir. İçinde yaşadığımız metropoliten alanların üretim süreçleriyle yakından ilişkili olan dijital dünyanın eleştirel perspektiften kuramsal düzeyde tartışılması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İçinde yaşanan metropoliten alanlarda dijitalleşen mekânsal pratikler bağlamında insani özün kendisine yabancılaşmış bir formu olarak yalnızlığın hangi sosyo-ekonomik ve kültürel dinamikler etrafında yapısal olarak inşa edildiği bu çalışma kapsamında yanıtı aranan soruların başında gelmektedir.

Modern Kentlerden Metropol Alanlara Kentsel Mekânın Dönüşümü

Kapitalizmin gelişim sürecinde pre-kapitalist formların görüldüğü Orta Çağ'da ticari kapitalizm ekonomik etkinlik olarak öne çıkarken *Endüstri Devrimi*'yle birlikte sanayi kapitalizmi toplumsal alanın dönüşümünde lokomotif güç olmuştur. Modern kentler, toplumsal alanın rasyonalizasyonun bir parçası olarak kapitalist sistem tarafından işlevsel birimler olarak görülmüştür. Eskinin tarıma dayalı toprak rejiminin artan nüfusu besleyememesi sonucunda fabrikalar ve kentler geniş kitlelerin aş ve barınma ihtiyacını karşılayan mekânsal örgütlenmeler haline gelmiştir. Bu bağlamda modern kent tasarımı öncelikle iktisadi etkinliklerin bir parçası olarak şekil almış fiziki topoğrafya olarak kabul edilebilir. Kitle bu dönemde kent yaşamındaki sınıf temelli bir toplumsal yapı oluştururken egemen sınıflar ve kitlelerin ayrı bloklar olarak kendilerine has dayanışma formları geliştirdikleri görülmektedir. Modern kent bu süreçte egemen sınıflarca toplumsal denetimin bir parçası olarak da tanımlanmıştır. Özellikle mekân sosyolojisinin kurucularından olan Henri Lefebvre'nin çalışmalarına bakıldığında modern dönemle birlikte genelde mekânın özelde ise kentsel mekânın dönemin egemen gücü olan kapitalist sistemin saiklerince şekillendirildiği görülmektedir. Kapitalizm bu dönem boyunca modern kentin

içerisinde çalışma zamanı ya da boş zaman aktiviteleri temelinde zaman ve mekânı sistematik olarak parçalayarak toplumsal sistemin denetimine tabii tutmuştur. Üretim ve tüketimin artırılması amacıyla kentsel mekândaki farklılaşma kentsel mekânın içi boş bir göstergeler kümesinin parçası haline getirmiştir.

Otomasyon sistemler ve enformasyon teknolojileri 1970’li yıllardan itibaren modern kentin yapı bozumuna uğramasına neden olmuştur. Bu dönemle birlikte ulus devlet yapısı içerisinde kentler ön plana çıkarken küresel dünya ile bütünleşmiş bazı kentler dünya kenti ya da küresel kent gibi kavramsallaştırmalarla anılmaya başlanmıştır. Tüm bu süreçte kentsel mekâna temerküz etmiş olan bilgi ve enformasyon teknolojileri aynı zamanda ulusaşırı pazarlarda faaliyet gösteren çokuluslu yaratıcı endüstriler temelinde yeni bir örgütlenmeye başlamıştır. Bu dönemde Manuel Castells tarafından *bilgi kenti* kavramı ön plana çıkarılırken kapitalizm ise enformasyonel bir aşamaya ulaşmıştır. Üretim ilişkileri temelindeki dönüşüm özellikle 1980’ler ve devamında farklı kavramsallaştırmalar ile karşılırken örneğin Dan Schiller dijital kapitalizmini öne çıkarmaktadır. Siber uzayı oluşturan ağların başlangıçta devlet kurumları ve askeri amaçla kullanılırken ağ ekonomisi olarak tanımlanan bu yapı içerisinde yeni bir ekonomi-politik dönemin başladığı Schiller tarafından vurgulanmıştır. Söz konusu dönemle birlikte sadece üretim ve tüketim bağlamında küresel bir ağ sistemi kurulmakla kalınmamış aynı zamanda kültürel içeriklerin yerküre üzerinden serbest dolaşımı yeni bir simgesel evren inşa etmiştir.

Sosyo-kültürel alandaki bu dönüşüm süreci öncelikle kentsel mekânlarda hissedilmiştir. Büyük kentler bu dönemle birlikte küresel dünyayla da ilişki içerisinde yeni bir mekânsal pratik olarak metropol alanların görünürlük kazanmasına neden olmuştur. Modern kent sınırlarının aşılması sonucu ulaşılan metropol alanlar, gittikçe kentin doğal sınırlarının dışına doğru gelişim gösterirken kent merkezinde çöküntü alanlar oluşmaya başlamıştır. Literatürde *inner city* olarak da adlandırılan bu alanlar devamında sermaye sahipleri, burjuvalar tarafından sahiplenilerek kentsel mekânın mutenalaştırma “*gentrification*” sürecinde kapitalist ekonomi içerisinde değerlendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Yeni konut alanları olarak kullanılarak ya da tüketime açılarak sunulan söz konusu bölgelerde toplumsal ilişkiler yerel öğelerinden koparak sentetik bir yaşam evreni oluşmaktadır. Metropol alanlarda özellikle merkezi konumda olan pek çok semt benzer sorunlarla karşılaşırken kent merkezi, merkez olma özelliğini kaybederek eklektik bir peyzajın parçası haline gelmektedir. Tüm bu alanların yapılandırılmasında kapitalist ekonomik süreçler kadar etkili olan medya, yeni yaşam tarzları ve üsluplarını toplumsal dolaşıma sokarken kentsel mekândaki değişimin katalizörü konumuna yükselmektedir.

Özetlenecek olursa insanoğlu yerleşik yaşama geçerek tarımsal üretimle artı değer üretmeye başlamasıyla birlikte ekonomik ve siyasal bir örgütlenme şekli olarak tarih sahnesinde görünmeye başlayan kent mefhumu dönemin

üretim ilişkileri içerisinde sürekli değişip dönüşerek kendisini yeniden üretmiştir. Geleneksel ya da modern dönem başındaki örgütlü toplum yapısından postmodern kültüre doğru gerçekleşen yönelimde kentsel mekânlar bilgi ve iletişim teknolojilerinin hâkim olduğu yeni bir kapitalist sistem içerisinde üretim ve tüketim ilişkilerini örgütlemiştir. Tüm bu süreçte metropol alanlarda kentsel alanlar geçmişin taşıdığı sembolik değerler; kültürün, inancın, ticaretin ve iletişim merkezi olma konumlarını hızla yitirerek gittikçe simülakr bir görünüm almaya başlamışlardır. Tüm bu süreçte toplumsal ilişkilerde çözümler ve psiko-sosyal boyutta kentsel mekânda yabancılaşma ve yalnızlık duygusu artmaya başlamıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde üzerine sıklıkla konuşulan dijital teknolojiler, yapay zekâ ve metaverse gibi kavramların kentsel mekânın üretim temelli değişiminin bir parçası olduğu gözlemlenmektedir.

Metropollerde Yalnızlık Duyumunu Oluşturan Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Dinamikler

Metropol yaşamının getirdiği olumsuzluklardan biri olan yalnızlık duyumunu tanımlayabilmek için tarihsel bir bakış açısından konuya yaklaşarak modern kentlerden itibaren sosyo-kültürel alanın dönüşümüne odaklanmak gerekmektedir. Böylelikle modern kentteki ve metropol alanlardaki yalnızlık duyumunun benzer ve farklı yönleri daha kolay görülebilecektir.

Geleneksel toplum yapısından sonra 19. yüzyılda *Endüstri Devrimi* sırasındaki bir dizi sosyo-ekonomik nedenle ortaya çıkan modern kent yaşamı geleneksel toplumdaki Ferdinand Tönnies'in cemaat tipi sosyal yapılanmasının aşılması sonucu görünürlük kazanan bir cemiyet yapısına sahiptir. Kentsel mekânın heterojen yapısı cemiyet tipi ilişkilerde ikincil iletişim formlarını devreye sokarken kişilerarası ilişkilerde açılmalar ve formel kurallara bağlılık artmaktadır. İnsani özün gelişimi açısından geleneksel toplumdaki çok daha fazla bireyselleşmeye imkân tanıyan bu yapı bir yandan da kentsel mekânın yoğun toplumsal ilişkileri içerisinde bir aidiyet sorununu gündeme getirmektedir. Ekonomik anlamda iş bölümü ve uzmanlaşmadaki yönelimler de bireylerin grup içi ya da gruplar arası ilişki formlarında birbirlerine çok daha az doğrudan ihtiyaç duydukları bir sosyal mekânın inşasını beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik nedenler modern kentlerdeki kişilerarası ilişkilerde bir açılma sağlasa da özellikle örgütlü toplum yapısı içerisinde sınıf temelli bir birlik algısının da hala ayakta olduğu görülmektedir. Sermayedar karşısında örgütlenen işçi sınıfı aynı zamanda kolektif bir bilinçle hareket ederken, sosyo-ekonomik bağlamda kendisini yalnızlaştıran toplumsal sisteme karşı hareket etmiştir. İşçi hareketlerinin her zaman bütünlük arz etmediği ya da gerçek bir kolektivist hareket ve duyum oluşturup oluşturmadığı bir kenara bırakılırsa üretim temelli bu yapıda yine de toplumsal bir bütünlük hem ulus devlet yapısı içerisinde siyasal zeminde hem de ekonomik ilişkilerde kitlesel üretimi gerçekleştirebilmek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Modern kentleri psiko-sosyal bir çevre olarak tanımlayan ilk düşünürlerden olan Georg Simmel, toplumsal yaşama tipolojik bir bakış açısıyla yaklaşırken tikel örneklerden tümele giden bir toplumsal açıklama seti geliştirmiştir. Özellikle *Bireysellik ve Kültür* adlı yapıtından bu tipolojik ayrımların altını çizen düşünür aynı zamanda *Modern Kültürde Çatışma* adlı yapıtında “metropol tipi kişilik” adlı bir tipolojik ayrımla 19. yüzyıl modern kentindeki bir birey tipini resmetmiştir. Simmel, her ne kadar gerçek anlamda günümüzde yaşadığımız metropol alanları görmemiş olsa da modern kent yaşamı içerisindeki yabancılaşma formları ve yalıtıma bağlı gerçekleşen yalnız duyumunun altını çizen ilk kişilerden biridir. Tıpkı aşağı yukarı aynı dönemlerde yaşamış çağdaşı Walter Benjamin gibi kentsel mekâna ve buradaki toplumsal ilişkilere ayrı bir önem veren Simmel, metropol tipi kişiliği kentsel mekânın hız temelli mekânsal örgütlenmesi içerisinde, heterojen toplum yapısında kendisini korumak için çevresinden yalıtılmış bir görünüm sergileyen insan tipini öne çıkarmaktadır. İçinde bulunduğu toplumsal çevredeki hayatın hızlı akışı, kentsel mekânın reklamcılık ve benzeri etkinliklerle karşılaştığı ilk dönem olması sebebiyle bir nevi sinir yorgunluğu çeken metropoliten insan tipi aynı zamanda çevreden yalıtılmış doğası gereği yalnızlık duyumu içerisindeydi.

Simmel, para ekonomisine dayalı bir toplumsal mekânda görece sınırları belirli modern kent yaşamını betimlerken günümüzde geldiğimiz noktada metropoliten alanlar çok farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemde öne çıkan ayrımları şöyle sıralanabilir. Öncelikle modern kentte yer ve mekân duyumu hala aynı çerçevede yer almaktadır. Her ne kadar ulaşım teknikleri ve kitle iletişim araçlarının ilk yaygınlık kazandığı bir dönem olsa bile 20. yüzyıl başında dahi en yaygın kitle iletişim aracı hâlâ gazete ve devamında sinemadır. Ev-içi bir kitle iletişim aracı olarak insanla daha doğrudan işit-görsel ilişki kuran televizyonun yaygınlaşması 1950’lerin sonrasına denk gelmektedir. 1960 sonrası gelişen bir dizi sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşüm toplumsal yaşamın dokusunu dramatik olarak değiştirmiştir. Bu dönemde kentsel yaşamın dönüşümünde bahsedildiği gibi ulus devlet yapısında küresel düzeyde kentlerin ön plana çıkmasında post-fordist üretim süreçleri içerisinde sermayenin yoğunlaştığı alanlar olarak kentlerin olması etkindir. Ekonomik model bu dönemle birlikte üretim sisteminden tüketim ve hizmet sektörlerine yönelirken sanayi ötesi bir toplumun temelleri atılmıştır. Bu dönemde sosyal teoride enformasyon toplumu kuramcıları tarafından sıklıkla tartışılan bilginin meta konumuna yükselmesi ve emek sürecindeki dönüşüm dikkat çekicidir. Söz konusu yılların devamında teknoloji alanında yapılan yatırımlar ve yenilikler içinde yaşanan küresel kapitalist dünyayı yapısal olarak dönüştürmüştür. Dijital teknolojilerle ve enformatiklerle eklemlenmiş bir toplumsal yaşam ilk kez kentlerde örgütlenirken bunun sonuçları ise yine kent yaşamı içerisinde ilk kez deneyimlenmeye başlanmıştır. Teknolojinin ulaştığı noktada bilgisayarların gelişmesi, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ ve son zamanlarda sıklıkla konuşulan metaverse kavramlarını kamusal gündeme

getirmiştir. Tüm bu araçların toplumsal yaşama dramatik etkilerinden biri bu bölümün başında belirtildiği gibi yer ve mekân arasındaki ayrımların çökmesidir. Bu durum insanlık için tarihsel süreç içerisinde gelenekselden modern döneme kadar görece dengede bulunan mekân algısının değişmesi anlamına gelmektedir.

Psiko-sosyal bir varlık olarak insan kendisini dünya ve kozmos içerisinde mekân ve zaman duygusu içerisinde konumlamaktadır. Mekân algısının ya da geçmiş-şimdi-gelecek şeklindeki bir zaman algısının insan zihnini bir an bile kırdığını düşünmek, kişinin tüm toplumsal ilişkisini kesintiye uğratabilecek önemli bir değişimdir. Günümüzde yukarıda sayılan dijital teknolojiler bunu gündelik hayat içerisinde gittikçe sıradan bir deneyim kipi haline getirmektedir. Daha öne psikolojik bir hastalık dolayısıyla örneğin şizofren bir durum olarak kabul edilebilecek oryantasyon kaybı günümüzde gittikçe normalleşmektedir. Antropoloji alanında çalışmaları olan Marc Augé “Çağdaş Dünyaların Antropolojisi” ve “Yer-Olmayanlar” gibi yapıtlarında günümüze yaklaştıkça kitle iletişim araçları ve çoklu medya sistemleri sebebiyle alışıldık, bildik mekân imgesinin nasıl parçalandığını tartışmaktadır. Yine iletişim alanında çalışmaları olan Joshua Meyrowitz “No Sense of Place” adlı yapıtında elektronik medyanın sosyal davranışlara etkisini tartışırken günümüzde dijital teknolojilerle eklenmiş bir toplumsal yaşamda mekân duygusunun nasıl yok olduğunu ve bunun olası toplumsal sonuçları olarak yalnızlık ve yalnızlık duygusunun toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini aktarmaktadır. Tüm bu süreçte toplumsal ve fiziksel mekânlar birbirinden ayrılırken kamusal ve özel davranışlar bulanıklaşmakta ve yeni kimlik arayışları gün yüzüne çıkmaktadır. Yaşanan toplumsal dönüşümün metropol alanlardaki dijital teknolojilerle eklenmiş sosyal yaşamın bir parçası olduğu hatırdta tutulmalıdır.

Metropol alanlarda yalnızlık duygusunun artmasının nedenlerinden bir diğeri üretim süreçlerinde örgütlü toplumsal yapının sona ermesi sonucu ulaşılan yeni kapitalist dönemdir. Bu dönem içerisinde özellikle hizmet ve enformasyon teknolojileri içerisinde çalışan prekarya grubu sanayi kapitalizmi dönemindeki işçi sınıfından farklı olarak postmodern kültürde sistematik olarak yalnızlaşan bir toplumsal deneyimin öznesi haline gelmektedir. Kendisine sunulan tüketim havuzundan daha çok tüketimde bulunmak, geleneksel toplumdaki organik bağlarından kopmuş olduğu sosyal çevreyi bu tüketim nesneleri içerisindeki etkileşim sürecinde elde etmek ve sonu belli olmayan bir başarı miti etrafında sistemin devamlılığı için sistematik olarak çalışmak bu kişinin temel amacı haline gelirken, metropol yaşamında sınırlı bir çevrede yalıtılmış yaşam sürmek zorunda kalmaktadır.

Yalnızlık duygusunun gittikçe artmasındaki bir diğer neden dijital ağlarla çevrili bu yaşam alanının temel olarak tüketim etkinliği üzerinde temellenmesidir. Bu süreçte modern dönemdeki birey tipi de değişerek Elliot ve Lemert tarafından “yeni bireycilik” olarak adlandırılan yeni bir birey tipolojisi ortaya çıkmıştır. Küreselleşen dünyada kendi benliğinin gelişimi üzerine odaklanarak

sistematik olarak yalnızlık içerisinde kendisini konumlandıran bir kişilik olan yeni bireycilik 19. yüzyıldan itibaren liberal sistem içerisinde tanımlanan birey tipolojisinin uç bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel ve modern toplumun ilk yıllarından farklı olarak mekân duyumunun uçucu bir hal aldığı ve toplumsal alanda bireylerarası ilişkiler sürecinde çözümlerin yaşandığı metropol alanlarda tüketime dayalı narsistik kimlik yapılanmaları öne çıkmaktadır. Tüketimin sadece kentsel yaşam içerisinde değil aynı zamanda dijital kapitalist dönemde elektronik alışveriş siteleri üzerinden internette devam ettiği düşünüldüğünde eskiden özel zaman ayrılarak giderilen tüketim ihtiyacının günümüzde 7/24 bir zaman diliminde kapitalist sistem tarafından örgütlenildiği görülmektedir. Tüketimin reel ve imajiner boyutta işlediği dijital mekânsal pratikler örneğin Instagram gibi sosyal medya platformlarında beden ve kimliğin üzerinde bu teknolojik aygıtların olanaklarıyla yapılan uygulamalar ve sunumlar gittikçe yaygınlaşmaktadır. Dijital dünya tarafından dayatılan beden kültürü maddileşmiş bir benlik tasarısının parçası olarak öne çıkarken psikik boyutta toplumsal alanda gerçek kişisel ve toplumsal ilişkiler kuramama ve buna bağlı olarak gerçekleşen topluma ve kendine yabancılaşma öne çıkmaktadır. Yabancılaşma duyumunu destekleyen yalnızlık hissi bir yandan kentsel yaşamın gerçek mekânsal pratiklerinin toplumsal sistem tarafından kapitalist saiklerce örgütlenmesinin sonucu iken diğer yandan özellikle dijital teknolojiler içerisinde yaratılan ve alternatif bir yaşam evreni olarak sunulan sanal ekosistemlerin bir ürünü olarak öne çıkmaktadır.

Kentsel ve Dijital Mekânların Etkileşiminde Metaverse Kavramı Üzerine Toplumsal Tahayyüller

Mekân ve zaman kavramlarının tarihsel süreç içerisinde algılanma şekli dönemin teknik olanaklarının bir parçası olarak değişim gösterdiği önceki bölümlerde aktarılmıştır. Antik Yunan'dan bu yana mekânın Öklidci geometrik tahayyülü devamında Kartezyen mekân algısı ve ardından dijital teknolojilerle etkileşime girmiş sanal mekânlara kadar insanoğlunun mekân algısı farklılık göstermektedir. Dijital dünya içinde yapılandırılan sanal mekânlar mekânın üretilen, algılanan ve yaşanan boyutlarında dramatik değişimler oluşturmuştur. Gündelik hayat içerisinde özellikle kentsel alanlarda kentin modern ve ötesi toplum yapılarında örgütleniş şeklinin dönüşümü ve sanal teknolojilerle eklemlenmesi bu alanlardaki insan ilişkilerini ve faaliyetlerini de yapısal olarak dönüştürmüştür. Tarih boyunca iktidar pratiklerinin bir parçası olarak somutlaşan kentsel mekânların gelenekselden modern döneme ve modern dönemden enformatik ağlarla çevrili, dijital teknolojilerle çerçevelenmiş bir sosyo-ekonomik ve kültürel yaşama ev sahipliği yapan akıllı kentlere doğru kentsel mekânın değişimi devam etmektedir. Mekânın fiziksel yerle ilişkisi gittikçe azalırken eşzamanlı ya da eşzamansız dijital teknolojilerle bütünleşmiş bir yaşam insanoğlunun ufkunda gözükmektedir. Akıllı kentlerin en son uğrak noktası son zamanlarda sıklıkla adı duyulan metaverse kavramı olmaktadır.

Metaverse en kısa tabiriyle kullanıcıların gerçek dünyada olduğu gibi etkileşimde bulunabileceği, oyun oynayabileceği bir sanal dünyadır. Metaverse kavramı sınırların ötesi anlamına gelen “meta” ile evren anlamındaki “universe” kelimelerinin birleşiminden oluşan “evren ötesi” diye Türkçeleştirebilecek bir kavramdır. Bu bağlamda metaverse içinde yaşanan dünyadan farklı, kavramsal ve sanal bir ortamı ifade etmektedir. Bu kavram son zamanlarda adından sıkça söz ettirse de aslında metaverse terimi ilk kez 1992’de yayınlanan, Neal Stephenson tarafından yazılan *Snow Crash* başlıklı bir bilim kurgu romanında geçmektedir. Romanın kurgusunda kullanıcılar; dijital avatarları ile birbiriyle iletişime geçebildikleri, fiziksel dünyaya paralel “metaverse” isimli bir sanal dünyada yer almaktadır. Günümüzde ise akıllı telefonların yaygınlaşması, internetin gelişmesi ve kişisel bilgisayarların herkes tarafından benimsenip kullanılıyor olması sonucunda sanal bir dünya oluştuğu söylenebilir. Bu bağlamda günümüzde metropol alanlarda üretim ve tüketim süreçlerinin dijitalleşmesi sonucunda insan faaliyetlerinin sanallaşması bireylerin kendileri ve sosyal yaşamda grup içi ve gruplar arası ilişkilerini belirlemektedir.

Metaverse ile bu sanal dünyada 3D görselliğin ön planda olduğu, gerçek ve sanal dünyanın sosyal yaşantı olarak birbirine eklemlendiği yeni bir mekândan bahsedilmektedir. Günümüzde bu alana ait teknolojik adımlar atılırken metaverse kavramının oluşum aşamasında olduğu gelecekte metaverse’in eğitimden, politikaya, sosyal ilişkilerden mesleklere ve ekonomiye kadar pek çok alanı değişime uğratacağı söylenebilir. Değişen bu toplum yapısı içerisinde yalnızlığın deneyimlenme şekillerinin farklılaşacağını ön görmek de mümkündür. Son yıllarda küresel bağlamda kamusal alanda en çok yer eden konunun COVID-19 pandemisi olduğu görülmektedir. Pandemi sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda toplumlar için dijital dünyanın topyekûn küresel düzeyde miladı olarak tanımlanabilir. 2022 yılı itibariyle geçen yaklaşık üç yıl içerisinde sosyal yaşamın hiç olmadığı kadar bilgisayar teknolojileriyle bütünleştiği bu dönemde üretim, tüketim, eğitim hatta sağlık hizmetlerinde dijitalleşme hat safhaya ulaşmıştır. Pandemi nedeniyle ölüm oranlarını düşürmek amacıyla uygulanan sosyal mesafe sürecinde bireyler için meta veri deposu, COVID-19 pandemisine yanıt olarak “sosyal mesafe” gibi gerçek dünya kısıtlamaları altında bile hobileri ve ilgi alanları olan insanların bir araya gelip, iletişim kurabilecekleri bir alan sağlayarak kullanıcılara “sosyal bağlantı” sağlamıştır. Ancak meta veri tabanındaki bu sosyal bağlantıların gerçek dünyadaki etkileşimlerden daha zayıf olduğu söylenebilir. Meta veri deposunda, kişinin benliği ile ilişkili olarak kurguladığı kimlik sunumu kendisini olduğu gibi sunmak yerine karşıda oluşturulmak istenen izlenim boyutunda yapay olarak kurgulanmaktadır.

Gerçek dünya etkileşimlerinden üretilmeyen çeşitli bilgilerin gerçek zamanlı olarak toplandığı ve işlendiği meta veri tabanındaki sosyal etkinliklerde gizlilik ihlali dikkate alınması gereken bir sorundur. Dijital teknolojinin gözetim sistemleri içerisinde yapılandırılan bu kişiler arası ilişki formlarına ait veriler

toplanıp depolanırken, birey sistem ilişkisi içerisinde bireyler sistem açısından tamamen şeffaf ve görünebilir bir konumdayken dijital teknolojiyi üreten sistem bir o kadar opaklaşarak kendisini görünmez kılmaktadır. Tüm bu sürecin ideolojik bir form olarak görünürlük kazandığı, bilginin temel alındığı bir yaşamda bilgiye ulaşma ve üretme açısından hegemonik bir yapılanma olduğu görülmektedir. Sanal ve gerçek dünya arasındaki ayrım bulanıklaştıkça, kullanıcılar gerçek kimlikleriyle ilgili kafa karışıklığı da yaşayabilmektedir. Sanal gerçeklik evreninde kişiler burada sistem tarafından yapılandırılan kişilerarası ilişkilere fazlasıyla dalmışlarsa gerçek dünyadaki ilişkilerini ihmal etme, sosyal izolasyon yaşama ihtimalleri artmaktadır.

Metaverse'in eğitim alanında yeni bir sosyal iletişim alanı açtığı söylenebilir. COVID-19 pandemisi nedeniyle okulların kapanması durumunda bile öğrenciler gerçekliğin sınırlarının ötesinde sosyal olarak bağlantı kurabilme şansı yakalarken bu ilişkilerin daha çok gerçek dünyadaki etkileşimden daha zayıf olan oyun merkezli bir ilişki olduğu görülmektedir. Tüm bu süreçte kişisel bilgilerin toplanması ve işlenmesi süreci mahremiyet problemini ortaya çıkarmıştır. Bu olumsuz yanlarının yanında bu teknik gelişmeler aynı zamanda öğrencilere yüksek özgürlük derecesi sunmaktadır. İçerik tüketicilerinden üreticilere kadar farklı deneyimler sunan dijital teknolojiler öğrenme sürecinde öğrenci özerkliği genişletmektedir. Ancak yüksek özgürlük derecesi nedeniyle platform yöneticilerinin kullanıcıların tüm eylemlerini tahmin edemeyeceği ve kullanıcıların metaverse'in sanal alanı ve anonimliği nedeniyle çeşitli suçlara maruz kalabileceği söylenebilir. Metaverse bunun yanında öğrencilere derinlikli sanallık sağlayabilecektir. Metaverse, öğrencilere zamanı ve mekânı aşan yeni bir deneyim sağlayarak, öğrencilerin öğrenmeye aktif katılımını genişletebilecektir. Bu sayede öğrencinin ilgisini ve katılımını artırmak mümkün görünmektedir. Ancak daha önce eğitim gibi yüz yüze yapılan etkinliklerin bile sanal evrene taşınması ve öğrencilerin sadece boş zaman aktivitesi ya da oyun amaçlı değil gündelik hayatın getirdiği ve yapmak zorunda oldukları pratikleri de sanal evrene taşımalarına gerçeklikten kaçış ve oryantasyon problemlerine yol açabilecektir.

COVID-19 salgınının, sosyal etkileşimleri önemli ölçüde değiştirdiği görülmektedir. Sosyal mesafeli politikalar, zorunlu karantinalar, iletişimin teknolojik aracılığıyla benzeri görülmemiş bir ölçekte hızlandırmıştır. Sağlık uygulamaları, eğitim ve konferanslar gibi birçok fiziksel aktivite, metaverse veya mobil cihazlar aracılığıyla çevrimiçi alana taşınırken tıp her zaman, doktorların hem fiziksel hem de duygusal tepkileri yüz yüze saptadığı, uygulamalı bir bilimken pandemi sürecinde dönüşüm yaşanmıştır. Örneğin, pandemi öncesinde sağlık tesislerinin %43'ü tele sağlık sağlayabiliyorken bu oran 2020'de %95'e yükselmiştir. Metaverse'in klinik bakımda kullanılması için geniş fırsatlar vardır. Başlangıçta, metaverse cerrahi simülasyonlar, tanısal görüntüleme, hasta bakımı yönetimi, rehabilitasyon ve sağlık yönetimi için kullanılması planlanmaktadır. Metaverse, eşzamanlı eğitim, öğretim ve planlamanın yanı sıra or-

tak tıbbi prosedürlere de izin verecektir. Yapay zekâ ile birleştğinde bu klinik karar vermeyi güçlendirebilir ve her bir hastaya göre uyarlanmış daha kesin müdahaleler sağlayabilir. Bunun yanında metaverse’de biyometrik verileri paylaşmak veri güvenliğini nasıl etkileyecektir? Mahremiyet ve gizlilik nasıl sağlanacaktır? Hangi haklara sahibiz? Bu soruların yanıtı henüz aranmaktadır. Sağlık örneğinde görüldüğü gibi metaverse kavramı ve getireceği dünyaya ilişkin öngörüler bir yandan bilimsel gelişmenin bir parçası olarak sağlanabilecek olanaklar ve imkânlar üzerine kuruluyken diğer yandan Foucault üzerinden açıklanacak olursa bir biyopolitika sürecinin parçası olarak sınırlamalar, kısıtlamalar ve yeni gözetim pratiklerini içermektedir.

Günümüzde gittikçe dijital dünya ile eklemlenmiş toplumsal yaşama bakınca geçmişe dönük toplumsal alan ve buradaki ilişkilerin oluşum süreci göz önüne alındığında yaşanan dramatik dönüşüm göze çarpmaktadır. İnsanoğlular yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte bir cemaat duygusu içinde grup ilişkisi temelinde yerleşik yaşamını sürdürmüştür. Geleneksel cemaatin özü mekân ve zaman algısı temelinde oluşmuştur. Cemaat içerisindeki ortak yaşam bu cemaatin üyelerine kişisel ilişkiler kurmalarına olanak tanıyan bir fiziki çevre oluşturmaktadır. Bu bağlamda dayanışmanın ruhu ve ortak bir iradenin varlığı söz konusudur denilebilir. Bu yapı içerisinde aile bir metafor olarak kullanılırsa cemaat yapısı içerisindeki tüm insanlar geniş bir ailenin parçası olarak görülmektedir. Bunun yanında cemaat yapısının durağan bir toplumsallık şekli olduğu söylenebilir. Hâlbuki özellikle üretim araçlarında gelişime bağlı olarak cemaat tipi toplumsal örgütlenmenin görüldüğü kırsal alanlardan kentsel mekânlara doğru bir göç olgusu yaşanmıştır. Kent yaşamı toplulukçu bir yaşam formu olarak cemiyet tipi ikincil ilişkiler temelinde bir toplumsal örgütlenme şekli olarak öne çıkarken özel yaşam vurgusu ön plana çıkmaktadır. Modern dönemde gerileyen cemaat olgusu özellikle enformasyon teknolojilerindeki gelişim sürecinde sanayi ötesi toplum formlarında yeniden görünür-lük kazanmıştır.

Günümüzün postmodern kabileleri olarak isimlendirebileceğimiz “*sanal cemaatler*” için pek çok tanım yapılmakla birlikte bu tanımlamaların içerisinde Howard Rheingold’un tanımı öne çıkmaktadır. Rheingold kendisini internet bağımlısı olarak tanımlamaktadır ve birden fazla sanal cemaatin kurulmasında ve sürdürülmesinde birinci derecede rol oynamıştır. Rheingold aynı zamanda bu alanda en çok tanınan kitaplardan birisinin de yazarıdır. Sanal cemaat kavramının doğuşu insan ve teknolojinin şaşırtıcı bir biçimde bir araya gelmesiyle olmuştur. Aynı anda her yerde bulunabilen bilgisayar networklerinin, fiziki mekândan bağımsız, milyonlarca insanı “siberuzay”da bir araya getirmesi ile sanal cemaatler oluşmuştur. Sanal cemaatlerin mekânı “siber uzay”dır. Bilimkurgu roman yazarı olan Gibson, siber uzay kavramını ilk tanımlayan kişidir. Rheingold’a göre sanal cemaatler, kişisel ilişkiler ağının yaratılması için yeterli sayıda insan bir araya geldiğinde, networkler üzerinden “Internet” vasıtasıyla yaratılan sosyal grupları kapsamaktadır. Sanal cemaatlerde

geleneksel cemaatlerin farklılaştığı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan biri fiziki mekândır. Sanal cemaatlerde fiziki bir mekândan bahsetmek mümkün değildir. Rheingold'un da belirttiği şekilde sanal cemaatlerde bireyler; bilimsel tartışmalara katılır, şakalaşır, ticaret ve planlar yaparlar. Duygu durumlarını paylaşırlar, fikir paylaşımı, dedikodu ve düşmanlık yaparlar. Verimli vakit geçirir, arkadaş bulur ve deniz kıyısında otururlar. Oyun oynarlar, aşk yaşarlar ya da sanatla ilgilenirler veya belli amaçları olmadan dolaşırlar. Sanal cemaatlerde insanlar, gerçek hayatta ne yapıyorlarsa onu yapabilecekleri alan yaratırlar. Lakin önemli bir farkla tüm bunları vücutlarını kendi bedenlerini geride bırakarak yaparlar. Rheingold gibi sanal cemaatlerin en tutkulu savunucuları, sanal dünyada da cemaatlerin olabileceğini iddia etmektedirler. Sanal cemaatlerin önemini mevcut sanal cemaatleri ortadan kaldırdığımızda daha iyi anlayacağımızı savunmaktadır. Ona göre, bugün sanal dayanışmanın ortadan kaldırılması halinde belli hastalıklarda artış görülecektir. Özellikle yaşlılar ve engelliler için sanal cemaatler yeni iletişim alanları oluşturmaktadır. Böylelikle bu dezavantajlı grupların sosyalleşmesi ve daha az yalnızlık duygusu içine girmeleri mümkün görülmektedir.

Dijital Dünyadaki Olası Risklere İlişkin Öneriler

VR deneyimlerinin psikolojik olarak zorlayıcı olabileceği bilinen bir gerçektir. Mel Slater ve meslektaşları bunu kanıtlayabilecek çok sayıda araştırma yayınlamıştır. Sanal bir karakterin somutlaştırılması, VR'da yaygın bir fenomendir ve simülasyonun algılanan inandırıcılığını artırır. Bu grafiksel kendilik temsilleri veya kendilik avatarları, somutlaşma hissini ortaya çıkarmak için kullanıcılarının fizikselliliğiyle eşleşmek zorunda değildir ve sanal karakterler fiziksel kısıtlamalara bağlı değildir. Avatar görünümünün değişken olduğunu bilmenin önemi, insanların doğal olarak fiziksel görünüme dayalı yargılarda bulunmaya yatkın oldukları ayrıntısındadır. Temel grafiklere sahip ilk 2D oyunlarda bile, kullanıcıların birbirleriyle etkileşim biçiminin görünüşle çok ilgisi olduğu kanıtlanmıştır. Çekiciliğin, VR kullanıcılarının kendilerini ve başkalarını nasıl algıladıklarını ve gerçekleştirmeyi seçtikleri davranışları belirlediği açıkça görülmüştür. Avatarlar görünüşleri karar vermeyi etkilemek için yeterince ikna edici olan potansiyel satış görevlileri olarak zaten öne sürülmüştür ve somutlaştırıldıklarında kullanıcıları risk alma davranışlarında bulunmaya teşvik edebilir. VR insanlara dijital bukalemunlar olma esnekliği verirken, kötü niyetli kişiler tarafından bu gelecek vizyonu distopik bir dünyaya doğru yönelebilir görülmektedir.

Biyometrik verilerin devreye girdiği yer burasıdır. Kullanıcıların etkileşimde bulunduğu bilgisayar veya insan güdümlü araçlar ve avatarlar, kullanıcının paylaştığının farkında olmadığı verilere dayalı olarak kullanıcı tercihlerine uyarlanabilir. Bir sistemin kullandığı teknolojiye bağlı olarak, göz izleme verileri, görsel uyaranlara yanıt olarak göz bebeği genişlemesi ve bakış sabitleme

verileri sağlayabilir. Hareket verileri, proksemik davranış ve beden dili ipuçları sağlayabilir ve EEG ve cilt iletkenliği gibi fizyolojik veriler, duygusal düzeyler sağlayabilir. Ek olarak, yüz izleme ayrıca duygusal tepkiye bir pencere sağlayabilir. Bu sözlü olmayan ipuçları, kişiselleştirilmiş, idealleştirilmiş etkileşim ortakları oluşturmak için akıllı makine öğrenimi ve yapay zekâ algoritmaları beslenebilir.

Dış görünümün yanı sıra hem ses hem de hareket, kullanıcılara çekici gelecek şekilde manipüle edilebilir. Yazılım, ses tonunu, perdeyi ve genişliği değiştirebilir. Bu da kullanıcıların seslerini erkekten kadına veya tam tersi şekilde değiştirmelerine olanak tanır. Dokusu pürüzsüz, perde ve tınısı benzer olan çekici sesler işitsel biçim değiştirme ile kolayca oluşturulabilir. Vokal klonlama yazılımı, belirli bir kişinin sesini taklit edebilir. Hareket verileri, girişte tartıştığımız geniş bir fiziksel ve psikolojik bilgiye yol açabilir. Sanal karakterlerdeki vokal ifadenin, sosyal etkiyi ve çekiciliği etkilediği zaten gösterilmiştir ve hareket verileri, etkileşim davranışlarını etkileyen çekicilik seviyelerinde kategorize edilebilen ipuçlarıyla zengindir. Bu etkileşim ortakları yalnızca kullanıcılar için çekici olacak şekilde tasarlanmayabilir, aynı zamanda kullanıcıları hem fiziksel hem de psikolojik düzeyde derinlemesine anlayabilir. Bir aracının kişiliği, kullanıcının sergilediği kişilik tipine göre en çok beğenilecek şekilde uyarlanabilir.

Daha gelişmiş bir yapay zekâ yinelemesi veya avatar kullanan bir insan, bir kullanıcıyla yakınlık ve güven duygusu yaratmak için tıbbi ve zihinsel koşulları algılayabilir ve onlarla empati kurabilir. Bu psikolojik bilginin hem iyi niyetli hem de kötü niyetli olarak gerçekleştirilecek birçok uygulaması vardır. Kullanıcıların yalnızca işletmeler ve kurumlar tarafından değil, diğer kişiler tarafından da manipüle edilme potansiyeline özel dikkat gösterilmelidir. Bir dizi mevcut internet dolandırıcılığının metaverse'e sızması oldukça kolay gözükmemektedir ve VR'in sürükleyici yönü nedeniyle etkilerinin psikolojik olarak daha da yıkıcı olabileceği söylenebilir. Gasp ve zorbalık, kullanıcıları daha kişisel, taviz veren durumlara sokabilir ve özellikle etkilenebilir oldukları için çocukların nasıl korunacağıyla ilgili endişeler ortaya çıkabilecektir.

Çevrimiçi yırtıcılara, daha doğal etkileşimin mevcudiyeti ile tamamen yeni bir zorlayıcı önlemler araç seti verilecektir. Siber saldırılar, karanlık ağda satılacak ve kişinin kişisel mahremiyetine zarar verebilecek hassas biyometrik verileri açığa çıkaracaktır. Neyse ki, biyometrik verilerin kötüye kullanımıyla başlamadan önce mücadele etmek için yapılabilecek pek çok şey var ve hepimiz bu alana olumlu katkılarda bulunmaya çağırıyoruz. Bu bağlamda kullanıcılara güç verilmelidir. İnsanlar, VR ile birleştirilmiş biyometrik verilerin etkileri konusunda bilinçlendirilmeli ve bu konuda eğitilmelidir. Ayrıca bu tür veri toplamayı devre dışı bırakma seçeneği sunulmalıdır. Geliştiriciler, siber güvenlik protokollerini uygulayabilir ve ayrıca, genelleştirmek ve kişisel olarak tanımlanabilir bilgileri ifşa etmesini önlemek için bu tür verilere gürültü eklemeyi seçebilir.

Son olarak yasa koyucular, işletmelerin ve bireylerin bu verileri kötü niyetle toplamasını ve kullanmasını önleyen yasalar çıkarabilir. Akademisyenler, metaverse'de ortaya çıkacak bilinen ve bilinmeyen psikolojik sorunları anlamaya ve azaltmaya yardımcı olmak için devam eden araştırmalar yoluyla bir etki yaratmaya çalışılmaktadır. Potansiyel araştırma yolları, kullanıcıların reklam senaryolarında nasıl manipüle edilebileceğini, araçların ve avatarların hangi fiziksel özelliklerinin kullanıcılar üzerinde psikolojik etkiye sahip olabileceğini, riskli davranışların gerçek senaryolardan sanal senaryolara nasıl çevrildiğini ve dijital etkileşimin genel psikolojik etkisini anlamaya devam etmeyi içermektedir.

Sonuç

Bu çalışma günümüzde sıklıkla akademik camia ve kamusal alanda tartışılan hatta bazen magazinsel bir bağlamda ele alınan dijital dünya ve bunun bir ürünü olan metaverse kavramını diyalektik bir süreçte üretim araçları ve ilişkilerinin bağlamında ele almaya çalışmıştır. Çalışma temel argüman olarak üretim araçlarının gelişimini niteleyen teknik gelişmenin hem bu araçları hem de bu araçların sıklıkla kullanıldığı kentsel mekânları ve buradaki sosyo-kültürel yaşamı eşzamanlı olarak dönüştürdüğünü öne sürmektedir. Bu bağlamda *Endüstri Devrimi*'yle ortaya çıkan modern kentler kapitalist sistemin üretim ilişkilerinin rasyonelleşmesi ve otomasyon süreçleriyle karakterize olmaktadır. Kapitalizmin gelişim sürecinde 1960 sonrası döneme tarihlenen bilgi ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler günümüze gelene kadar hızla devam ederek gittikçe bilgisayar ve internet teknolojileriyle eklenmiş bir toplumsal yapıya evrilmiştir. Tüm bu teknik yenilikler bireyin, mekân ve zamanla ilişkisini gittikçe gerçek toplumsal koşullardan koparıırken bu süreçte teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel pek çok dinamiğin söz sahibi olduğu görülmektedir. Günümüzde kent tasarısında öne çıkan dünya kenti, küresel kent, gösteri kent ve akıllı kent gibi tanımlamaların kökenine bakıldığında bu ayrımların genellikle üretim tekniklerindeki değişim üzerine kurgulandığı görülmektedir. Örneğin dünya kenti tanımlaması üretim süreçlerindeki finans ve para piyasaları bağlamında kentsel yaşamı tanımlarken, küresel kent sosyo-kültürel etkinlikler üzerinden dünya üzerinde bütünleşmiş bir yapı sunan kentleri nitelemektedir ya da son yıllarda adı sıklıkla duyulan akıllı kent kavramı dijital teknolojiler ve ağlarla sarılmış, enformatik teknolojileriyle bütünleşmiş idealize edilen ütopyik bir kent tasarısının hayata geçirilmesi projesi olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu farklı kentsel mekânlar insani öz ve etkileşim bağlamında farklı deneyim kiplerini kendi içerisinde taşımaktadır. Gelişen teknikler tümüyle olumsuz olmadığı gibi tümüyle olumlu bir yapıya da sahip değildir. Sosyal gerçeklikle araya mesafe konularak bakıldığından metaverse kavramını da içeren dijitalleşen mekânsal pratiklerin metropol alanlarda bir çok ontolojik, epistemolojik ve etik sorunu beraberinde getirdiği görülmektedir.

Metropolitan alanlardaki dijitalleşen pratikler bu bağlamda insani varlığın sosyal çevresinin dramatik dönüşümünde olduğu kadar bu bilgi formlarının içerdikleri iktidar pratikleri ve yaratılan hegemonik söylemler açısından da sorunludur. Yine tüm bu teknik gelişim süreci tarih boyunca insan yaşamının siyasal ve ekonomik açıdan temel olarak örgütlendiği kentsel yaşamın geleceğine ilişkin etik sorunları da içermektedir. Tümüyle kötümser bir tavır sergilemeden teorik çerçevede özgürlük vadeden ve şu ana kadar görülmemiş bir çapta ve yoğunlukta gerçek dünya ile etkileşimi ve küresel iletişimi olanaklı kılmayı amaçlayan metaverse kavramı ve dijital mekânların insanlık için yeni olanak ve fırsatlar sunması da olasıdır. Bu bağlamda bu araçların etkileşiminde kurulan yeni kentsel yaşam formlarının bireylerin toplumsal ilişkilerini ne şekilde etkileyeceği yeni yalnızlık ve yalıtım şekilleri oluşturup oluşturmayacağı teknolojiyi mitsel bir gerçeklik konumuna yükseltmeden insanoğlunun bu araçlarla arasına mesafe koyarak geliştireceği eleştirel bir okuma sürecinde gerçekleşecektir.

SOCIAL ATTITUDES AND SOCIAL WELL-BEING OF CITIZENS DURING THE PERIOD OF SELF-ISOLATION

Nigina RAKHIMOVA

Abstract

2020 will go down in history as the first year of the fight against the pandemic caused by COVID19 and the unprecedented measures taken by almost every country in the world to stop or at least control the spread of the virus by introducing adequate sanitation, hygiene and economic leverage to support citizens, especially socially vulnerable people.

Keywords: COVID-19, Digitalization, Loneliness.

Öz

2020, COVID19'un neden olduğu pandemi ile mücadelenin ve dünyadaki hemen hemen her ülkenin yeterli hijyen ve ekonomik önlemler getirerek virüsün yayılmasını durdurmak veya en azından kontrol etmek için aldığı benzeri görülmemiş önlemlerin ilk yılı olarak tarihe geçecek. Bu durum, vatandaşları, özellikle de sosyal açıdan savunmasız insanları desteklemek için kaldıraç olmuştur. Bu çalışma, vatandaşların dijitalleşme süreciyle birlikte sosyal izolasyondan nasıl etkilendiğini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Dijitalleşme, Yalnızlık.

The global fight against COVID19 began under the leadership of the World Health Organisation (WHO) when, on 11 March, the WHO officially declared the spread of the coronavirus as a pandemic, issuing a set of recommendations for COVID-19 for member states. Uzbekistan, a member of the WHO, took these recommendations into account and imposed a strict quarantine in the country from the end of March 2020, as did many other countries.

The COVID-19 pandemic has created an enormous demand of quality health statistics and sociological surveys, especially of opinion polls, as the timely availability of reliable and practically useful statistical materials was a prerequisite for the government and health structures to make the best decisions to promote and protect the nation's health.

Prompt and regular supply of representative sociological data was a prerequisite for making timely measures by the government to support a satisfactory economic and moral state of citizens, for public evaluation of measures to combat the pandemic in a continuous mode, for implementation of feedback delivery from the government to society on an ongoing basis.

The purpose of sociological surveys conducted by the Republican Centre of the Study of the Public Opinion "Ijtimoiy fikr" (the RCSPo "Ijtimoiy fikr" or "Center") during the quarantine period was to record and study the public sentiments and reactions of citizens in real time caused by the pandemic and measures to combat it. It should be noted that during the quarantine period the RCSPo "Ijtimoiy fikr", like all other organizations, switched to remote working mode.

Starting from the beginning of the quarantine, the Center began the monitoring activities in order to track the constantly changing perceptions of the population of the country about the situation with coronavirus. The monitoring was based on daily telephone surveys of citizens using a specially designed toolkit and on ongoing content analysis of the media and the internet.

In our surveys, we tried to address different areas of society in the new realities, namely:

- changes in the daily way of life;
- compliance with strict hygiene standards and regulations;
- distance working and distance learning;
- changes in employment under quarantine;
- the effects of long periods of isolation and, consequently, changes in family relationships;
- the social attitudes and social well-being of citizens during the period of self-isolation.
- the negative impact of the quarantine on the socially vulnerable segments of the population;
- reduction of the negative impact of the pandemic on the socio-economic development of Uzbekistan due to the gradual relaxation of the restrictive quarantine measures.

All scientific research of the "pandemic period" was reflected in the proj-

ect “Uzbekistan during the pandemic: citizens’ opinions and assessments”, aimed at studying how, under the conditions of quarantine and, as a consequence, deep and long self-isolation, people’s perceptions of what was happening transformed, how the usual rhythm of everyday life and moods changed, how the self-isolation regime affected intrafamily and interpersonal relations, relations between spouses, children and parents, emergence and aggravation of family conflicts. During the research we also focused on the problem of emotional loneliness in the family, the emergence of which increases greatly under extreme conditions, namely the announcement of the pandemic and the forced, indefinite strict quarantine in the country.

The survey covered 50.2% of citizens with nuclear families, i.e. families consisting of two parents and their children, and 36.9% of survey participants with three-generation families in which a large number of relatives (spouses/parents, children and elders - grandparents) live together, making verbal communication deficit at least significantly less likely.

According to the findings, 37.8% of self-isolated families had a redistribution of household responsibilities. Respondents, regardless of gender identity, noted that prolonged confinement had increased men’s involvement in housekeeping and child-rearing. According to the respondents, the self-isolation regime allowed them to devote more time and attention to upbringing and education of the younger generation, and joint leisure time with their children.

At the same time, a significant part of citizens continued to follow traditional norms in the allocation of household duties. According to 60.6% of respondents, the forced stay at home of all family members did not affect the distribution of household duties between them, each family member adhered to the execution of habitual household chores that he/she had done before the quarantine.

The most important condition for family preservation is the atmosphere of mutual respect in the family, its cohesion, the ability to overcome difficulties, the behaviour of family members in a conflict situation. During the telephone interviews, the respondents’ subjective self-assessment of the psychological climate in the family during the period of self-isolation was revealed. According to the absolute majority of respondents (90.7%), there was a favourable psychological climate in their families during the period of forced quarantine, characterised by such attributes as cohesion, friendly and polite relations and a sense of security. Analysis of the respondents’ answers made it possible to formulate the role of the family in the lives of Uzbek people, namely: the family is a reliable support and backbone, giving confidence in any difficult situation, including in connection with the occurrence of problems caused by the introduction of quarantine measures and the self-isolation regime.

Indeed, conflicts between relatives arise in every family, but in some fam-

ilies they are safely resolved and in this case serve to further family cohesion and greater understanding between family members, while in others there is an escalation of conflict, which can lead to divorce of the spouses. In the course of the study, various aspects of the problems of intra-family conflicts and disagreements in relationships were examined. To the question: “Are there conflicts and quarrels between your family members in your life? - approximately every second respondent answered negatively, 38.2% of respondents admitted the existence of problems and that quarrels occur in their families.

Spouses were most often involved in conflicts during the survey period: every second respondent mentioned that there were quarrels between husband and wife in their family. The “father-child” conflict is inferior in its intensity to marital quarrels - 25.2%. One of the most painful problems in Uzbek families is the relationship between mother-in-law and daughter-in-law. The survey found that such conflicts arise in 7.1% of families. According to the respondents, the reason for the quarrels is, on the one hand, the despotism of the adult woman and her desire for total control over her daughter-in-law and, on the other hand, the young woman’s unreadiness for family life and inept housekeeping.

The main causes of family conflicts are presented below in ranked order in descending order of frequency of response:

- lack of understanding between family members;
- quarrels over domestic matters;
- material difficulties;
- irresponsible attitude towards family obligations;
- One spouse’s desire to impose his or her point of view and obtain unquestioning obedience.

The cause of conflict due to prolonged confinement of all family members was reported by 8.0% of our respondents. Global quarantine measures and self-isolation in response to the coronavirus pandemic have led to an increase in family conflict and domestic violence around the world. According to the UN, one in three women in the world experiences domestic violence. It should be noted that, during the response to the coronavirus infection in Uzbekistan, with a view to protecting women’s rights and preventing harassment and violence against them, the Commission on Gender Equality established a helpline through which family members subjected to harassment by their relatives could receive qualified and effective assistance and psychological support. Family conflict may escalate into violence, which is most frequently perpetrated against women by their husbands (13.7%). Children are the most vulnerable in this respect: 15.1% of respondents indicated that chil-

dren and teenagers are potential victims of domestic violence.

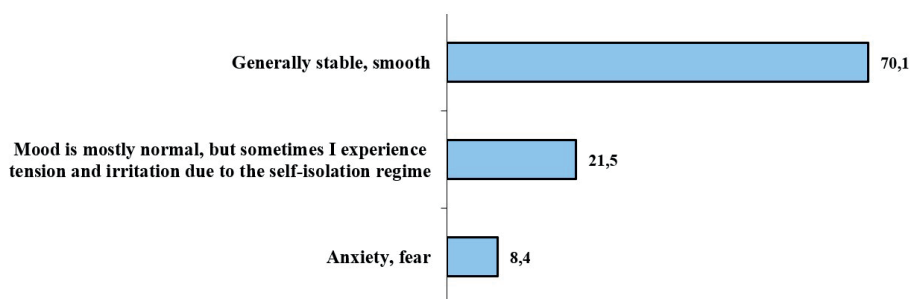
Undoubtedly, a regime of such prolonged self-isolation could not help but have an impact on family relationships. However, change can come with a “-” sign as well as a “+” sign. Most participants of the telephone survey (63.1%) stated that their families have become stronger and more stable, relations between family members have improved, as during the period of forced self-isolation, many respondents truly understood and felt the popular wisdom “my home is my fortress”, rediscovered each other, learned to better appreciate opinions, interests and personal freedom of relatives and to enjoy communication. According to 13.6% of respondents, self-isolation at home was a real test for the strength of their families, as everyone felt the negative impact of having to be around for long periods of time without the opportunity to change surroundings.

During the quarantine period, hope and expectation that the coronavirus pandemic would end in the near future dominated the mood of Uzbeks. Positive emotions prevailed among 72.0% of citizens. A moderate level of anxiety was noted in one in five (21.9%) respondents, due to such objective reasons as: threats of the further spread of the coronavirus infection; the shutdown of a number of enterprises and organisations; worries about how the epidemiological and economic situation in the country will affect the ability to support a family not only at present, but also in the future.

Changes in the psychological climate in Uzbek families were recorded in the monitoring process, which revealed a consistently positive level of this indicator. The self-isolation regime did not have a fundamental impact on the nature of intra-family relations and the moral and psychological climate of families. Uzbek families, in spite of all difficulties, adapted to new living conditions, using the time of self-isolation to discover new opportunities and resources to maintain a favourable family atmosphere, ensure the health of all its members, and satisfy their material and spiritual needs. During the monitoring process, there were no recorded responses from respondents about the emergence of feelings of emotional loneliness in the family. 70.0% of sociological survey participants described their mood as “stable, even, calm”, expressing confidence that the existing problems will be resolved positively. One in five respondents assessed their mood as “normal”, admitting nevertheless the presence of tension and irritation because of the regime of self-isolation which had deprived them of their habitual rhythm of life. 8.4% of respondents were in a negative mood, stating that they experienced fear and anxiety about an unknown illness and fears for their health and for the health of their relatives and friends.

Fig. 1. Please tell us which mood you personally experience most often at the moment?

(in % of the number of respondents)

During the period of self-isolation, citizens hoped that it would be possible to stop the spread of the coronavirus in Uzbekistan within a relatively short period of time. In the opinion of 64.9% of citizens, the situation with the coronavirus infection was quite complicated and required everyone to be patient and to follow all the rules and recommendations of virologists and epidemiologists.

In general, the results of the telephone survey showed that self-isolation was undoubtedly an advantage, since the presence of close social ties and trusting relationships stimulated family unity in the face of a common threat, increased responsibility for their own health and that of their loved ones, and made it possible to overcome the difficulties of the self-isolation regime through joint efforts. Citizens adapted quite successfully to the conditions of quarantine and to the distribution and redistribution of household duties in accordance with their individual characteristics and the new objective reality, which did not disrupt family harmony in the new conditions.

During sociological surveys conducted in the monitoring mode, respondents noted that the measures implemented in the country make it possible to avoid the widespread spread of COVID19 in Uzbekistan and minimise its negative impact on the country's economy and the lives of its citizens. In the opinion of the respondents, over the short period of time the country has managed to reorganize and strengthen the service of sanitary and epidemiological control, take measures to provide financial incentives for medical workers and specialists involved in counteracting the spread of the coronavirus infection, provide timely and highly skilled assistance to those infected with COVID-19, and form a reserve, including personal protective equipment for medical workers, medical equipment, etc.

The population supported the government's policy of counteracting the spread of COVID-19, which includes a set of long-term medical, social and economic solutions. There is no doubt that the coronavirus infection has changed and continues to change the lives of many people. Therefore, intro-

ducing quarantine to prevent negative consequences for every nation was the only right decision that the leaders of most countries made in March 2020. Uzbekistan was no exception. Representatives of the authorities spoke frankly and openly to the population, explaining the reasons for introducing certain restrictions and explaining the possible consequences of non-compliance with quarantine measures. As the anti-crisis measures taken were clear, rational and easily explained, the public conscience proved so tolerant of their introduction.

The public reaction has also been positively influenced by the mentality of the Uzbeks, for whom the family has always been and remains the main support and value and a reliable rear. It was the family, as the centre of inter-generational interaction, that helped the citizens to overcome the ordeal in the difficult days and months of dealing with the coronavirus infection.

The monitoring process revealed that Uzbeks are capable of forgetting their own interests for the safety of others, realising that if everyone thinks only of themselves, chaos will ensue, with which even the strongest state cannot cope. At the same time, people were able to maintain a critical outlook on things, did not succumb to panic, did not fall into alarmist moods, and were able to analyse the facts impartially, which were regularly provided to them in the media of various levels and formats. Indeed, to which we need to pay particular attention, the vast majority of citizens observed the necessary precautions. Of course, after such a long quarantine, life began to return to normal for everyone. People felt the lack of communication and were happy to go back to work, to their usual rhythm of life, although not to the full extent, as most of the public cultural life was still carried out in an online format for quite a long time.

As a result of the pandemic, the country faced new challenges to which the response was immediate.

1. The pandemic pushed even the most sophisticated health systems to their limits in order to respond to the spread of COVID-19, often negatively impacting other health priorities.
2. The pandemic not only accelerated social transformation but also accelerated digital challenges. It has become evident that countries without digital platforms risk becoming politically, economically, digitally dependent on others' digital solutions. Therefore, the digital challenges of the country should be addressed as a matter of priority.
3. The pandemic has been a trigger for the accelerated development of online learning. Although the epidemiological situation is improving, it is clear that online learning will continue to be present in education in one form or another.
4. The coronavirus, apart from the danger to life and health, has put

some citizens in a rather difficult psychological situation. Some have lost their jobs, some have started to show negative sides of their natures due to lack of social interaction. This regime of self-isolation has seriously affected the usual aspects of our daily lives and has exposed the psychological fragility of certain individuals.

In general, the quarantine period in Uzbekistan, compared to a number of other countries, was passed relatively unscathed. There was no obvious irritation or aggression among citizens because the authorities methodically and systematically informed the population of the need for certain restrictive measures. A sociological study carried out during the quarantine period, entitled “Uzbekistan during the pandemic: views and assessments of citizens”, confirmed the hypothesis that urgent and effective measures aimed at preventing the spread of the coronavirus infection, stabilizing and improving the epidemiological situation in the country, social assistance, uninterrupted provision of food and medicines, material and psychological assistance to poor families and socially vulnerable groups of people had a positive effect on social attitudes in society and the psycho-emotional state of our compatriots.

İNTERNETİ OLAN YALNIZ DEĞİLDİR

Birol GÜVEN

Senarist, esra@mint.com.tr

Öz

Bu yazıya koyduğum başlığın çok iddialı olduğunun, bir genelleme olduğunun ve her genelle gibi bunun da yanlış ya da istisnalara tabi olduğunun farkındayım. Bu konuda yazacaklarımın benim nesnel düşüncelerim olduğunu özellikle belirtmek isterim. Ayrıca şunun da altını çizmek isterim ki bu konuda kendimi oldukça rahat hissediyorum çünkü ben bir senaristim. Görüşlerim benim kişisel gözlemlerime ve kurmacalarımaya dayanıyor. Bilim insanı olmadığım için argümanlarımı kanıtlamak, verilerle desteklemek ya da araştırmalara dayandırmak zorunda değilim. Felsefeci olmadığım için tutarlı ya da mantıklı olmak zorunda değilim. Edebiyatçı olmadığım için çok ağırdal ve süslü bir dil kullanmak zorunda değilim. Dediğim gibi bunlar bir senaristin kişisel gözlemlerine dayalı sübjektif görüşleridir ve amacı meseleye farklı bir açıdan bakmaktır...

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, Dijitalleşme, Öznellik, Yaratıcılık.

Abstract

I am aware that the title I put in this article is very ambitious, it is a generalization and, like any generalization, it is wrong or subject to exceptions. I would like to emphasize that what I will write on this subject is my objective opinion. I would also like to underline that I feel very comfortable in this regard because I am a screenwriter. My views are based on my personal observations and fictions. As I am not a scientist, I do not have to prove my arguments, back them up with data, or base them on research. Since I'm not a philosopher, I don't have to be consistent or logical. Since I'm not a literary man, I don't have to use a very flamboyant and fancy language. As I said, these are subjective opinions of a screenwriter based on his personal observations and his aim is to look at the issue from a different angle...

Keywords: Loneliness, Digitalization, Subjectivity, Creativity.

Neden Endişe Ederiz Yalnızlıktan?

Her şeyden önce ben yalnızlığın bu kadar kötü ve korkulacak bir şey olmadığını ve genel olarak gelenekleşmiş bu korkunun insanın eksikliğinden, yetersizliğinden ya da becerilerinin noksanlığından kaynaklandığını düşünüyorum. İnsanın hayattaki en büyük amacı var olmaktır. İçimizdeki en önemli güdü var olma güdüsüdür. İnsan var olmasına aşıktır. Zaten insanın en büyük amacı, bu varlığını sürdürmektir. Biz varoluşa tutkunuzdur. Modern, kentli, uygar insan, var olabilmek için diğer insanların desteğine, iş birliğine, iş bölümüne, dayanışmasına ihtiyaç duyar. Tek başına bunu sağlayamayacağını bilir çünkü insan eksikliklerinin farkındadır. Yalnızlık korkusu da buradan kaynaklanır. *“Birisi benim güvenliğimi sağlasın, birisi benim çöpümü alsın, birisi kapıma sebze, meyve, ekmek, peynir vb. getirsin, ben bunları tek başıma yapamam”* der modern insan. Komşu komşunun külüne muhtaç lafı da bu yalnızlık korkusundan ve eksiklik endişesinden çıkar ortaya. Uygarlığın ortaya çıkış nedeni belki de bu yalnızlık korkusuna dayalı iş bölümüdür. Yetişkinlerin gençlere sürekli olarak geçmiş güzellemesi yapması, nerede o eski bayramlar yaklaşımı içinde olması, gençlerin içinde bulunduğumuz dijital uygarlık çağında çok ciddi bir yalnızlık içinde olduklarını düşünmelerinin temelinde de bu yetersizlikleri bulunmaktadır ama bu endişe gerçekten yersizdir, anakronik bir düşüncedir ve günümüz iletişim biçimini geçmişin değer yargılarıyla değerlendirmekten başka bir şey değildir. Eskiden cep telefonu yoktu demek çok saçma bir düşüncedir çünkü zaten olmayan bir şeyin yokluğu da olamaz. Cep telefonunun yokluğundan ancak günümüzde bahsedebiliriz. Selçuklular Döneminde cep telefonu yoktu nasıl haberleşiyorlardı demek gibi bir şey bu. Fatih Sultan Mehmet’in Iphone 13 pro max’ı yoktu demek gibi bir şey... Bugün VR gözlüklerini takarak yurtdışından bir arkadaşıyla futbol maçı oynayan bir çocuğa evladım çık sokakta top oyna demek o çocuğun içinde bulunduğu çağı anlamamak demektir. Ben şahsen internet öncesi yaşam biçimini de çok iyi bildiğim için internetin bugüne kadar insanın bulduğu en önemli icat olduğunu düşünüyor, internetsiz geçen günlerime üzülüyorum. Keşke dünyaya internetle beraber gelseydim ve bilincimin oluşmaya başladığı ilk günden itibaren bilgiye bugünkü kadar rahat ulaşabilseydim.

İnternetin insanlar arasındaki sınıf farklılıklarını ortadan kaldırma ve her türlü iktidarı elinde tutan egemen güçlerin bu iktidarını elinden alarak tüm dünyaya yayma ihtimali olan bir icat ve bir imkân olduğunu düşünüyorum. İnternet öncesinde ortaya çıkan bütün icatlar belli başlı ülkelerden çıkarken internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bu imkân tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bundan sonra herhangi büyük bir buluş dünyanın herhangi bir ülkesinden çıkarsa kimse buna şaşırmasın çünkü Endonezya’da yaşayan bir genç ile New York’ta yaşayan bir genç arasındaki bilgiye ulaşma farkı tamamen ortadan kalkmamışsa bile en azından çok azalmıştır. Yakında hayatımıza hâkim olacak olan merkezizsiz alt yapılarla bu fark tamamen sıfırlanacaktır. Bu sözlerimde hem gerçek hem de temenniler olduğu anlaşılmalıdır diye düşünüyorum.

Bağımlılık

İnternetin insanı yalnızlaştırmamasından kast edilen örneğin, oyun bağımlılığıysa evet bu, bir gerçektir ama bu yazının konusu değildir. Bağımlılık bir hastalıktır ve sadece uzmanlar tarafından ele alınması gereken bir konudur. “İnternet yalnızlığa neden oluyor, o da bağımlılığa neden oluyor” tezi, “Bıçak cinayete neden oluyor” teziyle aynıdır. Bunda bıçağın bir suçu yoktur. Bıçağı kullanan insandır. O bıçakla yemek de yapabilir cinayet de işleyebilir. İnternet de insanın kullanımına göre gerçekten tıpkı bıçak gibi çok kötü bir araca ya da çok faydalı bir mecraya dönüşebilir. İnternet bilinçli kullanılması gereken bir araçtır. Tıpkı kredi kartı gibi... Bir zamanlar bir bankanın kredi kartları için yaptığı reklamlarda kullandığı bir slogan vardı “Akıllı kullanılırsa çok kazandırır.” Bu slogan hiç değiştirilmeden internet için de kullanılabilir.

İletişimsizlik

Yalnızlıktan kasıt iletişimsizlikse ben tam tersine internetsizliğin daha büyük bir yalnızlığa neden olacağını düşünüyorum. Asıl yalnızlık internet öncesi dönemdedi. Hiç unutmam benim çocukluğumda bir büyüğüm bana “*Birol, biz yengenle evlenmeden önce 2 yıl bakıştık*” demişti. Düşünebiliyor musunuz hiçbir iletişimin olmadığı o yıllarda, sınırlı bir insan topluluğundan başka hiç kimseleri tanımadan ölen insanlar vardı. Bir de bugünkü gençlerin yaşadığı hıza ve kurdukları iletişimin genişliğine bakın. Yetişkinler için sadece bir bilgisayar oyunu olan o meta evren gençler ve çocuklar için bir community (topluluk). Alışveriş yapıyorlar, aşk yaşıyorlar, konserlere bile gidiyorlar.

Yıllar önce internetin yaygınlaşmaya başladığı ilk zamanlarda internette tanışıp evlenen insanlar gazetelere haber olurlardı: “*İnternette tanışıp evlendiler.*” İnsanlar buna çok şaşırırlardı. “*Nasıl olur da bir insan internette tanıştığı kişiyle evlenir?*” Aynı soru daha önce de telsizle tanışıp evlenenler için söylenirdi. Bugün genç bir arkadaşına sorsak “*İnternette tanışıp evlenilir mi?*” diye vereceği cevap büyük ihtimalle şöyle olur: “*Başka nasıl tanışılır ki?*”

Bugün internetin yalnızlaştırdığı tartışmalı bir konudur ama internet olmadan yaşamaya kalkanların yalnızlıktan ölecekleri kesindir. İnternet olmasa akrabalarımızdan bile haber alamayız. Benim geçtiğimiz yıl sosyal medya sayesinde üniversitedeki sınıf arkadaşlarımla yolum kesişmişti. İnşallah yakında yüz yüze de görüşeceğiz. Sosyal medya olmasaydı büyük ihtimalle birbirimizi görmeden ölecektik.

Farklı Ülkelerdeki Benzer İnsanlar

İnternet bize kendimiz gibi düşünen insanlarla temas kurma imkânını da veriyor. Bu paha biçilmez bir şey. İlk defa Prof. Türker Kılıç’dan duyduğum bağlantısallık teorisinden bahsetmek istiyorum size: Spinoza, 1632 yılında Ams-

terdam'da bir mahallede dünyaya geliyor. O mahalleden iki mahalle ötede ondan 3 yaş büyük Huygens yaşıyor ve Spinoza ile mahalle arkadaşlığı yapıyor. Huygens, Saturn'ün halkalarını keşfeden önemli bir gökbilimci. Huygens ile Spinoza birlikte Destartes'tan ders alıyorlar. Bir sokak ileride de Remrant var. Remrant, Spinoza doğduğunda 25 yaşında. Remrant, Spinoza'yı bir tablosunda model olarak kullanmış. Hiçbirimiz böyle bir bağlantısallık içinde büyümedik. Hiçbirimizin mahallesinde böyle efsane isimler yoktu. Böyle isimlerle mahalle arkadaşlığı yapmadık ama internet denen muhteşem icat sayesinde şu an hepimiz Spinoza'nın mahallesinde yaşıyor gibiyiz. Sokağa çıkınca Spinoza'yı göremeyebiliriz ama bugün internette bizim çağımızın Spinozası ile temas etme imkânımız mutlaka vardır. Siz buna ister bağlantısallık deyin ister iletişim deyin ne dersenez deyin ama yalnızlık demeyin. Yalnız değiliz hiçbirimiz, olsak olsak geçmişe güzellmeler yapmaktan internetin nelere kadir olduğunun farkına varamayan fanileriz...

Gerçek Dostluklar

İnternetin yalnızlaştırdığı tezi bize dijital dünyada gerçek dostlukları bulamayacağımızı söylüyorsa buna ben de katılıyorum ama gerçek dostlukları o eski analog dünyada da kolay bulamadığımızın da altını çizmek isterim. Gerçek dostluklar her dönemde çok zor bulunur ve sayısı her zaman çok azdır. Dünyada hiçbir insanın çok sayıda gerçek dostu olmaz. Ticari ilişkide olduğumuz insanlar vardır, iletişimde, temas halinde olduğumuz insanlar vardır ama dostlarımız her zaman sınırlıdır. Bu seçicilik bu azlığın faturası dijital dünyaya kesilemez.

Size internetin bizlere sunduğu iletişim zenginliği ile ilgili bir örnek daha vermek isterim. Kızım yurtdışında okumak istiyordu ama "*orada nasıl yaşayacağım, ne yapacağım, tek başıma, yapayalnız kalacağım?*" diye endişe ediyordu. Bir üniversiteye kabul edilince hemen onunla aynı tarihte kabul edilenlerle sosyal medya üzerinden takipleşmeye başladı. Sonra gruplar kurarak daha yüz yüze bir araya gelmeden birbirlerini oldukça iyi tanıdılar. Daha okulun başlamasına aylar varken birbirlerine şakalar yapacak samimiyet seviyesine geldiler. Kayıt günü ben de yanındaydım ve bu öğrenciler birbirlerini görür görmez sanki yıllardır tanışıyorlarmış gibi koşup sarıldılar. Normal şartlarda aylar sürecek bir alışma, ısınma dönemi dijital imkanlarla daha bir araya gelmeden ortadan kalkmıştı. Şimdi biz nasıl internetin bizi yalnızlaştırdığından söz edebiliyoruz anlamış değilim. Eğer internetin kişinin tek başına yaptığı bir etkinlik olmasından yola çıkıp onun insanı yalnızlaştırdığından söz ediyorsak bu konuda kitap daha tehlikeli olabilir. Kitap okumak kelimenin tam anlamıyla yalnız yapılan bir etkinliktir. Tabii biz nasıl kitap için böyle anlamsız bir suçlamada bulunamazsak internet için de bulunamayız.

Sonuç olarak internet denilen evren dünyayı özellikle yeni jenerasyon için büyük bir mahalleye çevirdi, online oyunlar oynuyorlar, aynı futbolcuları sevi-

yorlar, aynı takımları tutuyorlar, aynı müzikleri dinliyorlar, aynı filmleri seyrediyorlar. Birileri onları düşmanlaştırmaya çalışsa da onların konuşacak o kadar çok ortak konuları var ki artık bu çocukları savaştırmak kolay olmayacak. Bu internet, bırakın yalnızlaştırmayı çok büyük cemiyetler oluşturarak dünya barışına da çok büyük katkı sağlayacaktır. Bir de bütün insanların iklim krizi gibi öyle büyük bir ortak sorunu var ki artık hiçbir ülke, hiçbir millet tek başına bu problemle başa çıkamaz. İklim kriziyle ancak tüm insanların dayanışmasıyla, iş birliğiyle başa çıkılabilir. Bu da ancak internet üzerinden sağlanabilir. Şu an dünyada iklim farkındalığı olan, internet üzerinden organize olmuş genç bir nesil var. Onlar yalnız falan değil artık kocaman, dev bir grup olarak iklim kriziyle savaşılmaya başladılar bile. Birileri *“Ama gençler de çok yalnız”* diyerek yeni normale uyum sağlama beceriksizliklerini, teknolojiyi kullanabilme yetersizliklerini gizlemeye çalışmasınlar. Sokakta futbol oynamayı yücelteceklerine VR gözlüklerini takıp PS5 oynamaya çalışsınlar.

YALNIZLIK VE İŞ DÜNYASI

Hülya MUTLU

İletişim Uzmanı, h.mutlu@hulyamutlu.com

Öz

Pandemi ile birlikte iş dünyasının dinamiklerinde de önemli değişiklikler yaşandı. Türkiye’de Mart 2022’de ilk vakaların görülmesi ile iş dünyasının büyük bir kısmı, hızlı bir şekilde uzaktan çalışma modeline geçti. Bu çalışma modeli bazı firmalarda 1-1,5 yıl kadar devam etti. Hala uzaktan çalışma ya da hibrit çalışma modellerini tercih eden firmalar bulunmakla birlikte, bazı firmalar artık ofis ortamında birlikte çalışma modeline tekrar dönmeyeceklerini de duyurdu.

Yalnızlık, insanlık tarihi kadar eski sorunlardan biri olsa gerek. Pandemi şartları sebebiyle iş dünyasında ilişkilerin ve çalışma koşullarının temas engeline takılması bazı insanlar için çok zorlayıcı oldu. Özellikle büyük kentlerde yalnız yaşayan ve sosyalleşme ve bağ kurma ihtiyaçlarını ofis ortamından alan insanlar giderek daha fazla yalnızlaştı ve çoğu hiç sosyal destek alamadan yaşadı. Yalnız kalan bu insanlar için firmaların bazıları hızlı aksiyon alırken, bazıları kayıtsız kalmayı seçti. Hala kendini çok yalnız hisseden ve bağ kuramamanın, temas alamamanın eksikliğini hisseden insanlar olduğunu görmekteyiz. Eric Berne’nin bakış açısından bakacak olursak, insanların açıklıkları uyaran alma, temas alma ve yapılandırma açlığı olmak üzere üç tanedir. Bu açıklıklar, herkesin bir şekilde peşinden koştuğu konulardır. Temaslar ve uyaran sayısı azaldıkça, belirsizliğin ve bilinmezliğin beraberinde getirdiği, “Acaba ben ne olacağım?”, “Hayat nereye gidecek?” sorularıyla birlikte yapılandırma açlığı da dâhil olmak üzere Berne’nin işaret ettiği üç açlık birçok insan için son derece yoğunlaştı. Bu yazının devamında, iş hayatında bu konunun nasıl yönetilmesi ve hangi aksiyonların alınması gerektiğinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, İş Dünyası, Çeşitlilik, Kapsayıcılık.

Abstract

Along with the pandemic, there have been significant changes in the dynamics of

the business world. With the first cases seen in Turkey in March 2022, a large part of the business world quickly switched to the remote working model. This working model continued for 1-1.5 years in some companies. While there are still companies that prefer remote working or hybrid working models, some companies have also announced that they will no longer return to the office working model.

Loneliness must be one of the problems as old as human history. Due to the pandemic conditions, it has been very challenging for some people that relations and working conditions in the business world are stuck on the contact barrier. Especially in big cities, people living alone and getting their socialization and bonding needs from the office environment became more and more lonely and most of them lived without any social support. While some of the companies took quick action for these people who were left alone, some chose to remain indifferent. We see that there are still people who feel very lonely and feel the lack of connection and contact. From Eric Berne's point of view, people's hungers are of three types: stimulus-taking, touch-taking, and constructive hunger. These hungers are issues that everyone is chasing in some way. As the number of contacts and stimuli decreases, the questions "What will I be?", "Where will life go?" The three hungers that Berne pointed out, including the hunger for constructing with his questions, were extremely intense for many people. In the continuation of this article, I will talk about how this issue should be managed in business life and what actions should be taken.

Keywords: Loneliness, Business, Diversity, Inclusion.

Durum Değerlendirmesi

Türkiye'de, organizasyonel yapılarda yalnızlık üzerine çalışmaların pek yapılmamakta olduğu görülmüştür. Çalışan bağlılığı, çalışan mutluluğu, verimlilik gibi pek çok konuya yönelirse de yalnızlık, belki de toplulukçu bir kültür olmamızla da ilişkili olarak, pek ele alınmamaktadır.

İngiltere'de tam zamanlı çalıştığım iki yılın bir yılında yalnız yaşadım. Bir gün insan kaynakları birimi benimle iletişime geçerek disfonksiyonel bir yalnızlık durumunun olup olmadığını, destek almamın gerekli olup olmadığını tespit edilmesi için bir yalnızlık envanteri uygulamak istediklerini belirttiler. İletişim sürecini de çok iyi yöneterek bu testin gizli tutulacağını söylediler. Böyle bir değerlendirme yapılması çok hoşuma gitti. Bu türden testler Türkiye'de de uygulanmalı çünkü işveren markası oluşturmada genellikle toplulukların ihtiyaçlarına göre çalışmalar yapılıyor ancak meselenin bireysel boyutu da söz konusu ve bireylerin ihtiyaçları farklı. Bu tarz envanterler kullanmak, en azından ne üzerine çalışmamız gerektiği konusunda bizlere fikir verebilir. O dönemde, insan kaynakları departmanının çalışan gelişimi fonksiyonunda çalışıyordum ve bizim İK direktörümüz kaliteli konuşmalar yapma konusunda oldukça başarılı bir hanımefendiydi. Bize sık sık şunu söylerdi: *"Kronik stres, depresyon, anksiyete yaşadığını söyleyen, konuşmaları, ifadeleri esnasında zorlandığını, yalnız olduğunu, desteğe ihtiyacı olduğunu, mutsuz olduğunu belirten insanlar olursa İK'ye bilgi verin ve onlardan tavsiye isteyin. Biz de*

konuyu ele alalım ve gerekiyorsa bir uzmana yönlendirelim.” Çalışmalarım iletişim alanında yoğunlaştığı için, bütün bu süreçte en çok ilgimi çeken ise iletişimin çok güzel kurulması oldu. Psikolojik güvenlik dediğimiz faktör çok önemseniyordu. Bu durumları değerlendirmek, iletişimi iyi kurmak, yalnızlık konusuna dâhil olan çok önemli noktalardan birisidir.

Rekabetçi Ortamın Kaldırılması

Pandemi öncesi dönem de dâhil olmak üzere, iş dünyasında insanı kendine ve ötekilere yabancılaştıran en önemli faktörlerden biri aşırı rekabetçi ortamdır. İnsanları yarış atı gibi koşturmak, karşılaştırma fenomenini sürekli kullanmak, birçok endüstrinin işine geliyor. Ancak bir süre sonra, tükenmişlik sendromu, fibromiyalji gibi hastalıklar baş gösterebiliyor. Artık çalışma şeklini değiştirmek, aşırı rekabetçi ortamdaki Batılıların *“living with purpose”* dediği anlama yönetme kısmına geçmek çok daha iyi olacak diye düşünüyorum. Çalışanların birbiri ile rekabet etmesi yerine akran mentörlüğü, tersine mentörlük ve koçluk gibi birbirlerinden ilham alıp kaliteli, nitelikli konuşmalar yapabileceği ortamlar oluşturmak çalışma şekline de yansiyacaktır.

Türkiye’de çevik ve hızlı reaktiflik konusunda başarılıyız ancak günü kurtarma döngüsünden çıkmamız gerekiyor. Örneğin, uzaktan çalışmanın ne anlama geldiği, insanın ruhunda ne gibi yaralar açabileceği, evde yalnız kalan insanların -söz gelimi tek ebeveynlerin- nasıl zorluklar yaşadığı gibi hususlar araştırılmalı ve gerekli aksiyonlar alınmalıdır. Somut bir örnek anlatmak istiyorum. LinkedIn’de bir hanımefendinin paylaşımını okudum ve çok etkilendim. Şöyle söylüyor: *“Bir yerde çalışmaya başladım ve hiç ofise gitmeden hep uzaktan çalıştım. İstanbul’da da yeni taşınmıştım ve hiç tanıdığım yoktu. İki buçuk ay sonra çok ağır biçimde Covid geçirdim. Yöneticimle bunu paylaştım ve beni bir kere bile yüz yüze görmeyen yöneticim, bana bir hafta boyunca sıcak ve taze yemek gönderdi. O kadar iyi hissettim ki belki de iyileşme sürecimi bile etkiledi.”*

Daniel Goleman’ın son yıllarda dediği gibi: *“Ben size uzun yıllar empatiden bahsettim ama empatik ilgi, empatiyi konuştuğumuz dönemde çok önemli.”* Yalnızlığı azaltacak şeylerden birinin empatik ilgi olduğunu düşünüyorum. Konuyu anladıktan sonra attığımız adım nedir? Bunun yanıtı iş dünyasında da çok önemli. İlişkiler o kadar yabancılaşmış ve yüzeysel ki İK yöneticileri sahneye çıkıp muhteşem konuşmalar yapıyor ancak görünenle hakikat arasındaki tenakuz gerçekten üzücü. Bu yüzden, bahsettiğim Covid geçirme örneğindeki gibi insanların ihtiyaçlarını gören sistemler kurmak çok önemli.

Çeşitlilik ve Kapsayıcılık

Batılıların *“diversity”* kavramını çok sık kullanıyoruz ancak bizim kadim

kültürümüzde bunun zaten önemli bir yeri var. Yunus'un külliyatına baktığımızda, "Yetmiş iki millete *aynı gözle bakmayan halka* müderris olsa hakka asidir" diyor. İş kültürüne geldiğimizde de farklı insanların olduğu yerlerde ortak bir zemin yaratmak çok önemli çünkü bu yalnızlığa da çok iyi geliyor. Prof. Dr. Engin Geçtan, "*Bize benzemeyenden korkarız*" demiştir. Çünkü bir tehlike içerir: "Kimdir? Bana bir zararı olur mu?" cinsinden düşüncelere kapılırız. Bu korkuyu yenmenin de tek bir yolu olduğunu söylemiştir: o kişiye yaklaşmak. Yalnızlığa sebebiyet veren önemli şeylerden birisi de genellikle kendi mahallemizden olan, bize benzeyen insanlarla ilişki kurmak istememizdir. İş dünyasında da bu durum geçerlidir. Özellikle de işe yeni başlayan ve tanımadığımız insanların birkaç tane sınavdan geçmesini bekliyoruz ve bu sırada bir izolasyon söz konusu oluyor. Bu yüzden farklı insanlardan oluşan ekipleri aynı masalarda bir araya getirmek önem kazanıyor. Aynı zamanda kabalık, zorbalık, taciz gibi takım ruhuna zarar veren davranışları da yöneticilerin gözden kaçırmaması gerekiyor.

Yine somut bir örnek vermek gerekirse; bir arkadaşım c-level yönetici olarak bir yerde çalışmaya başladı. Buna rağmen çok şiddetli bir mobbinge maruz kaldı. Hiyerarşideki pozisyonundan bağımsız olarak da iş yerlerinde mobbinge maruz kalınabiliyor. Aylarca e-postalara eklenmedi, toplantılara ve yemeklere davet edilmedi. Çok güçlü durmasına rağmen bu yalnızlık ve mobbing karşısında majör depresyona kadar giden bir süreç yaşadı ve en nihayetinde işi bıraktı. Burada beni en çok kaygılandıran şeylerden biri; bu durumun yöneticiler, stratejik karar verenler tarafından görülüyor olması ve bunun önlenmesi ile ilgili adımların atılmıyor olması. Yöneticilere hep şunu tavsiye diyorum: "*Sözlü kontratlar yapın ve ekiplerinize onlarda görmek istediğiniz davranış türleri konusunda çok açık ve net olun.*"

Anlam Arayışı

Diğer taraftan, özellikle yeni nesilde önemli beklentilerden biri, işin içindeki anlamı görmektir. Resmin içindeki yerimizi görmediğimiz zaman, o anlamsızlaşma bizi yalnızlaştırıyor ve kötü hissediyoruz. *Öğretmenim Mori'yle Salı Buluşmaları* adlı bir kitap var. Bir akademisyenin hastalığının son dönemlerinde öğrencisiyle tekrar mentorluk ilişkisini anlatan kitapta bir hikâye yer alıyor: Denizde dalgalar dans ede ede gidiyorlar. Tam kıyıya vuracağı zaman küçük bir dalga başlıyor ağlamaya. "*Ben ne kadar önemsizmişim, küçücük kaldım burada ve yok olacağım.*" O sırada büyük bir dalga geliyor ve ona sarıp sarmalayıp şöyle diyor: "*Sen yalnız değilsin. Birazdan yok da olmayacaksın. Sen bu ummanın çok değerli bir parçasısın.*" İş hayatında da birinin bize dönüp, "*Sen bu ummanın çok değerli bir parçasısın*" demesi gerekiyor. İnsan bir şekilde bu tarz temasları almadığı sürece kendini yalnız, yetersiz hissedebiliyor.

Dostluk

Gallup'un hazırladığı, çalışan bağlılığı ile ilgili on iki soruluk bir çalışma, 1990'lı yılların başından beri 300 binin üzerinde organizasyonel yapıda 3 milyondan fazla insana her yıl uygulanıyor. Oradaki on iki sorudan biri şu: “Çalıştığın şirkette en az bir tane çok yakın arkadaşın var mı?” Bunun sorulardan biri olması beni çok düşündürdü. Yalnızlığımızı alacak can cana, kan kana bir tane arkadaşımızın olması ne kadar önemli. Bu bağlamda, iş dünyasında yaptığım bütün konuşmalarda ve eğitimlerde yöneticilere, liderlere insanların bu tarz frekanslar yakalamaları için ortamlar oluşturmalarını söylüyorum.

Pandemi ile birlikte artan yalnızlık, izolasyon, belirsizlik, kaygılar insanları yalnızlaştırıyor. Pandeminin başlarında, Freud'un kaygıyı ele aldığı makalesini okudum ve makaledeki bir hikâye çok ilgimi çekti. Şöyle söylüyor hikâye: Bir otelde halasıyla birlikte konaklayan 3-4 yaşlarında bir kız çocuğu var. Bir anda elektrikler kesiliyor ve otel karanlığa gömülüyor. Kız korkuyor ve ağlamaya başlıyor. Halası da çeşitli telkinlerle onu rahatlatmaya çalışıyor. Bir süre sonra halası sustuğunda kızıdan bir talep geliyor: “Halacığım lütfen konuşmaya devam et.” Halası: “Konuşsam ne değişecek?” diye sorduğunda kız şöyle cevap veriyor: “Çünkü sen konuştuğunda burası bana aydınlık geliyor.”

İngilizlerin çok söylediği bir söz vardır: “Show your vulnerability.” Yani: “İncinebilirliğinizi gösterin.” Eğitimlerde yaptırduğum bir grup çalışmasından bahsetmek istiyorum. Aynı şirkette çalışan insanları üçer-dörder kişilik gruplara ayırıyorum ve şöyle söylüyorum: “Son 2 yılda yaşadığınız, sizi çok yoran, çaresiz ve yalnız hissettiğiniz bir deneyimi buradaki arkadaşlarınızla paylaşır mısınız?” Dinleyenlerden de yargıçlık etmeden tanıklık edip izlemelerini istiyorum. Özellikle psikolojik güvenliğin az olduğu şirketlerde insanlar başta endişeleniyorlar ancak sonra anlatmaya başlıyorlar ve değerlendirme aşamasında şöyle geri bildirimler geliyor: “Yan masamdaydı ve annesinin Alzheimer hastası olduğunu bilmiyordum” veya “O kadar zaman geçiriyoruz, eşinden ayrıldığını bilmiyordum.” Bugünkü organizasyonel yapıların en büyük problemlerinden biri de iş dışındaki konuları konuşacak zamanımızın da enerjimizin de olmamasıdır. Bu da bizi çok yalnızlaştırıyor. Hala insanın inanın yurdu değil de kurdu olduğunu söyleyen insanların olduğunu görüyorum. Oysa bizi kurtaracak olan sığınabileceğimiz güvenli limanlardır.

